

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Милена Мартиновић

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ МАНАСТИРА РОЂЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ НА ЦЕТИЊУ

Докторска дисертација

Београд 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Milena Martinović

THE MANUSCRIPT BOOKS AT THE MONASTERY OF THE NATIVITY OF BLESSED VIRGIN
MARY IN CETINJE

Doctoral Dissertation

Belgrade 2016

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ ЗА
ОЦЕНУ И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ментор : Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, Одељење за историју
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије :

1. Проф. др Синиша Мишић, Одељење за историју
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
2. Проф. др Драган Булатовић, Одељење за историју уметности
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
3. Проф. др Гордана Стокић Симончић, Катедра за библиотекарство и
информатику
Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране _____

Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу

Резиме

Рукописна збирка манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу данас обухвата 85 књиге. Збирка какву данас познајемо састоји се од двије независне цјелине. Прву чине рукописи који су од давнина припадали манастиру, а други дио чине 34 рукописа који су 1885. године пренијети на Цетиње из манастира Пиве. Из непознатих разлога, дио пивске збирке остао је у манастиру, те Пива данас посједује малу збирку од 8 рукописа. Рукописи који припадају Цетињском манастиру настајали су у дугом временском распону од XIII па све до краја XVIII вијека.

Манастир је 1485. године подигао Иван Црнојевић; у њега је било пренијето сједиште Зетске митрополије које је основао још Свети Сава приликом реорганизације епархија Српске цркве по добијању аутокефалности (1219). Манастир је од свог оснивања био не само вјерско, него и духовно средиште. У прилог овоме говори и чињеница да је у њему у периоду 1493- 1496. године радила прва јужнословенска штампарија у којој су се штампале књиге литургијске намјене (октоих, псалтир с последовањем, молитвеник, цвијетни триод). Упоредо са оснивањем манастира, започело је и формирање његове библиотеке, те су у прво вријеме рукописи били прикупљани из већ постојећих фондова, у првом реду из манастира са Скадарског језера. Сачувано је више података о преписивачкој активности која се у манастиру одвијала од тренутка његовог оснивања. Попис манастирских рукописа сачинио је епископ црногорски и приморски кир Рувим 1593. године и то је први поуздан податак о обиму и саставу манастирске библиотеке. Рувим је набројао 42 књиге.

Други дио данас постојеће збирке чине рукописи манастира Пиве. Овај манастир је задужбина Саватија, у то вријеме митрополита херцеговачког, потоњег патријарха српског (1573-1587). Саватије је манастир основао 1568. године и у то вријеме му је приложио већи број рукописа. Записи који се налазе у већем броју рукописа из Пиве свједоче о постојању активног скрипторија који је радио током XVI и XVII вијека. Манастиру су били прилагани и рукописи настали на Светој Гори.

Но, нијесу сви рукописи који се данас налазе у цетињској збирци настали само у два поменућа скрипторија. Њој припадају и старији рукописи који су несумњиво настали у другим скрипторијима; током бурних вјекова који су услиједили послије губитка државне самосталности, књиге су напуштале своје библиотеке и лутале широм простора које је насељавао српски народ. Тако се у цетињској збирци нашло и једно изборно јеванђеље из времена краља Милутина (Цетиње 11).

Трагање за рукописима који се на било који начин могу везати за манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу и манастир Пиву, дало је неочекиване резултате. У разним збиркама пронађен је још 31 рукопис који је у неком тренутку био у једном од два манастира чији се рукописни фондови данас чувају у Цетињском манастиру. То значи да се у овом тренутку може говорити о 115 рукописа цетињско-пивског фонда. Записи у свим цетињским рукописима представљају значајан, а недовољно искоришћен, извор података за реконструкцију не само рукописних фондова поменутих манастира, већ и путева којима се српска књига кретала од краја XV па све до почетка XIX вијека.

Основна карактеристика цијеле збирке јесте та, да се ради скоро искључиво о литургијским рукописима који су имали сасвим практичну употребну вриједност. Осим њих, ту су и зборници правног карактера (Синтагма Матије Властара и Номоканон) без којих се не може замислити живот једне уређене хришћанске заједнице.

Кључне ријечи: Манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу, манастир Пива, Света Гора, Иван Црнојевић, Саватије, литургијске књиге, скрипторијум, збирка рукописа.

УДК 091=861(497.16)

THE MANUSCRIPT BOOKS AT THE MONASTERY OF THE NATIVITY OF BLESSED VIRGIN MARY IN CETINJE

Summary

The manuscript collection of the Monastery of the Nativity of Blessed Virgin Mary in Cetinje today includes 85 books. The collection such as it is today consists of two independent groups. The first group includes the manuscripts that have belonged to the monastery since the old days; the other group consists of 34 manuscripts which were transferred to Cetinje from the Piva Monastery in 1885. For unknown reasons, a part of the Piva collection has remained at the monastery and today Piva houses a small, 8-piece collection. The manuscripts in possession of the Cetinje Monastery were created over a long period of time: from the 13th to the late 18th century.

The monastery was founded in 1485 by Ivan Crnojević and it became the seat of the Metropolitanate of Zeta, which was established by Saint Sava during his reorganization of the Serbian eparchies after the church had become autocephalous in 1219. Ever since its foundation, the monastery has served as both a religious and a spiritual center. This is illustrated by the fact that from 1493 to 1496 the monastery housed the first South Slavonic printing press which printed liturgical books (octoechos, psalter with supplements or *posledovanje*, prayer book, festal triodion). Immediately after the founding of the monastery, the formation of its library was begun; at first, manuscripts were collected from existing funds, primarily from the monasteries on Lake Skadar. Some information about the transcribing activities of the monastery, which began immediately after its establishment, has survived to this day. In 1593, the Bishop of Montenegro and the kir of the Littoral Ruvim made a catalogue of the monastery's manuscripts and this is the first reliable evidence about the size and composition of the monastery's library. Ruvim's list included 42 books.

The second part of the existing collection consists of manuscripts from the Piva Monastery. This monastery was the endowment of Savatije, who at the time served as the Metropolitan of Herzegovina and would go on to become the Patriarch of Serbia (1573-1587). Savatije founded the monastery in 1568 and gifted a number of manuscripts to its library. Inscriptions found in a number of Piva manuscripts reveal the existence of an

active scriptorium that operated during the 16th and 17th century. The monastery also received some manuscripts created at Mount Athos.

However, not all manuscripts in the current Cetinje collection originate from these two scriptoria. The collection also includes older manuscripts which were certainly written in other scriptoria. In the turbulent centuries following the loss of state independence, books left their libraries and often changed locations in the areas inhabited by the Serbian people. Thus, the Cetinje collection, for instance, includes a service gospel (aparakos) dating from King Milutin's time (Cetinje 11).

The search for manuscripts which could possibly be associated with the Monastery of the Nativity of Blessed Virgin Mary and the Piva Monastery has yielded unexpected results. Another 31 manuscripts that were at some point kept at either of the two monasteries whose collections are today housed at the Cetinje Monastery have been discovered in various collections. This means that the Cetinje-Piva collection can today be considered to include a total of 115 manuscripts. Inscriptions in all Cetinje manuscripts offer an important – albeit inadequately exploited – source for reconstructing the manuscript collections of these two monasteries as well as the paths travelled by Serbian books from the late 15th to the early 19th century.

The key characteristic of the entire collection is that it consists almost entirely of liturgical manuscripts with a very practical purpose and utilitarian value. In addition to these, the collection includes legal codes (*Syntagma Canonum* by Matthew Blastares and the Nomocanon) which would have played a crucial role in the life of an orderly Christian community.

Key words: Monastery of the Nativity of Blessed Virgin Mary, Piva Monastery, Mount Athos, Ivan Crnojević, Savatije, liturgical books, scriptorium, manuscript collection

UDC 091=861(497.16)

САДРЖАЈ

Увод	1
Структура рада.....	2
Историјат проучавања рукописних књига манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу	7
Први дио	
1. Историјски оквити истраживања	
1.1.Зетска епископија и митрополија прије оснивања Цетињског манастира	16
1.2. Црна Гора између Турске и Запада. Оснивање Цетињског манастира	21
1.3. Црквене прилике у XVI и XVII вијеку	29
1.4. Црногорски митрополити у XVI и XVII вијеку	35
2. Духовни и културни живот Зете од XIII до краја XIV вијека	
2.1. Скрипторији на обалама Скадарског језера	42
2.2. Јелена Балшић и Никон Јерусалимац	47
2.3.Црнојевића штампарија	52
2.4.Скрипториј и библиотека Цетињског манастира од оснивања до краја XVII вијека	57
2.5.Скрипторији у XVI и XVII вијеку: Црна Гора и суседне области..	70
2.6. Формирање збирке рукописа манастира Пиве	77

Други дио

I Каталог рукописа збирке Цетињског манастира	81
II Отуђени рукописи Цетињског манастира	215
1. Национална и свеучилишна библиотека (Загреб).....	215
2. Државни историјски музеј (ГИМ, Москва)	223
3. Аустријска национална библиотека (Беч)	228
4. Архив Српске академије наука и уметности	239
5. Народна библиотека Србије (Београд)	248
6. Народни музеј Црне Горе (Цетиње)	249
7. Музеј и галерија (Подгорица)	254
III Неидентификовани рукописи о којима постоје подаци у старијој литератури	257
Закључак	260
Извори и литература	264

Увод

Манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу данас поседује збирку од 87 рукописа. Од тог броја, 85 чине основни део збирке која се коначно формирала 1885. године, када су на Цетиње били пренети рукописи из манастира Пиве. Накнадно су (1961) у тај фонд ушла још два рукописа: Милешевски панегирик – донет из манастира Острог, и Дивошево јеванђеље – рукопис пронађен у цркви Светог Николе у Подврху (код Бијелог Поља). Ова два рукописа немају сигнатуре, него се воде као рукописи без броја.

Интересовање за цетињске рукописе датира још од тридесетих година XIX века, када је Анђеј Кухарски, професор Варшавског универзитета, посетио Цетиње и објавио први научни рад о рукописима које је ту имао прилике да види. Током XIX века, део рукописа је био однет из манастира; један део је био продат иностраним библиотекама, а други је био поклоњен Српском ученом друштву. Рукописи који су остали у збирци, били су предмет научне пажње локалних истраживача, те се у последњим деценијама XIX века у периодичним публикацијама појавило више прилога који су се бавили појединим рукописима манастира Пресвете Богородице на Цетињу.

Свест о значају ове рукописне збирке била је стално присутна у црногорској средини, али су озбиљна и систематична истраживања започела тек између два светска рата, када се збирци посветио Душан Вуксан, професор цетињске гимназије и управник Државног музеја на Цетињу. Вуксанов методолошки приступ био је сасвим у складу са тада уобичајеним начином проучавања средњовековних рукописа. После Другог светског рата настављена су научна проучавања цетињских рукописа. Немерљив допринос овим истраживањима дао је Владимир Мошин, који је први скренуо пажњу на значај филигранолошког датирања средњовековних рукописа писаних на папиру. Мошин се посебно бавио управо збиркама рукописа који гравитирају овом подручју, те је посебно обрадио збирке манастира у Полимљу. Поједини рукописи били су предмет посебне пажње

научника приликом истраживања историје ћирилске писмености и очувања средњовековних књижевних традиција у овим крајевима током векова робовања под Турцима.

Захваљујући публикацији коју су припремили Петар Момировић и Љупка Васиљев, цетињски рукописи су прецизно датирани на основу проучавања водених знакова хартије на којој су писани.¹ Тиме су постављени поузданији хронолошки оквири који омогућавају да се рукописи темељно истраже. У тој публикаци, међутим, сам садржај рукописа није био предмет посебних интересовања. И поред несумњивог напретка у проучавању рукописа цетињске збирке, многа питања и даље су остала неразјашњена.

Основни задатак овог истраживања јесте да проучи садржај цетињских рукописа и да установи, у мери у којој је то могуће, њихово порекло (уколико нису настали у скрипторију Цетињског манастира или пивском скрипторију), као и путеве којима су доспели на Цетиње. То је пут да се упознају укупне духовне и културне прилике Црне Горе у периоду од XV до XVIII века. Наравно, при томе је неопходно водити рачуна о томе да је данас постојећа збирке састављена од две независне целине, те се свака од њих мора посматрати понаособ, зато што је свака од њих имала свој посебан развој. Стога ће исти истраживачки принципи бити примењени и на збирку рукописа манастира Пиве. Значајан, а недовољно искоришћен извор, представљају бројни записи који у великој мери осветљавају историју сваког појединачног рукописа, мада су информације које они пружају понекад прикривене те треба дубље трагати. Записи ових рукописа нису значајни само за познавање историје самих књига, у њима се налазе и бројни подаци који осветљавају историју и улогу цркве у поменутом периоду.

¹ П.Момировић, Љ.Васиљев, *Ћириличке рукописне књиге Цетињског манастира: XIV-XVIII век*, Цетиње 1991.

Структура рада

Предмет нашег истраживања је састав и карактер збирке ћирилских рукописа који се данас чувају у манастиру Рођења пресвете Богородице на Цетињу. Збирка каква данас постоји формирана је 1885. године обједињавањем рукописних фондова Цетињског манастира и манастира Пиве. У то време збирка је имала 85 јединица, а 1961. године придодата су јој још два рукописа – Милешевски панегирик и Дивошево четворојеванђеље. Коначни број рукописа који су предмет нашег проучавања је 87.

Узимајући у обзир чињеницу да цетињска збирка не представља органску целину, неопходно је било прво цетињску и пивску збирку проучити као засебне целине, а затим извести и обједињујуће закључке.

Манастир на Цетињу је од свог оснивања (1484) био седиште Зетске митрополије. Такав статус условио је значај и улогу коју је овај манастир имао у вековима који су уследили. Манастир Пива, чије је зидање започело 1576. године, задужбина је Саватија Соколовића, митрополита херцеговачког и блиског рођака Макарија Соколовића, првог патријарха обновљене Патријаршије са седиштем у Пећи. Саватије је 1586. године изабран за српског патријарха, али је исте године и умро. Већ сама чињеница да је један манастир, задужбина обласног господара, постала седиште митрополије, а други је задужбина митрополитова, довољно казују о улози и значају оба центра. У складу са старом средњовековном традицијом у седиштима епископија и митрополија постојали су добро организовани скрипторији, зато што је један од њихових задатака било и опскрбљивање подручних манастира и цркава потребним богослужбеним књигама. У оба манастира од самог њиховог оснивања радили су скрипторији, о чему сведоче бројни записи у сачуваним рукописима. Осим тога, у оба манастира су пристизали рукописи из других преписивачких центара, било као поклон, било зато што су били наручени. У рукописним збиркама Цетињског манастира и манастира Пиве налазе се и рукописи којима се не зна порекло, а потичу из времена када ни

један од два поменута манастира још није био основан. Логично је претпоставити, да су ови рукописи настали на територији која гравитира Цетињу и Пиви, мада није искључено ни да су дошли из неких удаљенијих крајева.

Познато је да је део рукописа манастира Рођења пресвете Богородице током XIX века био отуђен те данас припада рукописним збиркама иностраних библиотека (Хрватска, Русија, Аустрија).

Основна хипотеза од које се пошло у овим истраживањима јесте да оба манастира чије се рукописне збирке данас чувају на Цетињу представљају значајна културна средишта, нарочито у време турске доминације, Цетињски манастир одржавао је живе везе са другим значајним преписивачким центрима тога времена.

У првој фази истраживања пошло се од прегледања архивских фондова који би могли пружити одређене информације. Ту је посебно значајна архивска грађа која се чува у Митрополији црногорско-приморској. Затим је сваки рукопис проучен са археографског и кодиколошког становишта. Посебан значај имају бројни записи који се налазе у овим рукописима. Записи су по свом садржају разнородни и настајали су у различито време. Пажњу су нам у првом реду привукли записи писара или наручилаца рукописа, а такође и записи из којих се може стећи представа о путу који је рукопис, који није настао у цетињском или пивском скрипторију, прешао од места свог настанка до крајњег одређеног места. Овакав приступ омогућио је да се истражи једно шире подручје и кретање књига и писара не само на подручју Зетске (Црногорске) и Херцеговачке митрополије, него и њихове везе са другим значајним манастирима нпр. са Светом Тројицом код Пљеваља, Шудиковом, Хиландаром. Динамичне везе одржавале су се са појединим манастирима у Полимљу, то је подручје које је природно гравитирало према средњовековној Зети. Обиље података пружају бројни записи у овим рукописима, при чему се види да су оба манастира чије се збирке посматрају добијала посебну пажњу из Пећи, седишта обновљене Патријаршије. Патријарх Арсеније IV посетио је 1727. године манастир Пиву, те је том приликом оставио својеручну белешку о тој посети у рукопису Цетиње 38 (Пива 21). Ова чињеница свакако указује на велики углед који је Пива имала у то време.

Првобитно је било планирано да се рад састоји из три целине. У првој би био преглед резултат досадашњих истраживања и историјски увод, у коме би се представиле историјске прилике у којима су Цетињски манастир и Пива били основани и живели. У другом делу би били представљени сви рукописи цетињске збирке каква данас постоји, као и рукописи који се на било који начин могу повезати са манастиром Рођења пресвете Богородице. У трећем делу би се пажња посветила Милешевском панегирику, Симеоновом типику, Дивошевом четворојеванђељу.

Међутим, током прикупљања грађе и њене обраде, показало се да би боље било до извесне мере модификовати првобитно замишљену схему рада. Рад започиње уводним одељком у коме је темељно приказан досадашњи ток истраживања рукописа цетињске збирке, као и резултати обављених истраживања. Основни део рада подељен је у две главне целине; прва је подељена на два дела – у првом су приказани историјски оквири истраживања, историјат црквене организације (Зетске епископије/митрополије и, касније, Црногорске митрополије), као и оснивање Цетињског манастира. У другом одељку првог дела, обрађен је духовни и културни живот области које су биле под јурисдикцијом двеју поменутих епархија, као и Захумско-херцеговачке митрополије која се са додиривала. у свакој од њих има више краћих одељака у којима су представљени историјски и хронолошки оквири истраживања. Обрађени су скрипторији који су постојали у манастирима на обалама Скадарског језера, са посебним освртом на јединствену појаву у животу српских земља у позном средњем веку – на преписку између Јелене Балшић и њеног духовника Никона Јерусалимца. Ту је изложен историјат Зетске епископије (митрополије), оснивање манастира на Цетињу и манастира Пиве, анализиран је рад скрипторија који су радили у овим манастирима, а такође и састав пивске и цетињске збирке рукописа.

Други део рада састоји се од три каталога/описа рукописа. У првом каталогу обрађени су рукописи збирке Цетињског манастира каква данас постоји. У другом каталогу прикупљени су подаци о рукописима који се поуздано могу повезати са манастиром Успења пресвете Богородице на Цетињу, а данас припадају различитим збиркама рукописа у иностранству. У трећем, најкраћем попису,

изложени су подаци о рукописима који су некад припадали Цетињском манастиру или Пиви, познати су из литературе, али се не зна где се тренутно налазе. Уз сваки рукопис који је поменут у овом делу рада наведена је литартура.

На крају следи закључак у коме су сумирани резултати спроведених истраживања.

Историјат проучавања рукописних књига манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу

Први помен библиотеке манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу потиче из 1593. године. Те године је црногорски митрополит Рувим I у цетињском рукопису који данас има сигнатуру 32 (Минеј за април са пролошким житијима) забиљежио да манастирска библиотека посједује 42 рукописне књиге. Запис, у коме су те књиге тачно набројане, налази се на првом 16 листу рукописа и гласи: вѣ лѣто ꙗꙗ постави се епископом игуманъ роувиѣ. и пакѣ да се зна що наѣ книгоу манастирѣ на цетинѣ: ꙗ еѣгѣла, апостољ, съборникъ, ѣ петогласца, ѣ прѣвогласъць, молитвеникъ, типик, врачевникъ, ꙗ ѡалитѣра, ꙗ летѣргѣ, еднѣ ѡампѣ, ѣ законѣка велика, ѣ мала, ѣ трѣода посна, ѣ трѣода пролетна, ѣ колатъ месечникъ, ѣ ѡтѣьникъ и тѣлькъ ѡалтирѣ и два и три четѣнѣа молебнѣ. Свега що наѣ колатахъ ѣ и двѣ.² Франческо Леонарди, изасланик римске Курије, који је 1638. године посјетио Цетињски манастир, забиљежио је да манастир посједује библиотеку састављену од књига „писаних на илирско-српском језику“.³ Но, то је тек узгредна биљешка једног путника који је прошао овим крајевима. Вијести које су о манастирској библиотеци оставили владика Рувим и Леонарди, мада се могу посматрати и тек као успутне биљешке, имају за истраживаче вредност важног извора. Скоро двѣста година касније (1829), манастир је посјетио Анджеј Кухарски, професор Варшавског универзитета. Том приликом он је саставио попис рукописа које је затекао у манастиру.⁴ Кухарски је забиљежио само основне

² Стојановић ССЗН I 1908; ССЗН IV 7605.

³ Јачов 1986, 353-355.

⁴ Kuharski 1829, 122-150.

податке о садржају рукописа, материјалу на коме је он написан, димензијама књиге. Исписао је и неколико записа, на примјер из рукописа „Dogmatik Ponoplia“ или Wseoružstvo bogoslovija: Sija knjiga izpisa se poveljenjem blazenago i preosveštenago Archiepiskopa Pekskago i Patriarcha wscjeh srbskych i podunawskich zeml' nastojaniem ze i kupljeju zlata smjerennago manšago w Archierejch Archiereja i wo rabjeh bozich raba Kir Dionisiya w leto 7076 t.g. (1568). На његовом прилично оскудном попису нашло се 14 рукописних књига.⁵ То су била: 2 четворојеванђеља, 2 псалтира, 1 типик, 1 догматик, 2 минеја – за мјесец април из 1560.г. и за мјесец децембар из 1572.г., један зборник са житијима светих и двије друге рукописне књиге које није идентификовао зато што су биле оштећене, без почетка и краја и без икаквих других података који би олакшали њихову идентификацију; 1 рукопис који је добио од митрополита, са разним садржајима, између осталог, и хронику у којој стоји, „I Blgari Christiany byše, i slovesa slovenskaa s'tawise se Stym Kyrilom w ljetu 6330 (t.g.822 po Christ)“, као и 1 једну пергаментну књигу такве форме какве су биле најстаријих Грка тј. не слаже се у табацима већ се савија у виду свитка. Преписао је и запис из једне књиге у коме се помиње да је књига припадала извјесном попу Теофану, а писао је неки поп Љубислав.

Кухарски је том приликом регистровао и неколико штампаних књига на које је наишао, а поменуо је и пергаментну повељу Ивана Црнојевића из 1485 године.

Фонд Цетињског манастира значајно је увећан 1885. године, када је књаз Никола I пренио 34 рукописа из манастира Пиве.

Кратак текст о преносу рукописних књига објавио је Марко Драговић.⁶ Том приликом Драговић је издвојио записе из једног броја пивских рукописа: бр. 5, бр. 9, бр. 11, бр. 12, бр. 36, бр. 64, као и из цетињских рукописа (32 и 66). Највећу пажњу при томе посветио је Изборном јеванђељу писаном на пергаменту за које је констатовао да је веома старо и да потиче с краја XIII вијека, вјероватно из

⁵ Kucharski 1829, 126-127.

⁶ Црногорка 1884, I (бр. 22, 29; XI, 256); 1885, II (бр. 7, 21).

времена краља Милутина. Примијетио је и да је на посљедњем листу млађим рукописом написан „чин агрипине“односно бдења, као и да се поред цара Стефана Уроша помиње „Сава богоносац“, те је претпоставио да се ради о Сави Немањићу, архиепископу српском. Драговић даље наводи да се међу књигама које су из Пиве донете у Цетињски манастир налазе октоиси, минеји, јеванђеља и друге црквене књиге, а између осталих и два Октоиха првогласника Ђурђа Црнојевића из 1493–1494. године, два Октоиха првогласника војводе Божицара Вуковића Подгоричанина из 1537.г., као и један Саборник из 1538. године. Драговић је записе из пивских и цетињских рукописа објавио у часопису „*Црногорка*“ за 1884–5. годину одакле их је преузео Љубомир Стојановић.⁷

Између два свјетска рата ову збирку је дјелимично обрадио и Душан Вуксан, професор Цетињске гимназије и управник Државног музеја на Цетињу.⁸ Вуксан је направио трећи попис цетињске збирке и прецизније је одредио називе рукописа према њиховом садржају, дао је сигнатуру, димензије рукописа, број писаних редова на страници, број свешчица, кратак опис повеза и стање у каквом је рукописе затекао. Такође је обратио пажњу на језик, писмо и записе у рукописним књигама. Вуксан је у свом раду примијенио методологију која је тада била опште прихваћена у описивању средњовјековних рукописа.

У вријеме када је Вуксан проучавао збирку, у манастиру су се налазила 84 рукописа, повезана у 80 свезака: 9 Четворојеванђеља (бр.1–9), два Изборна јеванђеља (бр.10–11), једно Тумачење јеванђеља (бр. 12), четири Апостола (бр. 13–16), једно Тумачење апостола (бр. 17), деветнаест Минеја (бр. 18–36), два Триода (бр.37–38), седам Псалтира (бр. 39–45), један Октоих (бр. 46), пет Служабника (бр.47–51), један Требник (бр. 52), један Пролог (бр. 53), два Патерика (бр. 54–55), три Номоканона (бр. 53–58), три Љествице (бр. 59–61), један Акатист (бр. 62), један Канон Богородици (бр. 63), један Панегирик (64), једна Диоптра (бр. 65), два зборника житија (бр.66–67), седам Поука светих отаца (бр. 68–74), пет Бесједа светих отаца (бр. 75–79), два Поменика (бр. 80–81), један Тропар васкрсни (бр. 82), двије Историје (бр. 83–84), једна Чудеса Богородице (бр. 85). Вуксан је установио

⁷ Стојановић, ССЗН I, II, III, IV, V, VI. Сремски Карловци (1902- 1927)

⁸ Вуксан 1936б, 190-221.

да ови рукописи потичу из различитих периода: два из XIV вијека, четрнаест из XV вијека, шеснаест из XVI вијека, тринаест из XVII вијека, два из XVIII вијека и два из XIX вијека. Тринаест рукописа датирао је према записима који су у њима сачувани; у 15 су забиљежена имена писара. Вуксан је у обради рукописа навео да је српском редакцијом писано 78 рукописа, македонском четири и рускословенском три. Вуксан се, поред обраде рукописне збирке, бавио и историјом проучавања рукописа Цетињског манастира.⁹ Поредећи претходна два сачињена списка рукописа, онај из 1593. године који је саставио владика Рувим II и попис професора Кухарског, Вуксан је запазио да се у периоду од краја XVI па до прве половине XIX вијека, манастирски књижни фонд прилично смањило. Са списка Кухарског Вуксан је идентификовао 4 рукописа – бр 1, 32, 53 и 66. Вуксан је претпоставио да су две књиге – *Изборно јеванђеље* (бр. 11) и *Синтагма Матије Властара* (бр. 57) с краја XIV вијека – могле припадати најстаријем манастирском фонду. Констатовао је да су у међувремену нестала три рукописа: *Типик*, *Законик* и *Служабник попа Теофана*. Вуксан је сматрао да су то били највреднији рукописи у збирци. Он је установио да Цетињски манастир у својој збирци посједује 34 рукописне књиге пренете из Пивског манастира; 28 рукописа су пренесени из других манастира; 6 су припадали најстаријем манастирском фонду. За 11 од побројаних рукописа не зна како су доспјели у Цетињски манастир. По Вуксановом мишљењу највреднији пивски рукописи су бр. 11, 57, 6, 9, 12, 37, 44 и 56. Вуксан је на основу чињенице да је у међувремену нестао један број књига које је Кухарски видио у манастиру, закључио да се о збирци није водила потребна брига. Не зна се како су неки рукописи доспјели у Биљарду.¹⁰ Међу њима је запазио два јеванђеља за која је претпоставио да би могла бити прва два са списка Кухарског. Затим је Вуксан поменуо изложбу у Лондону 1907. године, на коју су били послати неки рукописи са Цетиња; књиге су по завршетку изложбе враћене, али по избијању Првог свјетског рата овим књигама се изгубио траг. Завршавајући проучавање историје цетињских рукописа, Вуксан је указао на потребу формирања црквеног музеја.

⁹ Вуксан 1939, 93-100.

¹⁰ Митрополитска резиденција, коју је подигао Петар II Петровић Његош 1838 године.

Послије Другог свијетског рата збирка рукописних књига била је предмет интересовања многих истраживача и научних радника. Међу њима се истиче Ђорђе Сп. Радојичић, који се критички осврнуо на Вуксанов рад, у првом реду на датирање рукописа, али и на друге пропусте.¹¹ Радојичић се критички осврнуо на описе следећих рукописа: бр.11, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 32, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 53, 54, 56, 60, 65, 68, 73, 75, 83 и 84. – укупно 29 рукописа. Вуксан није обратио пажњу на текстолошке одлике појединих рукописа, поједине записе је погрешно рашчитао и неким је рукописима дао погрешне називе. На примјер, рукопису бр. 18 дао је назив *Минеј за септембар–јануар* не примијетивши сам наслов на првом листу књиге: *Пролог за септембар-јануар*. У рукопису бр. 25 (Минеј за јануар) Вуксан није приметио да постоји служба св. Сави.

Када је ријеч о рукопису бр. 65 (Диоптра) Радојичић је примијетио да је Вуксану промакао читав низ других значајних текстова који улазе у састав овог рукописа, а међу њима се налазе Похвала на престављење Богородице од Климента Охридског, Слово на рођење Богородичино и Похвала пророку Илији од Григорија архиепископа росијскога¹² Неколико година касније, 1954. године, Владимир Мошин је поново истраживао збирку цетињских рукописа, те је копирао водене знаке датирајући рукописе XIV и XV вијека са великом прецизношћу. Свој рад је објавио у Летопису ЈАЗУ.¹³ Приликом прегледања збирке Мошин је констатовао да је Радојичић у погледу Вуксановог рада био у праву. Он је запазио да су многобројне исправке толико значајне да у ствари постављају задатак објављивања новог, потпунијег каталога ове збирке. Мошин је у свом раду дао комплетан списак цетињских рукописа, а пописао их је тематски, уносећи све измјене које је запазио Радојичић, укључујући ново датирање на основу филигранолошких резултата до којих је сам дошао. За рукопис бр. 85 (*Чудеса Пресвете Богородице*) – Мошин је навео да је Радојичић указао да је овај рукопис нестао, а рукопис се налазио на свом мјесту у тренутку када је он радио у збирци. Од Вуксана је Мошин преузео

¹¹ Радојичић 1951, 328-348.

¹² Ријеч је о Григорију Цамблаку: Радојичић 1951,337 (са старијом литературом).

¹³ Мошин 195, 280-284.

инвентарске бројеве и димензије рукописа. Резултати Мошинових истраживања подударају се са онима до којих је дошао Радојичић. Поред прецизнијег датирања рукописа, Мошин је дјелимично измијенио називе рукописа на које је Радојичић скренуо пажњу. Такође је скренуо пажњу на неке рукописе који су заједно увезани, као на примјер бр. 18 и бр. 26 дајући заједничко име *Пролог за зимску половину године*. За рукопис бр. 39 и бр. 82 је констатовао да се непотребно говори о два рукописа уместо о једном, те га је назвао *Псалтир са последовањем*. Рукописе бр. 66 и бр. 68 је назвао једним именом – *Зборник*, (састављен од двије књиге): *Житије епископа Григорија* (бр. 66) и *Епифанијево Житије пресвете Богородице, Повијест Афродитијана и Историјска Палеја*. Рукописе под бр. 70, бр. 78, бр. 79 назвао је заједничким именом *Поученија Св. оца*. Мошин је у свој инвентар унио све важније текстове који се налазе у рукописима, које је у свом извјештају регистровао Радојичић. Он је, такође, и допунио Радојичића у погледу одређивања редакције за два рукописа, око којих се није сложио са Вуксаном. То су рукописи бр.1 и бр. 55. За први рукопис Вуксан је написао да је македонске редакције, док је Мошин утврдио да је рукопис влашко-молдавске редакције. За други рукопис Вуксан је сматрао да је писан рускословенским језиком, а Мошин је правилно установио да је редакција бугарска. Мошин је такође допунио Вуксанов и Радојичићев опис тако што је нагласио да се у мјесецима неких богослужбених рукописних књига појављују Свети Сава и Свети Симеон; то су следећи рукописи: *Четворојеванђеља* (рукописи бр. 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9), *Апостоли* (рукописи бр. 13, 14, 15, 16), у рукописима бр. 39 и бр. 41 се, поред Саве и Симеона, помињу још и Свети Кирило Филозоф и пренос моштију Светог Николе. У рукопису бр. 44 Радојичић је превидио помен св. Петке и текст посвећен пријеносу њених моштију. Мошинов каталог рукописних књига Цетињског манастира је четврта публикација на коју се касније ослањају други истраживачи. Један од њих био је Нико С.Мартиновић који је, приликом започете израде централног каталога најстаријих књига у склопу радних обавеза некадашње Централне библиотеке Ђурђе Црнојевић на Цетињу 1962. године, бавећи се прикупљањем и евидентирањем старих библиотечких фондова у Црној Гори, начинио попис рукописне збирке усаглашавајући се са резултатима Мошиновог

истраживања.¹⁴ Овај попис касније је за своје броширано издање „Цетињски манастир“ објављен на Цетињу 1965. године, користио Божо Михајловић.¹⁵ У попису код Мартиновића је направљен пропуст код рукописа бр. 83 (*Аарматрол*), који је погрешно наведен као бр. 82. Исту грешку је направио Михајловић што доказује да је поменути попис рукописне збирке искористио за свој рад. У даљим истраживањима 1964. године, приликом евидентирања рукописа и уношења у Регистар споменика културе тадашње Народне Републике Црне Горе, рукописе су прегледали кустоси и конзерватори некадашњег Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу, Бојана Радојковић и Татјана Пејовић. Попис који је тада сачињен остао је као радни, непубликовани материјал похрањен у Архиви Митрополије црногорско-приморске.¹⁶ Овај попис се у потпуности слаже са каталогом који је начинио Владимир Мошин, при чему је додат детаљан опис ликовног украса и физичко стање рукописа које је затечено приликом истраживања. Том приликом обрађено је 78 рукописних књига јер је на списку направљена грешка у нумерацији ређања рукописа по редном броју, тако да је 7 рукописа остало непописано и необрађено. То су рукописи под бројевима: 9, 14, 15, 61, 66, 68 и 73. Сљедећи истраживач који се бавио овом збирком је Димитрије Богдановић.¹⁷ Он је описе рукописа изложио у хронолошком поретку – према времену настанка, задржавши Вуксанове инвентарне бројеве; у погледу назива рукописа и текстолошких одлика и сам се ослонио и надовезао на Мошинов рад. Касније је Богдановић те податке унио у свој *Инвентар*.¹⁸ Затим су се рукописном збирком Цетињског манастира бавили Петар Момировић и Љупка Васиљев. Истраживање је обављено у склопу пројекта који је покренула тадашња Централна библиотека Ђурђе Црнојевић на Цетињу под називом „Проучавање и заштита старог књижног фонда у Црној Гори“. Резултате истраживања су публиковали

¹⁴ Н. С. Мартиновић, *Каталог рукописних и штампаних књига Цетињског манастира*, (необљављени рукопис). Тај материјал данас се налази у власништву породице Мартиновић.

¹⁵ Михајловић 1965.40-46.

¹⁶ Радојковић, Пејовић, 1964, 1-32.

¹⁷ Богдановић 1970, 395-396.

¹⁸ Богдановић 1982.

1991. године.¹⁹ Момировић је припремио опис рукописне збирке, а Васиљева је обрађивала ликовни украс, а обавила је и ново датирање рукописа, на основу прикупљене филигранолошке грађе. Она је обрадила 700 водених знакова, који су објављени као прилог књизи. Момировић је у свој опис додао Дивошево јеванђеље – рукопис на пергаменту из средине XIV вијека, који је био предат на чување Цетињском манастиру 1961. године.²⁰ Те исте 1961. године још је један рукопис из XIV вијека, највјероватније из манастира Острог, пренијет у Цетињски манастир – то је *Милешевски панегирик*.²¹ Момировић и Васиљева су ове рукописе уврстили у свој инвентар као дио постојеће рукописне збирке. Приликом обраде Момировић и Васиљева су рукописе пописали од 1 до 80 гдје су под редним бројем 1 обрадили Дивошево Јеванђеље. У наставку описа рукописа, поред својих бројева додавали су Вуксанове сигнатуре пратећи Вуксанов каталог. Дали су називе рукописа, навели врсту материјала на коме је писано, димензије, број листова, број редова на страници, величину слова и број свешчица. Такође су унијели податке о писарима. У опису има пропуста на примјер уз опис *Милешевског панегирика* је стављена илустрација из рукописа из XIX вијека (бр. 50). Грешка је начињена код описивања рукописа бр. 50 (Служабник из XIX вијека), коме је прикључен палеографски опис *Милешевског панегирика*, иако тај рукопис у збирци нема сигнатуру.²² Такође као бр. 58 (у Вуксановом каталогу то је Номоканон) описани су фрагменти из 2 псалтира који нијесу раније били описани и чије је поријекло непознато.²³ У овом тренутку у збирци се не налазе рукописи бр. 58 и бр. 85. Подаци о редакцијским особинама рукописа углавном су преузети од Вуксана, а за рукописе бр. 1, 53 и 55 аутори прихватају Мошинове корекције. Аутори су се приликом описивања рукописа углавном бавили ликовним украсом и повезом. Садржај појединачних рукописа приказан је тек дјелимично, често и уопштено, поготово када су у питању

¹⁹ Момировић, Васиљев 1991.

²⁰ Ђурић, Вујошевић 1961, 153-160.

²¹ Податак о доспијећу рукописа у Цетињски манастир добијен је усмено од тадашњег игумана манастира пок. Луке Анића.

²² Момировић, Васиљев 1991, 199-200.

²³ Момировић, Васиљев 1991, 214.

јеванђеља, апостоли, псалтири. Садржаји осталих рукописа, које су својевремено описали Радојичић, Мошин и Богдановић, уопште нијесу узети у обзир. Како се Момировић и Васиљев не баве садржајима рукописа, из њиховог излагања се не може закључити због чега су поједине рукописе именовали различито од Мошина и Богдановића.²⁴ Од записа који постоје у рукописима, Момировић и Васиљев су унијели само оне које није прибиљежио Вуксан, а за остале записе су упутили на литературу у којој су они већ раније објављени.

О рукописној збирци Цетињског манастира прецизне податке налазимо у књизи Татјане Суботин, Голубовић.²⁵ Ауторка се бавила српским преписивачким центрима у периоду обнове Пећке патријаршије 1557 године до средине XVII вијека. У оквиру њеног истраживања налазе се и подаци о раду скрипторија Цетињског манастира и манастира Пиве током периода којим се бавила.

²⁴ Момировић, Васиљев 1991, 128 и 269.

²⁵ Суботин-Голубовић 1999, 164-165, 184-187.

Први дио

1. Историјски оквири истраживања

1.1. Зетска епископија и митрополија прије оснивања Цетињског манастира

По добијању аутокефалности (1219) Сава, који је био хиротонисан за првог епископа независне српске цркве, приступио је њеном територијалном и административном уређењу. Било је потребно обезбиједити да цјелокупна територија српске државе буде покривена мрежом епископија.²⁶ Епископије које су се налазиле у граничним подручјима, додиривале су се дијелом са грчким, а дијелом са католичким епископијама. Сједиште Зетске епископије Сава Немањић је смјестио у запустјели бенедиктински манастир Светог архангела Михаила на Превлаци, у Боки Которској. Као гранична епископија на Превлаци према католичким црквеним сједиштима у Дубровнику, Бару и Котору, она је имала задатак да штити интересе српске цркве у тим крајевима. У областима које су биле под јурисдикцијом новоосноване епархије, има трагова старије православне епископије која је ту постојала и прије 1219. године. Чињеница која иде у прилог овој тврдњи јесте портрет епископа Данила у апсиди цркве Ризе Богородичине у Бијелој (Бока), са грчким натписом, што указује на утицај неког јаког грчког православног сједишта²⁷. У сваком случају Сава Немањић је оснивањем Зетске епискописје са сједиштем на Превлаци несумњиво искристио ауторитет неког

²⁶ Јанковић 1985, 31-32 (са старијом литературом).

²⁷ Јанковић 1985, 32.

старијег, могуће грчког култног средишта, а тиме и већ утемељену старију традицију православне цркве у тој области.²⁸

Оснивачка повеља за посједе Зетске епископије није сачувана, те тако нема ни података о имовини ове епископије. Извјесни подаци о посједима епископије потичу тек из XIV вијека. Из прве половине тог вијека потичу неки помени зависних људи Зетске епископије, тачније цркве Светог арханђела Михаила, на основу којих се може закључити да је катедрални храм епископије посједовао околно земљиште.²⁹

Тек у XV вијеку (1421) постоје сигурнији подаци о материјалном стању манастира св. Михаила. Од земљишних посједа помињу се Пасиглав, Богдашићи, Љешевићи, Превлака са Жупом (Брда), соланама и острвима.³⁰ Претпоставља се да се 1220. године формирао манастирски посјед, који се одржао све до пропасти манастира св. Архангела Михаила средином XV вијека. У изворима се касније наводи да су зетски митрополити били из Богдашића, као и да је Зетској митрополији припадала полустрво Луштица.³¹

У периоду 1395–1420. год. зетски митрополити су земљу епископије продавали својим сељацима и појединим свештеницима. То се догодило послје првог и другог пљачкања Превлаке и Луштице, када су Которани заузели и подијелили земљу митрополије.³² Поред поменуте метохије, манастир св. Михаила и други манастири зетске митрополије у XV вијеку користили су дио солана у

²⁸ Јанковић 1985, 31-32 (са старијом литературом).

²⁹ Јанковић 1985, 133-137; Мајер 1951, 149- 169.

Андрија из Пастиглава изгубио је због дуга очев виноград у Касестрама Мајер 1951, 326); которска црква Св. Марије имала је земљиште Градачке ријеке, које је било између земљишта Sv. Mihaila de Metochia: Мајер 1951, 276); црква Св. Арханђела Михаила имала је неко земљиште у Кастестрама (Мајер 1951, 424); епископ св. Михаила држао је Луштицу Мајер 1951, 416); епископов човјек Првен имао је ограђено земљиште у Мрчевцу, црква св. Михаила имала је зависне људе у месту Поди (Мајер 1981, 190, 396, 427, 1550, 1574); помињу се људи из Луштице Поди и Пасиглава Мајер 1981, 869, 822, 513, 636, 595 834, 844) Мајер 1981 de Thombe, 834 ; de Chertolle, 768.

³⁰ Божић 1957, 84-85, о посједима Богдашића: 99-101 (са старијом литературом).

³¹ Божић 1957, 85.

³² Јанковић 1985, 128 (са старијом литературом).

Жупи. Митрополитске солане се помињу 1439. и 1442. године.³³ Митрополит је чак и прије 1426 г. продавао дио солана.³⁴

Послије премјештања сједишта Зетске митрополије половином XV вијека у Пречисту Крајинску, започело је материјално пропадање манастира на Превлаци. У то вријеме манастир св. Архангела Михаила је запустио, а његови посједи и метохије су распарчани.³⁵

Већи број зетских епископа поменут је у *Пљеваљском синодику православља*. Њихова имена су Герман, Неофит, Михаило и Андрија.³⁶ У овом извору, међутим, није поменут први епископа – Иларион, а у науци постоје супростављена мишљења о томе да ли је уопште постојао.³⁷

Иларион је био ктитор манастира Св. Николе на Врањини и помиње се у повељи архиепископа Саве Немањића 1233 године.³⁸ Други по реду зетски епископ Неофит, чије је име забиљежено у *Пљеваљском синодику*, помиње се у мјесту Иловица у близини манастира Св. арханђела Михаила на Превлаци. По Неофитовом налогу Богдан је 1262. године преписао Законоправило Светога Саве – познату *Иловичку крмчију*.³⁹

Неофит се помиње и у житију архиепископа Јевастивија, јер је он замонашио Јевстивија.⁴⁰ Иларион Руварац је сматрао да је овај Неофит могао бити зетски епископ 1250. године; из једног натписа уграђеног у цркву Св. Петра у Богдашићима сазнаје се да је Неофит подигао ову цркву 1269. године.⁴¹

Неофитов насљедник на столици Зетске епископије био је будући архиепископ Јевастивије I (1279–1286), кога нема у списку зетских епископа у

³³ Јанковић 1985, 128 (са старијом литературом).

³⁴ Јанковић 1985, 128; Божић 1957, 104.

³⁵ Божић 1967, 75-82.

³⁶ Мошин 1959, 303.

³⁷ Јанковић 1985, 133.

³⁸ Синдик и др., 2011, 125-128.

³⁹ ССЗН I, 19; Руварац 1892, 14-15.

О овом рукопису постоји обимна литература: *Инвентар* 1982, 47 (бр. 482).

⁴⁰ Данило Други 1988, 195.

⁴¹ Руварац 1892, 15; Божић 1957, 83-121.

пљеваљском рукопису *Синодика православља*. О Јевстатијевом столовању у Зетској епископији пише Данило Други.⁴²

Последња два имена која се појављују у Синодику су Михаило и Андрија, али о њима нема никаквих других података. Са њима се завршава попис зетских епископа у Синодику.

Епископ Михаило II помиње се у повељи краља Милутина којом је потврдио дарове своје мајке краљице Јелена Богородици Ратачкој, код Бара. Исти епископ се помиње у раду сабора приликом издавања повеље за властелинство св. Стефана у Бањској.⁴³

Све до краја XIV вијека није познат ни један зетски епископ ни митрополит.

Један безимени зетски епископ поменут је у документу од 8. фебруара 1332. године у коме постоји податак о томе да је Велислава, удовица Болеслава Богдеша из Пасиглава, продала своју заложену земљу за 25 перпера једном Которанину, ако то дозволи епископ.⁴⁴

Следећи подаци о једном (опет безименом) зетском епископу потичу из 1334/1335. године, такође из нотарских књига Которског архива.⁴⁵

Зетска епископија је 1346. године била подигнута на степен митрополије тако да су од тада њени епископи носили титулу митрополита. До краја XIV вијека у изворима се помињу зетски митрополити којима се не зна име; повремено се помиње катедрални храм Зетске митрополије. Тада је Превлака са манастиром Св. арханђела Михаила била у власти обласних господара Балшића. Међутим, бурна времена и нестабилне политичке прилике који су потрајали скоро до средине XV вијека, одразили су се и на Зетску митрополију. Подручје катедралне цркве прелазило је из руку Балшића под власт Сандаља Хранића 1396. године, под Котор па опет под власт Балшића 1398. године. Которани су 1396. године попалили и опљачкали Луштицу, те је у то вијеме Зетска митрополија била у расулу. Сам митрополит напустио је манастир на Превлаци и преселио се у ново сједиште –

⁴² Данило Други 1988, 201.

⁴³ Јанковић 1985, 134; Руварац 1892, 15-16.

⁴⁴ Јанковић 1985, 135 (са старијом литературом).

⁴⁵ Мауер 1951, 310.

Пречисту Крајинску на Скадарском језеру.⁴⁶ У споровима који су се водили око земљишта, приликом залагања или продаје на подручју светомихољске метохије у периоду 1436–1444. године, помињу се митрополитове десетине, земљиште, солане и митрополитова кућа, али се име митрополитово не помиње. Можда би то могао бити митрополит Јефtimiје. После пада Будве (1442) у млетачке руке, зетски митрополит се везује за Пречисту Крајинску.

Сљедећи зетски митрополит који је столовао у Крајини, помиње се у жалби католичког пароха цркве Св. Марије на Горици (епископија Свач) Петра Калуђеровића, из 1446. године, упућеној Млечанима. Тада је зетски митрополит насилно заузео посједе поменуте католичке цркве. То је вјероватно био Теодосије за којег се сматра да је био зетски митрополит још прије 1446. године, свакако прије митрополита Јосифа.⁴⁷ Митрополит Јосиф познат је из записа у рукопису *Властареве Синтагме*, коју је за њега преписао ђакон Дамјан, у мјесту Копорињи 17. маја 1453. године.⁴⁸ Послије њега у изворима нема помена неког зетског митрополита све до 80-их година XV вијека.

⁴⁶ Јанковић 1985, 199-204.

⁴⁷ Јанковић 1985, 138; Божић 1970, 194-5, 327.

⁴⁸ *Инвентар*, бр. 1418. Рукопис се данас чува у Музеју СПЦ у Београду (МСПЦ 45/Крушедол Ж IV 46).

1.2. Црна Гора између Турске и Запада. Оснивање Цетињског манастира

Постепено разлагање српског Царства започело је после смрти цара Душана, 1355. године. Почетком XV вијека не постоји више јединствена српска држава; српске земље су биле подијелене између више обласних господара, који су се не ријетко и међусобно сукобљавали. Слабљење централне власти омогућило је појединим велможама да се прогласе за обласне господаре. На простору данашње Црне Горе, власт је била у рукама породице Балшић.⁴⁹ Још за вријеме Балшића почео је да се истиче њихов даљни рођак Стефан или Сефаница Црнојевић, који је водио вјешту политику, крећући се између својих рођака Балшића и деспота Ђурђа Бранковића, чинећи уједно и важне војне уступке Млетачкој републици.⁵⁰ Стефан је успио да успостави своју власт у Зети. Један од противника Црнојевића био је владар Хума и Требиња, војвода Стјепан Вукчић Косача, који се у манастиру Милешеви прогласио за херцега од Светог Саве.⁵¹ Рат са Вукчићем Стефаница је изгубио, тако да је његов заробљени син Иван у заточеништву провео између 8 и 10 година. Да би сачувао власт над Зетом, Стефан је био принуђен да 1451. године прихвати вазални однос према Венецији.⁵² Стефан Црнојевић је признао суверенитет Венеције над Котором, али је сачувао право да има у овом граду двор. Са своје стране, Венеција је обећала да ће се заузети код херцега Стјепана да

⁴⁹ Балшићи су владали Зетом од 1360. до 1421. године. Унук Балше I, Ђурађ II Стратимировић Балшић, био је ожењен Јеленом, ћерком кнеза Лазара. Неколико година после Ђурађевог смрти (1403), Јелена се удала (1411) за босанског војводу Сандаља Хранића. Тиме је своје сину Балши III (1403-1421) обезбједила, осим подршке коју је имао од свог ујака деспота Стефана Лазаревића, подршку још једног моћног сусједа.

⁵⁰ Јиречек 1984, 186-187. Црнојевићи су потомци зетског властелина Ђураша Илијића, који се помиње 1326. године као челник краља Стефана Дечанског, а и касније - за време владавине цара Душана. У почетку су се презивали Ђурашевић, али је временом преовладало презиме Црнојевић, изведено од имена једног од Ђурашевих потомака, Црноја Ђурашевића.

⁵¹ О Стјепану Вукчићу Косачи опширније: Ћирковић 1964.

⁵² Божић 1970, 204-232.

ослободи Ивана Црнојевића. Иван је био ослобођен 1452. године, а касније се (1469) и оженио Косачином ћерком Маром.⁵³ За своју резиденцију Стефан је одабрао утврђено насеље Жабљак (близу Скадарског језера), на малом брду Ком гдје је подигао црквицу Успења пресвете Богородице. Овдје је Стефан био сахрањен 1465. године. Стефана је наслиједио његов син Иван Црнојевић. Прилике на Балканском полуострву у том периоду биле су битно измијењене. Посљедњи српски деспот Ђурађ Бранковић умро је 1456. године, а три године касније, 1459, турска војска заузела је Смедерево и српска држава је престала да постоји. Султан Мехмед II освојио је 1463. године Босну и дио Херцеговине. Од српских земаља једино је још Зета била слободна. Да би се одржао на власти Иван је морао да се прилагођава новонасталим приликама, те да се опрезно креће између Турака који су били у експанзији и Млетачке републике. Почетком 70-их година односи са Венецијом били су у потпуности успостављени. Привелигија дужда Никола Марцела од 24. фебруара 1473. године назива Ивана Црнојевића „господарем Зете и нашим војводом“.⁵⁴ Владар Зете постао је члан венецијанског Сената. Ускоро је Иван Црнојевић морао и на делу да докаже своју оданост Венецији. Скадарски паша Сулејман је 1474. године довео до зидина Скадра многобројну војску, те је не много велики Млетачки гарнизон био опкољен у тврђави. Спасио се захваљујући Ивану Црнојевићу, који се са својом војском непримјетно пребацио преко језера и потукао војску турског нападача. За освету Турци су заузели и опљачкали Жабљак и резиденцију Црнојевића. За ратне заслуге Иван Црнојевић је био богато награђен у тканини и дукатима.⁵⁵ Млечани су молили црногорског владара да убудуће чува Скадар, обећавајући да ће му за ту службу исплатити високу награду. Међутим Турци су опсаду Скадра поново започели у новембру 1478. године, а 23. јануара 1479. године Венеција је потписала мировни уговор са Отоманском империјом, а Црнојевићеве земље нијесу биле предмет преговора, те је Иван Црнојевић био принуђен да емигрира у Италију. Док је боравио у изгнанству Иван Црнојевић је посјетио храм посвећен Богородици у Лорети код Анконе и

⁵³ Божић 1970, 204-232.

⁵⁴ Schafarik 1862, lib. XV, 161-163; Божић 1970, 277-332.

⁵⁵ Schafarik 1862, lib. XXII, 176-177; Божић 1970, 277-332.

заклео се пред чудотворном иконом да ће подићи манастир у част мајке Божије ако му она помогне да се врати у домовину: “аще ѹмнло срдит се на мене недостоннаго раба своево и възвратит ме въ землю отгѣства моего да потѣшоу се црков сътворити въ ч(ь)стное име еѣ“.⁵⁶

Повољне околности за Иванов повратак у домовину наступиле су 1481. године када је умро султан Мехмед II. Искористивши пометњу која је настала око борбе за власт, Иван Црнојевић је 1481. године успио да се врати у Зету. Како је Жабљак био порушен, он је премјестио пријестоницу на Обод, утврђење крај извора ријеке, мјесто које је касније названо Ријека Црнојевића. Сматрајући да је Богородица испунила његову жељу, он је одлучио да испуни дато обећање и подигне храм у мјесту званом Цетиње.⁵⁷ Желећи да манастиру и цркви прида још већи значај, Иван Црнојевић је затражио од зетског митрополита Висариона да пренесе у Цетиње своју резиденцију која се прије тога налазила у манастиру Светог Николе у манастиру Врањини на Скадарском језеру. Митрополиит Висарион се помиње само у повељи издатој 4. јануара 1485. године: „...и манастирѣ при нѣи сътворихѣ въ оупокоеніе мнихомѣ, еже и митрополіа зетска нарекохомѣ.... и поставих тѣ митрополита зетскаго Висариона“.⁵⁸ У повељи се помиње и епископ Вавила. Девет година касније 1. јануара 1494. године у предговору Октоиха првогласника Вавила се већ назива митрополитом.⁵⁹ Висарион је прије тога већ био умро. Грађевина коју је подигао Иван Црнојевић није сачувана до данас, била је порушена 1692. године за вријеме ратних сукоба између Млетака и Турака. Сачуван је цртеж италијанског инжењера Ђованија Франческа Барбијерија израђен исте 1692. године.⁶⁰ У књизи

⁵⁶ Ровински 1988,767; Божић 1970, 330-332.

⁵⁷ Ровински 1988, 767. Божић 1970, 330-332.

⁵⁸ Ровински 1988, 375, 767.

⁵⁹ ССЗН I, 381.

⁶⁰ Onganio 1896, 110-111.

Л.Поповића на основу тог цртежа дат је детаљан опис манастира.⁶¹ Према мишљењу Ђ.Сп. Радојичича Црква рођења Богородице приказана је на једној од гравура Октоиха петогласника, штампаног у цетињској штампарији⁶². Из повеље издате новооснованом манастиру сазнаје се да је Иван Црнојевић даровао митрополији половину винограда од свог имања, од којег је црква добила и пола љетине. Такође је приложио цркви све што је имао Ратко Остојић са братом и синовцем (земље, планина, виногради и воде). Земљиште Остојића било је претворено у црквене ступове и на мјестима гдје су били кметови постављени су људи митрополије. Манастир је добио село Стругаре и планину Ловћен.⁶³ Митрополија је од которске царине добијала сваке године приходе на празник Рођења пресвете Богородице (у дрвима и соли), а Иван Црнојевић је обавезао породице из села Вељана и Угања да на празник Рођења пресвете Богородице такође дају цркви дио од својих прихода. Митрополији је такође био подарен један комад земље са воћњаком.⁶⁴ Иван Црнојевић је под власт Митрополије ставио и двије цркве које су подигли његови родитељи – Пречисту Крајинску на Кому и цркву на Старчевој Горици, обе са њиховим метосима. Митрополит је имао обавезу

⁶¹ На цртежу се види издужена романска базилика са двокрилним кровом. Средњи дио грађевине уздиже се над бочним. Црква је била покривена оловним плочама. На средњем дијелу виде се пет прозора са покулружним сводом. Исти такви прозори били су и са друге стране цркве. На средини је купола која почива на цилиндричној подлози. Источни дио цркве на цртежу се не види. Ако бисмо цијенили према цртежу Барбијерија, овдје би биле три полукружне апсиде. На западној страни је високи портал са аркадом коју држе два стуба. У полукругу аркаде украшен орнаментима стављен је крст изрезан у камену. Над порталом је округли прозорчић са розетом. Црква је била окружена колонадом од 18 стубова који су се завршавали украсним капителима. Ови су капители сачувани; почетком 18. вијека искоришћени су за изградњу новог манастира. Сјеверно од колонеде стајала је омања црквица св. Петра, а недалеко од ње бунар са светом водом. Манастир је имао и друге грађевине: резиденцију митрополита, трпезарију с кухињом, келије и оставе за храну. Грађевине су биле изгледа около манастира, а на њиховим крововима били су постављени топови. Као додатна заштита служио је ров испуњен водом и заштићен оградом. Укупна површина манастир износила је 39,09x35,55 метара: Поповић 1927, 17-32.

⁶² Радојичић 1941, 45.

⁶³ Јанковић 1985, 133-137, 135.

⁶⁴ Јанковић 1985, 135.

да чини помен ктиторима и да издржава калуђере на Кому.⁶⁵ Из ових података јасно се види да је Иван Црнојевић у свему поступао према старим средњовјековним моделима ктиторства те је своју задужбину, у складу са својим могућностима, обдарио земљом и приходима који су јој обезбјеђивали материјалну сигурност.

Повеља је сачувана у двије варијанте: прва је краћа написана на пергаменту величине 900x470мм; њен текст су објавили С. Милутиновић, Ф. Миклошић и П. А. Ровински.⁶⁶ Друга проширена варијанта сачувана је у Цетињском летопису.⁶⁷

Нема сумње да је Иван и у осталоме следио старе узоре. Као новоосновано култно средиште, а уједно и сједиште митрополије, манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу имао је посебан значај и улогу у верском и културном животу свога народа.

Кратак предах између ратних сукоба, омогућио је Ивану Црнојевићу да ради на уређењу унутрашњих прилика у земљи. Међу њима је било и јачање унутрашњег законодавства. Тада је био састављен Законик, чији су поједини дјелови сачувани у Цетињском летопису.⁶⁸ Ивана Црнојевића је послје смрти (1490) наслиједио његов син Ђурађ. Ђурђе Црнојевић имао је на располагању, на жалост, мало времена као господар Зете. Турски притисак бивао је из дана у дан све јачи. Децембра 1496. године по казивању венецијанског хроничара Марина Сануда (1446–1563), султан је позвао Ђурђа да дође на Порту. Податке које је биљежио венецијански хроничар из Будве М. Санудо објавио је Франц Миклошич.⁶⁹ Хронологију догађаја од 1496. до 1503. године из Санудијеве хронике које је објавио Ф. Миклошић превео је Марко Драговић.⁷⁰ Ђурађ је сматрао да је боље да напусти земљу, те је на власт у Зети послје његовог одласка дошао

⁶⁵ Јанковић 1985,137.

⁶⁶ Милутиновић 1835, 4-9, 10-12; Ровински 1988, 766-771; Miklosich 1858, 430-434.

⁶⁷ Ровински 1988, 771-777; Цетињски летопис 1962, 32-37; Оригинални рукопис Цетињског летописа потиче из 1747. године и чува се у ризници Цетињског манастира. Писар ове проширене верзије повеље је био мизрополит Василије Петровић;

⁶⁸ Мартиновић 1961, 193-198.

⁶⁹ Mikloshich 1886.

⁷⁰ Драговић 1935, 9-13.

Стефан Црнојевић. Године 1499. почео је рат између Венеције и Турске и те године је и последња српска територија потпала под турску власт. Ђурђе Црнојевић је 22.октобра 1499. године написао из Милана писмо својој жени Јелисавети саопштавајући јој завјетну поруку у случају своје смрти. Убрзо после тога Ђурђе се пробио до Скадра гдје су га ухватили Турци. На Порти је, по ријечима Сануда, бившем зетском владару припремљен свечан дочек и султан му је нудио да му врати власт, под условом да жену и децу доведе у Цариград. Ђурђе је то одбио, и његова даља судбина је непозната.⁷¹

Одласком Ђурђа Црнојевића Црна Гора је изгубила вазални статус у односу на Венецију и стицајем историјских околности припојена је скадарском санџакату од 1497. године. Од тада, па све до доласка Скендер-бега Црнојевића, стање у Црној Гори остало је непромијењено. Земљом је управљао субаша или војвода Црне Горе са сједиштем у Жабљаку. Турци су тешко успостављали тимарски систем у Црној Гори. У првом попису из 1497. године, забележено је да је кадији дато једно село као тимар, и заједно са 53 муселима уведена су два тимара за двојицу спахија.⁷² Спахије и кнезови су били Црногорци. Ђурђе је претпоставио да су двојица спахија уведених у први попис били Стефан Црнојевић и његушки кнез Алекса Божидаревић.⁷³ На добрима која су дата Стефану Црнојевићу остали су исти односи какви су постојали и раније, у вријеме владавине династије Црнојевића, с тим што је спахија добио монопол над продајом вина. Када је за црногорског санџак-бега дошао Скендер-бег Црнојевић он је наслиједио већ успостављено стање.⁷⁴ Поред двојице спахија, била су и 53 муселима или кнеза чије су баштине биле ослобођене пореза и дажбина „пошто помажу при сакупљању главарине и што долазе са црногорском рајом на Црнојевића соланама“.⁷⁵ Међутим, због израженог незадовољства које је владало у народу Турци су 1513. године

⁷¹ Драговић 1935, 12-13.

⁷² Ђурђевић 1968, 35.

⁷³ Ђурђевић 1953, 191.

⁷⁴ Ђурђевић 1968, 40, 42.

⁷⁵ Ђурђевић 1950, 14-15.

поставили за санцак-бега Скендер-бега Црнојевића, а том приликом су Црну Гору издвојили као посебан санцакат. Црна Гора је постала царски хас.⁷⁶ Скендер-бег Црнојевић се сматрао јединим насљедником својих предака. Он је црногорском санцакату придодао Грбаљ такође као царски хас; постао је закупник филурије од имовине у износу од 55 акчи. Од тога су 33 акче припадале султану умјесто харача, и још 20 акчи.⁷⁷ Санцак-бегу је према биљешци из дефтера из 1570. године припадало 101 875 акчи, а само од Црне Горе је добијао 65 000. У Грбљу је било 300 кућа и солана који су били ослобођени плаћања пореза, а 250 кућа је плаћало филурију. Филурија је повећана за 10 акчи. И у млетачким изворима из 1569. године има доста помена о дужностима Црногораца на соланама у Грбљу.⁷⁸ Ове утврђене обавезе Црногорци су испуњавали до морејског рата 1684–1699. Дефтеру из 1523. године додата је једна канун-нама састављена према старијем дефтеру. То је нека врста кривичног закона која се односи на деликте типа прелјубе, физичке повреде, убиство, крађу и сл. Казне су биле новчане и физичке. Приходи од судских глоба припадали су санцак-бегу. Разним злоупотребама Скендер-бег је успио да приходе глоба повећа на 15 000 акчи годишње, али последице његовог нестанка приход од глоба је спао на свега 8000 акчи годишње. Тај број је унијет у дефтер за област Дукађин 1570. године.⁷⁹

Приликом освајања Црне Горе, Турци су ову земљу пописали онако како су је затекли према дефтеру из 1523. године. Том приликом пописано је 6 нахија: Безимена, Грбавци, Жупа, Малоншићи, Цетиње и Ријека. Таква подјела налази се и у дефтеру из 1570. године.⁸⁰ Границе Црне Горе у првој половини XVI вијека, на сјеверу чиниле су племенске границе: Пјешиваца Чева и Цуца, на западу Поборима и Брајићима и Мајинама, на југу Ријечке и Црмичке нахије, а на истоку уз саму обалу Зете између Вранића и Павковића.⁸¹ Црној Гори је, као посебна нахија,

⁷⁶ Ђурђевић 1950, 10-11, 14-15.

⁷⁷ Ђурђевић 1968, 27-28.

⁷⁸ Љубић 1864, 191.

⁷⁹ Ђурђевић 1953, 44-65.

⁸⁰ Ђурђевић 1953, 58, 69.

⁸¹ Ђурђевић 1953, 59.

припадао Грбља, а непосредни управни орган били су емин и нзор из Херцег Новог. У првој половини XVI вијека, Црна Гора је без Грбља имала 2500 кућа. Велике разлике у броју кућа и баштине јављају се између дефтера из 1521. и 1523. године, јер је Скендер-бег у дефтер из 1521. године унио 3149 кућа и 1162 баштине, што је нетачан податак јер је у дефтеру из 1523. године било у његовом пописном дијелу 2545 кућа и 512 баштина. Према дефтеру из 1529. године у Црној Гори било је уписано 2605 кућа, а тај број се 1570.године повећао на 2951 кућа.⁸² Приходи царског хаса од црногорског санџака заједно са Грбљем износили су 325 784 акче, а од саме Црне Горе 103 983. Највећи приход од 221 800 акчи од грбљских солана имао је султан, а санџак бегу је забиљежено у дефтеру из 1523. године 101 875 акчи,⁸³ а од саме Црне Горе 65 000.⁸⁴ У Грбљу је било 300 кућа солана, које су били ослобођени пореза, а 250 је уведено у дефтер као филурујске. Исто стање бележи и дефтер из 1570. године, само што је номинално дошло до повећања филурије од 10 акчи, што није оптерећивало због пада вредности новца.⁸⁵ Запажа се пораст становништва нарочито у Цетињској нахији у којој се 1570. године у односу на 1523. годину број кућа повећао са 665 на 861.⁸⁶

⁸² Ђурђевић 1968,70.

⁸³ Ђурђевић 1953, 57.

⁸⁴ Ђурђевић 1953, 40.

⁸⁵ Ђурђевић 1953, 65.

⁸⁶ Ђурђевић 1953, 69.

1.3. Црквене прилике у XVI и XVII вијеку

По обнови Пећке патријаршије (1557) црква у Црној Гори дошла је под њену јурисдикцију. Нема сумње да обнова рада Патријаршије у првом реду била у интересу турске администрације. Стицајем историјских околности, средином XVI века, велики утицај на Порти имали су Срби потурчењаци: велики везир Рустем-паша Опуковић и Мехмед-паша Соколовић, трећи везир Порте. Нема сумње да су њих двојица одиграли кључну улогу у обнови рада Патријаршије, а њихово залагање је у основи било подстакнуто политичким разлозима.⁸⁷ Значајно је нагласити да су први патријарси потицали из хришћанског огранка породице Соколовић – Макарије (1557–1571), Антоније (1571–1575), Герасим (1575–1586), Саватије (1586). У овом периоду, црква добија сасвим нову улогу у животу српског народа. У време када није постојала самостална држава са свим својим атрибутима и надлежностима, када се српски народ нашао под влашћу иновјерних освајача, црква је имала задатак да помогне у очувању националног идентитета. Она је, истовремено, била и посредник између званичних турских власти и своје пастве.

И после турских освајања, црква је у Црној Гори успјела да задржи своја имања. Три манастира: Пречиста Крајинска (Ком), манастир св. Николе и Манастир Рођења Пресвете Богородице на Цетињу очували су своје посједе из времена посљедњих Црнојевића, а своје дажбине су плаћали одсјеком.⁸⁸ Надирање турских феудалаца погодило је цркву. Црногорски митрополит Пахомије морао је да иде у Цариград 1568. године да се жали на Турке из Жабљака који су хтјели да му одузму рибнике Олач и Каруч.⁸⁹ И калуђери манастира Пречиста Крајинска на Кому, Св. Николе и Горице жалили су се Цариграду да спахије узимају десетину иако им је одређено мања дажбина одсјеком. Средином априла 1575. године, султан

⁸⁷ Ђурђев 1964; Самарџић 1993, 45-46.

⁸⁸ Ђурђев 1950, 53-54, 240, 368, 372.

⁸⁹ Ђурђев 1951, 140-142.

Мурат III је упутио ферман подгоричком кадији којим му се наређује да спријечи мијешање спахија у посједе „споменутих свештеника“.⁹⁰ Од покушаја узурпације црквених имања од стране хришћана, Цетињски манастир и свештенство бранили су се Иван-беговом повељом и ауторитетом цркве. Цетињски манастир, у почетку врло сиромашан, као сједиште зетске, а затим црногорске митрополије стекао је изузетан значај у духовном животу земље. Завјештањем и куповином земље временом ће постати најбогатији и најугледнији.

Први опис Цетиња у XVII вијеку оставио је Которанин Маријан Болица 1614. године: „Цетиње се налази у једном пољу, не много плодном, дугачком око 4 миље, широком двије. Има 4 хладна извора. Ту је Иван Црнојевић подигао цркву св. Василија у којој се налази један владика, 25 калуђера и 40 клерика. Владика у духовном погледу управља читавом Црном Гором и само је потчињен пећком патријарху“.⁹¹ Поменути број монаха и других клирика цетињског манастира показује да је то била велика монашка заједница.

Црногорски владика Рувим I са братијом морао је 1625. године да од Хајдар-бега Војводића и његовог брата, откупи млин који је Ђурађ Црнојевић на Ријечи Црнојевића приложио манастиру Свете Богородице на Цетињу. У писму Франу Болици, почетком 1639. године, владика Мардарије је тачно казао да је народ „све више угњетаван и тиранисан, тако да му не вриједи и не користи његово“.⁹² У тешким околностима сазријевала је мисао код Црногораца о поновном окретању Венецији. Стога у истом писму владика Мардарије саопштава да би Црногорци радије служили Венецију него Турке.⁹³ Како су се односи Црногораца и Турака све више заоштравали, било је природно што је Котор постао посредник у комуникацији митрополита Мардарија са Римом, а подршку су пружили Млечани. Иницијатива је потекла од Венеције. У Риму је 1624. године основана Конгрегација за пропаганду вјере, а њене прве активности биле су усмјерене према хришћанима

⁹⁰ Станојевић 1975, 43.

⁹¹ Љубић 1864, 91.

⁹² Станојевић 1975, 52.

⁹³ Станојевић 1975, 52.

који су живјели под турском влашћу. Један од задатака Конгрегације био је покушај успостављања уније и те активности су у првом реду биле усмјерене на Паштровиће.⁹⁴ До доласка новог мисионара, Трогиранина Франа Леонарди, у Паштровићима је на унијаћењу радио которски бискуп Вићентије Бућа. Рад Леонардија у Паштровићима у великој мери је својим активностима олакшао Јосиф, јеромонах манастира Градишта, а такође и његов отац, свештеник Никола Стефановић.⁹⁵ Паштровићи су били само први од много већих и амбициознијих планова мисионара Леонарда. Главни циљ био је да приволи на унију црногорског владика Мардарија. Леонардове планове према Црној Гори свесрдно је подржавао Франо Болица, личност веома угледна међу Црногорцима. Почетком 1638. године он је посјетио Црну Гору, с циљем да цетињског владика наговори да прихвати унију. По документима која су објављена у књизи Марка Јачова види се да је цетињски владика прихватио унију по изласку из затвора, гдје су га Турци били утамничили пошто су сазнали за његове договоре са Венецијом.⁹⁶ Покушај мисионара Леонардија да приволи на унију црногорског владика Мардарија био је тек први корак на путу да се на унију приволи и пећки патријарх Пајсије.⁹⁷ Поново је Франо Болица био посредник у том плану. Леонарди је у друштву млетачких изасланика отпутовао у Пећ, али његов труд да придобије патријарха Пајсија није дао резултате. Патријарх Пајсије је у јесен 1642. године послао Посланицу папи Урбану VIII, навевши разлоге због којих одбија унију. Текст Посланице на српскословенском језику и латинским преводом објавио је Марко Јачов.⁹⁸ Текст је превео на савремени српски језик и пропратио коментарима Т. Јовановић.⁹⁹ Прихватање уније од стране владике Мардарија није имало практичне посљедице за српску цркву у Црној Гори. Црногорски свештеници су у то вријеме били

⁹⁴ Јачов 1986, 355-582.

⁹⁵ Јачов 1986, 355-582.

⁹⁶ Јачов 1992, 19, f. 94 SOCG, voi, f.505, 30 VIII 1639, 379; SOCG, voi 124, f.183 rv. 190, 27 VIII 1640 449/451;

⁹⁷ Пајсије Јањевац (1614-1647), рођен у Јањеву око 1542; пре избора за патријарха био је грачанички митрополит (1612): Вуковић 1996, 388-390.

⁹⁸ Јачов 1986, 580-582.

⁹⁹ Јовановић 1992, 71, 72-74.

недовољно образовани и слабо су се разумијевали у апстрактне догме православне и католичке цркве. Они су вршили обред по устаљеном ритуалу.¹⁰⁰ Заоштравање турско-црногорских односа приморало је Црногорце да траже савезнике у Венецији и Риму. Са Кандијским ратом почиње млетачко-црногорско савезништво, које ће се обнављати у свим ратовима између Венеције и Турске до почетка XVIII вијека. У вријеме Кандијског рата (1645–1669) први пут су се племена у Црној Гори отворено изјаснила за Венецију и показала велику упорност у настојањима да остану под млетачком влашћу. Отпор у овоме рату био је шири, дужи и масовнији него ранији покушаји отимања испод турске власти с ослоном на Венецију. Кандијски рат отворио је могућност Црногорцима, укључујући Брђане и Херцеговце да ратовање Венеције са Турском искористе за своје ослобођење. Рат није нарушио јединство Боке Которске са својим залеђем. Напротив, оно је било учвршћено доласком многих Црногораца и Херцеговаца у Боку. Котор је одиграо значајну улогу у постицању народног покрета против Турака. Рат није довео до унутрашњег вјерског раздора између православних и потурица у Црној Гори. Потурице, као и остали Црногорци, сарађивали су са Венецијом, а не са Турцима. Доласком Сулејман-аге Малија, крајем 1684. године, на положај скадарског санџак-бега, прилике су се за Црногорце промијениле. Сулејман-ага је знао да Црногорци имају контакте са Венецијом, те је зато позвао владика Рувима Бољевића, тадашњег црногорског митрополита, као и остале црногорске главаре да дођу код њега у Бушате. Уплашен пријетњом, владика се обратио которском провидуру Зену Грбичићу за помоћ.¹⁰¹ Сулејман-паша је радио врло смишљено да разбије црногорска и брдска племена и да их одвоји од Венеције. Смрћу цетињског митрополита Рувима Бољевића јануара 1685. нестало је најоданијег млетачког пријатеља у Црној Гори који се заузимао за сарадњу са Венецијом.¹⁰² То је био озбиљан губитак за млетачко-црногорску сарадњу. Ускоро послје владичине смрти, егзарх пећког патријарха дошао је у канонску посјету Црној Гори. Провидур Зен позвао га је на разговор у Котор и предао му писмо за пећког

¹⁰⁰ Станојевић 1975, 112.

¹⁰¹ Томић 1903, 20-22.

¹⁰² Томић 1903, 23.

патријарха Арсенија III.¹⁰³ Пећки патријарх је требао да постави митрополита који би био одан Венецији.¹⁰⁴ Тек крајем маја 1685. Зен је сазнао да је посвећен нови владика Висарион Бориловић. Владика Висарион, чим се вратио из Пећи, по рукоположењу, посјетио у Котору провидура Зена, да му изрази оданост Венецији. Вративши се у Цетиње, затекао је Црну Гору прегажену и попаљену. У његовом одсуству, Скадарски паша Сулејман напао је земљу. Пред Турском опасношћу, Црногорци су затражили помоћ од Венеције, која се одазвала позиву са намјером да заустави турску војску у Црној Гори. Напад Турака продубио је кризу у Црној Гори зато што је у народу дошло до поделе на два табора – млетачки и турски. Мањи дио црногорских кнежина покорио се Турцима, док су други остали вјерни Венецији. Владика Висарион био је међу оних који нијесу губили вјеру у Венецију. Толико се ослањао на Венецију, да је сматрао да се ослобођење Црне Горе од Турака једино може извести уколико млетачка војска дође на Цетиње. По заузимању Цетиња 1688. године, Венеција је Црну Гору сматрала освојеном територијом. Тако је у једном делу Црне Горе, турска власт била замијењена венецијанском. Владика Висарион Бориловић, најоданији пријатељ Венеције, умро је 1692. године. Било је много претендата на упражњену столицу цетињске митрополије, међу којима је био и Хаци-Симеон, ранији београдски митрополит.¹⁰⁵ Млечани су сматрали да је довољно привремено поставити једног калуђера да обавља дужности цетињског митрополита, док се не нађе одговарајуће трајно решење.¹⁰⁶ У том тренутку скадарски паша Сулејман је закључио да је наступио моменат да се Црна Гора поново потчини Турској. Двадесет петог септембра 1692 године, он је ушао у цетињско поље. Том приликом, млетачка војска се повукла у манастир. Турци су опколили манастир. Млетачка војска, која је била стијешњена у манастиру, била је спремна да га преда. Уговором од 11 тачака, Млечани су

¹⁰³ Арсеније III Црнојевић рођен је на Цетињу 1633. године, игуман пећког манастира од 1665.г., 1669. - епископ хвостански, најзад патријарх српски (1672-1690) и митрополит карловачки (1690-1706): Вуковић 1996, 26-32, 303-304.

¹⁰⁴ Томић 1901, 5-6.

¹⁰⁵ *II Montenegro* 1896, 88.

¹⁰⁶ *II Montenegro* 1896, 89.

намјеравали да Турцима уступе манастир. Првом тачком је прецизирано да се мјесто Цетиње сруши, а да се калуђерима у миран посјед остави црква и манастир са њиховом робом; било им је дозвољено да остану или да оду.¹⁰⁷ Млечани су успјели да уговором о предаји манастира Турцима заштите калуђере и Цетињане, али су прије одласка минирали манастир. Од снажне експлозије, црква је са цијелим манастиром у којем су се налазиле калуђерске ћелије, потпуно срушена. Минирање манастира било је у супротности са уговором о предаји објекта. Рушење манастира, био је неразумљив акт Млечана према својим савезницима Црногорцима. Од одласка Млечана са Цетиња, започета је нова етапа у млетачко-црногорским односима. Они више нијесу били пожељни на Цетињу. Долазак Млечана 1688. године на Цетиње није учврстио црногорско-млетачко пријатељство, а њихов одлазак 1692 године га је ослабио. Послије тога Млечани никад више нијесу дошли на Цетиње, ни као савезници ни као непријатељи.¹⁰⁸

Крај XVII и почетак XVIII вијека био је прекретница у историји Црне Горе, која ће обиљежити укупни друштвени и политички живот цијелог XVIII стољећа. Доласком на катедру цетињских митрополита владике Данила Петровића започиње ново поглавље у историји Црногорско-приморске митрополије, као и свих аспеката (културних, духовних) живота Црне Горе. Са њим започиње вријеме столовање митрополита из куће Петровића, које је потрајало све до средине XIX вијека. Од тада се мијењају политичке прилике и Црна Гора се све више окреће ка Русији, која постепено излази на историјску сцену и, у складу са новом политиком коју води, преузима на себе улогу заштитнице хришћана који живе под турском влашћу.

¹⁰⁷ *II Montenegro* 1896, 91-94, 95-96.

¹⁰⁸ Станојевић 1975, 206.

1.4. Црногорски митрополити у XVI и XVII вијеку

Из овог периода сачувано је нешто података о владикама које су управљале црногорском црквом. Подаци су најчешће такве природе, да није могуће утврдити трајање њиховог столовања на катедри црногорских митрополита.

Митрополит црногорски и приморски Роман, који се једно вријеме налазио на цетињској катедри, поменут је у запису из 1503. године у рукописном *Молитвенику* (cod.slav 79) Аустријске националне библиотеке у Бечу: Роман вл[адика] чр̃ньогω[рскѣ] и пр̃ьмω[рскѣ].¹⁰⁹

Сљедећи митрополит који је столовао на Цетињу је Ромил. Његово име се појавило у једном писму из 1530. године, у контексту једне парнице око земље у Маинама.¹¹⁰

Владика Василије (1532) се помиње у једном Четворојеванђељу старе збирке Народне библиотеке у Београду (СНБ 169) из 1532 године. Према запису у рукопису види, се да је владика Василије наручио да се ово Четворојеванђеље препише.¹¹¹ Ово је једини забиљежени траг о њему.

Владика Макарије (1550–1558) се помиње само у литератури. Биљежи га Руварац,¹¹² а касније га највјероватније од уварца преузео Вуксан.¹¹³ Такође се налази у Азбучнику српске православне цркве Р. Грујића.¹¹⁴

¹⁰⁹ ССЗН II,4616; Испод записа наведеног броја код Стојановића је погрешно речено да се књига налази у Берлинској библиотеци. Рукопис се налази у Аустријској националној библиотеци, а сам је Стојановић идентификовао књигу као дио управо те библиотеке, што је и саопштио у *Споменику* III (1890) 203. Овај рукопис је касније препознат као дио бечке збирке словенских рукописа који је обрадио Јацимирски (Яцимирский 1921, 70) и Биркфелнер (Birkfellner, 1975, 274-276).

¹¹⁰ Драговић 1880, 251 (бр.док. 3).

¹¹¹ ССЗН I 471; Рукопис је изгорео приликом бомбардовања Београда 6. априла 1941. године.

¹¹² Руварац 1892, 18-19. Руварац наводи годину столовања 1550- 1568, што је највјероватније погрешно јер се 1559. године помиње владика Ромил у запису Минеја са пролошким житијима за април (Цетиње 32).

¹¹³ Вуксан 1935, 72.

¹¹⁴ Грујић 1990, 289.

Митрополит црногорски Ромил је највјероватније наслиједио владика Макарија. Његово име забиљежено је око 1559. године у рукопису бр. 32 цетињске збирке.¹¹⁵

Владика Пахомије (1568–1573) је наслиједио је свог претходника, Ромила. Пахомије се помиње у спору са Турцима око заштите риболова Комског и Цетињског манастира.¹¹⁶ Није тачно познато до кад је митрополит остао на трону цетињских владика. Радослав М. Грујић већ 1573. године помиње новог владика – Герасима.¹¹⁷

Владика Герасим се први пут помиње 1573. године у једном запису у минеју из старе збирке рукописа Народне библиотеке у Београду (СНБ 159), који је био преписан храму Шудикови, на ријеци Лиму.¹¹⁸

Митрополит цетињски Вењамин помиње се послје митрополита Герасима 1582. године. Вуксан га помиње као даваоца синђелије приликом постављења кир Илије за протопопа 1591. године.¹¹⁹ Забиљежен је код Руварца и код Радосава Грујића у Азбучнику Српске православне цркве.¹²⁰

Митрополит цетињски Стефан наслиједио је митрополита Вењамина, задржавши се на тој катедри до 1593. године.¹²¹ Иларион Руварац је наишао на име владике Стефана у једној синђелији коју је владика Вењамин издао 1591 године, приликом „постављења кир Илије за протопопа“. Сведоци том чину бли су владика Никанор и владика Стефан.¹²²

Владика Рувим I (1593–1639) се по први пут помиње у запису у рукопису Цетињског манастира, Минеју са пролошким житијима за април (Цетиње 32) у којем пише: „У години 1593. постави се епископ игуман Рувим“.¹²³ Владика Рувим

¹¹⁵ ССЗН IV, 6303; Вуксан 19366, 202. бр. описа 32.

¹¹⁶ Ђурђев 1954, 134.

¹¹⁷ Грујић 1992, 288.

¹¹⁸ ССЗН I, 704.

¹¹⁹ Вуксан 2007, 69.

¹²⁰ Руварац 1892, 18-19; Грујић 1992, 66.

¹²¹ Вуковић 1996, 466.

¹²² Руварац 1892, 18-19; Вуксан 2007, 69.

¹²³ ССЗН IV, 6446; Вуксан 19366, 202.

Цетињског манастира налази се ручни дуборезни крст окован сребром и позлатом у којем је урезан натпис из којег се види да је крст израдио мајстор Ђуро Чајничанин са братијом за владика Руфима 1634. године. Њн крстъ шкова се трѣдомъ басосвещенаго епискѣпа черногорскаго кир Руфима ва лето 1634 и снѣ рѣкоделнса ѣро са братиами ѿт чаинича.¹²⁸

Иларион Руварац је сматрао да је Рувим био на челу митрополије до 1640. године, док епископ Сава узима 1639. годину као последњу годину његовог столовања.¹²⁹ Владика Рувим је један од малобројних црногорских митрополита тога времена о коме има нешто више података.

Владика Мардарије I (1637–1647) родом је из села Корнета у Љешанској нахији. До избора за митрополита, Мардарије је од 1625. године био игуман Цетињског манастира. Мардарије се као митрополит помиње први пут јула 1637. године. Помиње се у писму рдија папског изасланика Франческа Леона који, обраћајући се Конгрегацији за пропаганду вјере о Србима у Риму, пише да на Цетињу столује цетињски епископ кога треба привољети на унију са Римом. Писмо је написано 21. децембра 1637. године.¹³⁰ Његово име забележено је 1638. године у једном Молитвенику Аустријске националне библиотеке у Бечу (ÖNB cod.slav.113).¹³¹ Мардарије се на челу Митрополије налазио у немирним временима. За сво вријеме био је, имајући у виду првенствено материјалне интересе, у преговорима са Римом око уније. Папски мисионар Франческо Леонарди упорно је радио на унијаћењу православних Срба у Паштровићима и у Боки Которској, а био је свјестан да се без цетињског епископа унија неће спровести у тим крајевима. Епископ Мардарије, каже у једном писму секретару Конгрегације Инголију, ужива велико поштовање својих једновјерника, нарочито монаха и свештеника. Писма која је Мардарије писао римским црквеним великодостојницима као и папи Урбану VIII, објављена су на више мјеста у Списима конгрегације за пропаганду

¹²⁸ ССЗН I 1330

¹²⁹ Вуковић 1996, 418; Руварац 1892, 18-23.

¹³⁰ Јачов 1986, 157 (документа: f. 2r,14v,15v).

¹³¹ ССЗН I, 1320.

вере о Србима (1622–1644. године).¹³² Митрополит Мардарије је због својих преговора са Римом имао великих неприлика у својој епархији, а његовим радом нијесу ни Турци били задовољни, па су га више пута затварали. О томе такође римски изасланик Франческо Леонарди извјештава Конгрегацију писмом од 27. августа 1640. године, у коме наводи да су владику Мардарија Турци затворили у Подгорици због сарадње са Унијом.¹³³ Владика Мардарије је највјероватније умро 1647. године, јер се од те године као црногорски митрополит помиње његов синовац Висарион.

Послије смрти владике Мардарија, (негдје око 1647. године), на столици цетињских епископа нашао се архиђакон Висарион. Висарион се већ помиње као епископ у једном писму којим се обратио Конгрегацији поводом жалбе неких римокатолика који су се жалили на православне свештенике.¹³⁴ Митрополит Висарион је, као и његов претходник, заговарао јачање веза са Венецијом. Радио је свом снагом да црногорска племена покрене на ратовање против Турака, свакако у споразуму с патријархом.¹³⁵ Епископ Висарион писао је из Мајина на млетачкој територији 14. марта 1654. године папи Иноћентију X да су га Турци истјерали са Цетиња, а цркве у Црној Гори порушили.¹³⁶

Владика Мардарије II (1651–1661) је дошао на мјесто митрополита Висариона пошто су овога Турци истјерали. Он се помиње у једном турском дефтеру за област Дукађин, у којем стоји да је митрополит Мардарије II 16. априла 1651. године платио пешкеш у износу од 800 акчи, те остао на цетињском трону све до 1661. године.¹³⁷

Митрополита Мардарија је наслиједио Рувим II Бољевић (1662–1685). Дуго времена се није знало кад је Рувим посвећен, те је професор Радослав М. Грујић

¹³² Јачов 1986, 407- 451.

¹³³ Јачов 1986, 451(документа: SOCG voi, 124f, 183r, 190v).

¹³⁴ Јачов 1992, 113 (документа: SOCG, vol. 176, f. 206v).

¹³⁵ Радонић 1950, 396.

¹³⁶ Радонић 1954, 412.

¹³⁷ Тричкових 1980, 158.

био мишљења да је Рувим постао митрополит 1673. године.¹³⁸ Сви су изгледи да је Цетињска катедра била већ попуњена 1662. године јер се епископ Рувим помиње 3. октобра 1662. године.¹³⁹ Рувим Бољевић се помиње у неколико спорова вођених 1663. године, а затим 1666. у Котору.¹⁴⁰ Исто тако, помиње се у једном писму од 19. октобра 1673. године.¹⁴¹ Његово име забиљежено је у запису у Минеју за септембар (cod. slav.19*) који се данас налази у Аустријској националној библиотеци.¹⁴² Датум смрти смрти владике Рувима налази се у једном Богородичнику писаном у манастиру Добриловина 1602. године: „Ва лето 7193 (1685) престави се владика Рувим Болевик у манастиру на Цетине и в то лето погибе Бај Пивљанин с дружинов от проклетога Сулејмана паше из Бушата и пороби манастир, нигда нишца не оста.¹⁴³

Владика Висарион II (Бориловић, Бајица) (1682–1692) први пут је поменут 1682. године у натпису на митри која се налази у сталној поставци ризнице цетињскога манастира: сѣл и вьсеосщєнна митра ськова се настоѣаннець и трѣдомъ и платоу станѣше попова от вачи негъша приложн митрополѣи цетинскон храмъ рождество прѣстне б(огороди)це и на вл(ьсвь) вл(а)д(н)ке скендерискаго и приморкаго кѣр Висарионъ лѣт 7197.144 Прије своје хиротоније владика Висарион је платио да се у манастиру Хиландару сагради цистијерна за воду, о чему је сачуван запис на цистијерни: сѣю цистернѣ сагради протосингелъ сербскѣа патрѣашѣи кѣр Висарионъ за свою двѣш ѣвменѣ кѣр Георгѣиу еромонахѣ вь лѣто 7197.145 Име владике Висариона забиљежено је у

¹³⁸ Грујић 1992, 289.

¹³⁹ Вуковић 1996, 418; Радонић 1950, 343.

¹⁴⁰ Стијепчевић, Ковијанић 1953-54, 528-529.

¹⁴¹ Руварац 1892, 18 и 19.

¹⁴² ССЗН I, 1708.

¹⁴³ Кавелин 1893, 114 (бр описа рукописа 754).

¹⁴⁴ ССЗН I, 1790.

¹⁴⁵ ССЗН I, 1792.

неколико рукописних књига.¹⁴⁶ Аутори који су се бавили успостављањем хронологије зетских и црногорско-приморских епископа и митрополита наводе различите године столовања владике Висариона II, те тако Руварац узима да је он на челу Митрополије био 1685. године, Вуксан – 1682. до послје 1690, а Сава Вуковић – од 1682. до 1692. године.¹⁴⁷

Последњи владика кога ћемо споменути у овом низу био је Сава (Очинић). Митрополит Сава је на катедри цетињске митрополије наслиједио митрополита Висариона II Бориловића-Бајицу. За епископа су га 27. новембра 1694. године хиротонисали митрополит београдски хаци-Симеон, захумски Саватије и херцеговачки Герасим у Новом – Бока Которска.¹⁴⁸ Сава је управљао Митрополијом до 1697. године.

¹⁴⁶ ССЗН I 1953; ССЗН IV, 7163.

¹⁴⁷ Вуксан 1935, 71-73; Руварац 1892, 19; С. Вуковић 1996, 86.

¹⁴⁸ ССЗН I, 2010.

2. Духовни и културни живот Зете од XIII до краја XVII вијека

2.1.Скрипторији на обалама Скадарског језера

По добијању аутокефалности Сава Немањић је приступио територијалној организацији своје цркве. Једна од нових епархија била је и Зетска епископија. Нема сумње да је новооснована епархија имала обавезу да се стара о укупном уређењу живота на својој територији, а један од најважнијих задатака био је снабдијевање подручних цркава књигама неопходним за несметано обављање богослужења. На жалост, из тог најранијег периода немамо много сачуваних писаних трагова, а најстарија сачувана књига, чији се настанак може везати за старији период постојања Зетске епископије, је Иловичка крмчија. То је најстарији, уз то и тачно датирани, препис Савиног Номоканона.¹⁴⁹ Рукопис је преписан 1262. године у скрипторију манастира св. Архангела Михаила. Ово је најстарија потврда постојања скрипторија у седишту Зетске епископије. Данас се овај рукопис чува у Архиву Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу.¹⁵⁰ Миодраг Петровић је приредио фототипско издање овог изузено важног споменика српског средњовековног права.¹⁵¹ Из дугачког записа издвајамо следеће дјелове:

(...) Пронзидоше на свѣтъ словѣньскаго языка в[о]год[ь]хновеньиє снє книги, нарицаемьиє номоканон; помрачены бо вѣхоу прѣжде сего облакомь мудрости киньскаго языка, н(ы)ни же облисташе, рекше истлькованы быше, и бл(а)годѣтню б(о)жнєю ясно сияють, невѣдѣнниа тмоу отгонеще и се просвѣщтающе свѣтомь разумнымь, и от грѣхъ избавляюще. Всакъ бо оучитель,

¹⁴⁹ Jagić 1874, 64;

¹⁵⁰ Jagić 1874, 60-111; Mošin 1955, 48-54.

¹⁵¹ Петровић 1991.

рекоу же ꙗп(н)с(ко)пъ или презвѣнтеръ или иди кто оучительскыи санъ прѣдръже, аще сихъ книгъ не свѣсть добръ, то ни самъ себе не знають кто есть; приникноувъ же въ глаубинноу б(о)год(ь)хнобеныхъ сихъ книгъ, такоже въ зръцалѣ и сам се оузритъ каковъ есть и како под(о)бають келюу быти, и дроугыне познають и наоучитъ. Изиде же на свѣтъ нашего язъка б(о)ж(ь)ствьноу се писание. Н(ы)ниа ѿпоустн, вл(а)д(ы)ко, раба твоѣго с мїромъ (...) потъщаниємъ и любовию многою и желаниємъ изъ млада б(о)гоч(ь)стивааго и всеосвещенаго ꙗп(н)с(ко)па всеу зетъскыи области г(о)с(поди)на мн ѿ(тъ)ца кур несофита испльняющаго все недостаточное с(вѣ)тыныхъ писаниї с(вѣ)тон цр(ь)кви арх(а)нг(е)лоу михаилу на мѣстѣ г(а)големѣмъ иловицѣ прилоучи се и мнѣ многогрѣшноу богдану прѣписати снѣ книги (...).¹⁵² Овај запис пружа веома важне, а у раним српским средњовјековним изворима ријетке, податке о наручиоцу књиге и њеном писару. Зетски епископ Неофит, чијим је старањем књига била преписана, водио је рачуна о томе да сама епископија буде снабдијевена књигама које јој недостају. Ваља нагласити да се из записа види, да Епископија тада није имала међу својим књигама Номоканон, те је Неофит предузео кораке да се тај недостатак исправи. Неофитово име налази се и у натпису нађеном у Богдашићу, у цркви Светог Михаила, која је сазидана 1269. године.¹⁵³ Писар Богдан има народно име, што значи да је био свјетовно лице. То је још једна потврда да се преписивањем књига у овом раном периоду нису бавили само монаси.

Илуминација Иловичке крмчије блиска је нешто старијим рукописима чији се настанак везује за ширу територију (Зета–Хум) међу којима се може издвојити Вуканово јеванђеље, које се данас налази у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу (сигнатура F п I 82).¹⁵⁴ Један интересантан иницијал у виду рибе има сличности са грчким иницијалима из јужне Италије. Ликовном украсу Иловичке

¹⁵² ССЗН I, 19.

¹⁵³ Јанковић 1985, са старијом литературом.

¹⁵⁴ Фототипско (црно-бијело) издање: Врана 1967; Максимовић 1983, 93.

кормчије блиска је и орнаментика Псалтира из XIII вијека, који припада збирци средњовјековних рукописа манастира Света Тројица код Пљеваља (Пљевља 80).¹⁵⁵

Малобројни сачувани рукописи из XIV вијека који се поуздано могу везати својим настанком за Зетску епископију, показују да се у тим крајевима и даље одвијала преписивачка активност. Послије смрти посљедњег владара из династије Немањића и распада јединствене српске државе, у Зети је на власт дошао Балша, родоначелник династије Балшића.¹⁵⁶ За вријеме владавине ових господара Зете, појављују се скрипторији на острвима Скадарског језера, од којих је највећи био на Старчевој Горици. Најстарији рукопис за који се поуздано зна да је ту настао јесте Пролог написан за вријеме Ђурђа I Балшића (1373–1378). Данас се ова књига налази у Државној библиотеци у Берлину (Вук 29), а запис гласи: ѿ свѣты пролог съпїнса се оу горици свѣтаго старца макариѣ въ дни благочѣстиваго господина бальше и христолюбиваго господина гоурга бальшыка не мазде радїи, нѣ благословенїа радїи. Да оци свѣты аще що и не боуде исправно или погрешно чѣтоушѣ благословите, а не клѣните, а вас христорь владыка да просты и благослови адинь, адинь, адинь.¹⁵⁷ Макарије је, као што се види из записа у рукопису, био оснивач и игуман манастира Свете Богородице на Старчевој Горици. У другом рукопису, званом Симеонов типик, пронађеном у цркви у Липљану, налази се запис о смрти Ђурђа Балшића: Зде писахъ въ ноци въ никенже прѣстави се гръгоу Гюрьгъ Балшикъ самодержавны господинь месеца ѿнварѣ 7ї дан[ь]...Рукопис се данас налази у Националној свеучилишној библиотеци у Загребу (бр. 4068).¹⁵⁸ Поред ова два рукописа, у то вријеме настало је и једно Четворојеванђеље које се чува у библиотеци Марцијана у Венецији.¹⁵⁹ На

¹⁵⁵ Максимовић 1983, 94; Мошин 1958 б, 243.

¹⁵⁶ О Балшићима опширније: Божић 1970, 49-135.

¹⁵⁷ ССЗН I, 149, ССЗН IV, 6071.

¹⁵⁸ ССЗН I, 150; ССЗН IV, 6072; Мошин 1964, 196-199.

¹⁵⁹ Максимовић 1976, 59-68.

маргинама листова од 1 до 8 овог рукописа налази се запис: *ѿа ек[аг]геліе старчеве* *Горице си тѣтроєѿ[аг]геліе старчеве* *Горице*. Јованка Максимовић која је упоредо посматрала овај рукопис и Четворојеванђеље јеромонаха Никодима (Народна Библиотека „Ћирило и Методије“, Софија, бр 181) као и још један рукопис истог писара који се данас налази у Ватикану (cod.slav.5), утврдила је њихову међусобну везу.¹⁶⁰ Пет управо поменутих рукописа је или преписано на Старчевој Горици, или је у неком тренутку припадало овом манастиру. Посебно је интересантан Симеонов типик, рукопис из треће четвртине XIV вијека, који је несумњиво путовао српским земљама. Податак да је у овом рукопису забиљежена година смрти Ђурђа Балшића (1378) потврђује да се он у том тренутку морао налазити негдје на територији Зете, можда чак и на Старчевој Горици.

Поред Старчеве Горице књиге су преписиване и на другим острвима Скадарског језера – Морачнику, Бешки, Врањини.

Још један значајан рукопис настао на острвима Скадарског језера, највјероватније на острву Врањини, јесте Четворојеванђеље јеромонаха Мине из 1436. године. Ово Четворојеванђеље је послје више вјекова доспјело у једну приватну збирку у Одеси.¹⁶¹ Писар је оставио запис у овом рукопису, забиљеживши тачну годину 6944 (1436): *Мѣсеца марѡа... многорешни христоу рабѣ* *ѿеромонахѣ Мина*.¹⁶² Није познато гдје се рукопис данас налази. Могуће је да је овај исти Мина 1441–1442. године преписао на пергаменту Апостол намијењен храму Светих Апостола Петра и Павла митрополије Лимске, за преосвештеног митрополита лимског кир Филотеја.¹⁶³ По мишљењу Димитрија Богдановића ријеч је о манастиру Светог Петра и Павла у Бијелом Пољу.¹⁶⁴ Књига је касније доспјела

¹⁶⁰ Максимовић 1976, 59, 122.

¹⁶¹ Испод записа (ССЗН III 5565) који је објавио Стојановић забиљежено је да се књига налазила у приватном власништву у Одеси.

¹⁶² ССЗН III, 5565.

¹⁶³ ССЗН I, 278.

¹⁶⁴ Богдановић 1970, 393.

у манастир Прохор Пчињски гдје је била преповезана 1749. године; нови повез израдио је монах Јоаникије из Леснова. Касније је доспјела у Народну библиотеку Србије, гдје је уништена у бомбардовању 1941. године.¹⁶⁵

Извјесне везе с манастиром Врађина има и Синтагма Матије Властара, рукопис чије је преписивање завршено у љето 1453. године „мјесеца маја, 17. дана у мјесту званом Копориња“.¹⁶⁶ По мишљењу Димитрија Богдановића нема разлога да се мјесто Копориња, иако до данас није тачно лоцирано, тражи негдје ван територије Зете.¹⁶⁷ У запису писара Ђакона Дамјана, који се налази на крају књиге, речено је да је написана за преосвештенога архиепископа зетскога кир Јосифа. Архиепископ Јосиф је, као зетски митрополит, столовао у манастиру Врађина. Копорињски препис Властареве Синтагме обрео се у сремском манастиру Крушедол, гдје га је двадестих година XIX вијека пронашао Павел Јосиф Шафарик.¹⁶⁸ Стојан Новаковић је издање српскословенског текста Синтагме приредио управо према овом рукопису.¹⁶⁹ Превод текста Новаковићевог издања са српскословенског на савремени српски језик објављен је 2013. године.¹⁷⁰ Послије Другог свјетског рата, заједно са рукописима из других фрушкогорских манастира, овај рукопис пренијет је у Музеј Српске православне цркве у Београду, гдје се и данас чува (МСПЦ 45/Крушедол Ж IV 46). У састав овог рукописа ушао је и један текст који није правног карактера – *Српски љетопис*. У историјској литератури тај љетопис је добио име Копорински љетопис.¹⁷¹

¹⁶⁵ ССЗН I, 111.

¹⁶⁶ ССЗН I, 301-304.

¹⁶⁷ Богдановић 1970, 381.

¹⁶⁸ Шафарик 1845, 62 (бр.описа 105).

¹⁶⁹ Новаковић 1907.

¹⁷⁰ Суботин-Голубовић 2013.

¹⁷¹ Стојановић 1927.

2.2. Јелена Балшић и Никон Јерусалимац

Необична личност која заузима значајно мјесто у историји српске средњовјековне књижевности и духовних кретања у првој половини XV вијека је Јелена Балшић (1366/71-1443), кћерка српског кнеза Лазара и сестра деспота Стефана Лазаревића.¹⁷² Јелена се 1386. године удала за Ђорђа II Стратимировића Балшића, са којим је имала сина Балшу. Послије мужевљеве смрти 1403. године, управљала је Зетом као намјесница свом седамнаестогодишњем сину Балши Трећем. Настojeћи да учврсти положај свога сина, крајем 1411. године удала се за Сандаља Хранића Косачу.¹⁷³ На тај начин је Зети обезбиједила још једног моћног савезника. Јелена је надживјела и другог мужа, а по његовој смрти (1435) вратила се у Зету. Значајни духовни центри тога доба у Зети налазили су се на обалама Скадарског језера и на острвима Бешки, Морачнику и Старчевој Горици, о чему је већ било ријечи. На мјесту гдје су се налазили остаци цркве Светог Ђорђа, Јелена је обновила цркву и поред ње подигла цркву Пресвете Богородице, коју је одредила за мјесто свог вјечног починка. Јелена је умрла је 1442. године; на западном порталу цркве изнад врата уклесано је: *изволеникѣмъ ѿца и поспѣшенемъ сина и доуха свѣтаго поспѣшенемъ създа се храмъ сы прѣскетѣ богородице съ трудоу и ѿткоюпомъ благоуствикон госпоги елѣ, дъщерн свѣтопочиншаго кнеза Лазара и подрѣжѣ господина Гюргина Стратимировика въ лѣто 7341* (6948 = 1440).¹⁷⁴ Интересантно је да се у натпису помиње само Јеленин први муж.

У познијим годинама Јелениног живота њен лични исповједник и стални саговорник био је монах Никон Јерусалимац. О том човјеку се не зна много, а о његовом поријеклу постоје различите претпоставке те, мада неки истраживачи

¹⁷² Богдановић 1991, 223-224.

¹⁷³ Радоњић 1897, 380-465.

¹⁷⁴ ССЗН I, 276.

сматрају да је био Србин,¹⁷⁵ није искључено да је по народности био Грк који је нашао уточиште у српским земљама у бурним временима у којима је у то вријеме живјело Балканско полуострво.¹⁷⁶ У текстовима које је он написао има пуно гречицама, а сачувани су и текстови које је он преписао на грчком језику¹⁷⁷. То је потврда да је добро знао грчки језик, што га сврстава међу добро образоване људе свога времена. Како је пуно путовао по истоку и живио у Јерусалиму, Никон је добио надимак „Јерусалимац“.¹⁷⁸ Никон је боравио у Египту и у манастиру Свете Катарине на Синајском полуострву.¹⁷⁹ До данас су сачуване двије књиге писане његовом руком. Прва је *Шестоднев* из 1439–1440. године, која се чува у рукописној збирци манастира Савина у Боки Которској (рукопис бр. 21).¹⁸⁰ Рукопис је пронашао Ђорђе Сп. Радојичић 1949. године, приликом теренских истраживања, када је боравио у манастиру Савина.¹⁸¹ Каснија истраживањима показала су да је овај Шестоднев превод са грчког језика списа *О стварању свијета (Шестоднева)* Северијана, епископа Гавале, који је био савременик Јована Златоустог.¹⁸² Први дио овог рукописа управо и јесте поменути *Шестоднев*, а затим слиједе други текстови исихастичког карактера. Никон Јерусалимац је додао у свој зборник одломке из списа Григорија Синаита (1255–1346), Симеона Новог Теолога (око 949–1022), цариградског патријарха Калиста Ксантопула (око 1397). Све су то текстови исихастичког карактера, што указује на то каква га је литература привлачила. Никон је у свој зборник унио и друге текстове – спис *О дефиницијама* који се приписује Атанасију Александријском (295–373) као и текстове богословске садржине Јевсевија Кесаријског (око 265–340).¹⁸³ Такође, овдје се

¹⁷⁵ Трифуновић 1972, 297-301.

¹⁷⁶ Радојичић 1963, 248-249.

¹⁷⁷ Радојичић 1951, 322-323.

¹⁷⁸ Никон је био сабрат српског манастира у Јерусалиму, посвећеног Арханђелу Михаилу.

¹⁷⁹ Богдановић 1970, 395.

¹⁸⁰ Радојичић 1951, 332- 333.

¹⁸¹ Радојичић 1951, 332-333.

¹⁸² Радошевић 2004, 167-168.

¹⁸³ Богдановић 1970, 373.

налази Толкованне св. Григоріа Синанта о еже како кест наша брань ка крви и пл[о]ти и что ест бран[ь] и кти воин и всеоружество Божіе (...) . Рукопис у коме је дјелимично сачувана преписка између Јелене и њеног духовника Никона, такође је Никонов аутограф. То је знаменити Горички зборник, рукопис настао 1442/3. године.¹⁸⁴ Рукопис се данас чува у Архиву Српске академије наука и умјетности у Београду (АСАНУ 446). Рукопис започиње писмом Никона Јерусалимца упућеним Јелени Балшић. Текст је у почетку тешко читљив јер су листови оштећени; од листа 16 може се читати одговор Јеленин који је насловљен: Отписаніе в(о)голюбно: - вьсеч(ь)стномоу оцоу, оучителю с(в)т(а)го еѣ(а)ггеліа, нам же о г(осподи)ноу д(оу)ховномоу наставникоу. Слѣденаа, елена. Да вѣсть твоа с(в)т(а)на. От не ли же сподобих се съ в(о)гомъ познати те, порадовах се, вес(е)ліемъ д(оу)ховнымъ нъ въ малѣ и въ кратцѣ быс(ть) нам видѣніе, какож би кто рекъль въ зрьцалѣ образѣ оузрѣхомъ, или въ нѣкъїи сьн тьнъкъ (нечитко) сьнѣ сеноу ли бывшоу. И скорости дѣла не полоути мое окаянство желаемъ мнѣ. Нъ обаче еже тогда слышахомъ от твоего прѣпод(о)бїа словеса д(оу)ховнаа неже възмогахом постигнути, и от срѣд моее д(оу)ше любезно и вьсесрд(ь)тно, пате же вѣрнѣше вьспрїехомъ и тѣмъ в(о)ж(ь)ствными словеси еже слышахомъ тогдашнее врѣм(е)...¹⁸⁵

Наведени одломак је речити доказ Јелениног образовања и негованог књижевног језика којим пише. Она у свему поступа са праксом која је постојала у Византији, а према којој се припаднице високог сталежа дописују са својим духовницима. У књизи се још налазе преписи *Житија светог Симеона* које се написао Стефан Првовјенчани и Теодосијево *Житије светог Саве*. Књига садржи и правило скитског живота које је састављено у виду својеврсне моралне поуке упућене Јелени Балшић. Набројане су и цркве које је она подигла, међу којима се посебно истиче црква Свете Богородице поред манастира Светога Ђорђа на острву Бешка.

¹⁸⁴ Трифуновић 1972, 289-327.

¹⁸⁵ Цитат према факсимилу ИЦГ, књ. II, т. 2, сл. 20.

У књизи се још налазе текстови „Преданије уставом иже на внешнеј стране живуштим иноком, рекше скитскога житија правило“ и „О келејном трезвенији и каждодневном петији, иже ми пријехом отаца наших“. Затим Никон преписује сопствене саставе космографског и географског карактера: „Повијест о проуведенији вселене“ и „Повијест о јерусалимским црквама и местом в пустињах Ефрату, Јордану и всем ближним тамо, еже слишахом и видехом та повјем и христољубију вашему“. Дајући оцјену посљедње „повијести“, Димитрије Богдановић пише: „То је мисаона лирика, која је сва у импулсима за недоречене асоцијације. Она се тешко чита, утолико је за њено разумевање и праћење неопходно одлично библијско познавање историје и географије. У исто вријеме текст повијести је течан поетски састав, гдје сваки податак једног путописа добије ритам стилске фигуре и реторске прозе.“¹⁸⁶ На крају рукописа Никон се потписује као *Ιερ(γ)с(α)λιμς*.¹⁸⁷ На посљедњим листовима налази се завјештање Јелене Балшић у којој она посвећује књигу Пресветој Богородици и као дар је завјештава цркви Пресвете Богордице на Горици.¹⁸⁸ У даљем тексту слиједи обраћање свештеницима цркве Пресвете Богородице, у коме је исказана жеља да они приме ову књигу на поклон, а на посљедњој страници рукописа налази се кратак колофон у којем је наведено вријеме састављања зборника.¹⁸⁹ Према мишљењу Димитрија Богдановића, Горички зборник је значајни књижевни споменик средњовјековне Зете јер свједочи о учвршћењу византијског исихазма на територијама које су се непосредно граничиле с латинским и католичким западом. Истраживач је у овоме видио одређену реакцију на агресивну политику Млетачке републике.¹⁹⁰ Исихазам је у XIV вијеку посредством Григорија Синаита и његових следбеника почео да се шири у Византији, одакле се проширио Балканским полуострвом. У српским

¹⁸⁶ Богдановић 1970, 378.

¹⁸⁷ Потпис према факсимилу у ИЦГ, књ. II, т. 2 сл. 21.

¹⁸⁸ Цитат према факсимилу у ИЦГ, књ. II, т. 2, сл. 21.

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ Богдановић 1970, 378.

земљама исихазам је нарочито био раширен у другој половини 14 вијека.¹⁹¹ Према мишљењу Татјане Суботин Голубовић, осим Љествице Јована Синајског, на ширење исихазма у српској средњевјековној култури утицала је и Диоптра Филипа Монотропа. Она је указала на везу која се може успоставити између основне идеје Диоптре (однос душе и тела који воде дијалог) и интелектуалне комуникације која постоји између Јелене и Никона.¹⁹²

Најзад, Јелена је на Горици 25. новембра 1442. године написала завјештање, које је касније уведено у књигу тестамената Дубровника, јер је Јелена своју имовину похранила у Дубровнику. Овај текст објављен је 1929. године.¹⁹³ На другом мјесту је забиљежено да је овај документ састављен „руком духовнаго ми отца старца Никандра Јерусалимца“. Опште је прихваћено мишљење да је Никандар име које је добио Никон по примању велике схиме. Никандар се помиње 1454. године међу калуђерима манастира Светог Николе на острву Врањина, а 23. новембра 1468. године монах истога имена већ је добио чин протоигумана манастира.¹⁹⁴ На Скадарском језеру Никон Јерусалимац је завршио свој животни пут.

¹⁹¹ Синаити су по доласку у Србију, по узору на Парорију у Бугарској, основали више монашких колонија. Посебно се истичу оне које су образоване на обронцима Кучајне и Хомољских планина; њихов утицај се брзо проширио у скоро свим дјеловима српског културног простора: Јеромонах Амфилохије 1981, 101-134.

¹⁹² Суботин-Голубовић 2004, 123-137.

¹⁹³ Стојановић 1929, 394-397 (бр.400).

¹⁹⁴ Богдановић 1970, 374; Даничић 1863, 158; Miklošich 1858, 463-464.

2.3. Црнојевића штампарија

Пад Деспотовине 1459. године, који је био праћен губитком државне самосталности, означио је почетак периода великих криза у свим аспектима живота српског народа. Сједиште Патријаршије је пало у турске руке 1455. године, а турско напредовање даље према сјеверу било је праћено осипањем области које су се раније налазиле под њеном јурисдикцијом. Арсеније II, последњи српски патријарх, столовао је у Смедереву. Арсеније се у изворима последњи пут спомиње 1463. године те се претпоставља да је те године умро. Обезглављена и дезорганизована Црква није више могла да се стара о својој пастви, нити да врши своју културну мисију.¹⁹⁵ У другој половини XV вијека скоро да је замрло преписивање књига. Ипак, и у тим тешким временима има нешто података о преписивачкој активности.¹⁹⁶ Несташица књига, поготово оних најнеопходнијих, пријетила је да угрози сам процес богослужења. Пошто је био у сталним контактима са Венецијом, у којој се од 1469. године развијало штампарство, Ђурађ Црнојевић је несумњиво био упознат са предностима штампане књиге. Ђурађ је стога одлучио да овај нови вид умножавања књига примијени и код себе, не би ли на тај начин надокнадио велики и очигледан недостатак потребних богослужбених књига. Главни штампар у новопокренутој штампарији био је јеромонах Макарије. Избор и редосљед штампаних књига у штампарији под Макаријевим надзором свједочи о томе које су књиге биле најнеопходније за црквено богослужење. У њиховој масовној продукцији штампарија је требало да буде један нови модерни скрипторијум са невјероватним могућностима брзе продукције књига.¹⁹⁷ Све до прославе 400-годишњице рада штампарије Ђурађа Црнојевића 1893. године, о њој се мало писало. Поводом прославе њене 500-годишњице 1994. године одржано је неколико научних скупова и објављено више тематских зборника и појединачних издања посвећених не само њеном раду, већ и укупном штампарству старијег

¹⁹⁵ Пузовић, Лазих 2014,12-36.

¹⁹⁶ Суботин-Голубовић 1999, 35-37.

¹⁹⁷ Богдановић 1970, 397, 400.

периода на овим просторима. Међутим, и поред тога, многа питања остала су без коначних одговора – ко је прави иницијатор и оснивач штампарије, гдје је штампарија почела да ради, и кад се тачно то десило. У сачуваним предговорима и поговорима књига ове штампарије помиње се искључиво Ђурађ као налогодавац, мада су поједини научници сматрали да је заправо Иван Црнојевић основао штампарију пред крај своје владавине.¹⁹⁸ Расправљало се и о мјесту где је штампарија радила – на Ободу или Цетињу.¹⁹⁹ У Псалтиру с посљедовањем из 1495. године јасно пише да је књига штампана на Цетињу, док у осталим књигама мјесто штампања није поменуто. Још један доказ у прилог Цетиња јесте илустрација преко цијеле једне странице у Октоиху петогласнику на којој је приказан Цетињски манастир испред којег сједе три химнографа: Св. Јован Дамаскин (у средини), Св. Јосиф химнограф (десно) и Св. Теофан Начертани (лијево). Ипак сматрамо да питање мјеста прве штампарије није од прворазредног значаја и да не заслужује пажњу која му се посвећује у науци већ неколико деценија. Обод је иначе удаљен од Цетиња два сата хода, тако да суштински ово питање није од значаја.

У штампарији Ђурђа Црнојевића штампано је укупно пет књига: Октоих првогласник (од првог до четвртог гласа, 4. јануара 1494. године), Октоих петогласник (од петог до осмог гласа, 1494. године), Псалтир с посљедовањем (22. септембар 1495. године), Молитвеник (Требник) 1495–96. године и Четворојеванђење сачувано у препису из 1548. године.²⁰⁰ Није познато колики је био тираж појединих издања.

Није случајно јеромонах Макарије изабрао да прва штампана књига буде Октоих – она је очито била најпотребнија у том тренутку. Читава структура богослужења током непокретних празника заснована на пјесмама из Октоиха. Књига је намијењена искључиво појцима за свакодневна седмична богослужења, изузев на Господњим, Богородичним и празницима светитеља. Користи се у радне

¹⁹⁸ Богдановић 1970, 398-402.

¹⁹⁹ Божић 1970, 341-342; Пешикан 1994, 152-153.

²⁰⁰ Поједини научници попут Евгенија Немировског не вјерују у могућност да је књига уопште штампана: Немировски 1996б, 35.

дане од понедјелјка Недјеље свих светих до уочи суботе Месопусне недјеље док се на недјељним богослужењима упортебљава све до Пете недјеље Великог Поста.²⁰¹

Првобитни Октоих се први пут помиње почетком VI вијека, док се стварање цјеловитог зборника приписује чувеном византијском теологу св. Јовану Дамаскину (650–754). Велики Осмогласник – Параклитик, са пјесмама за сваки дан у седмици настао је тек у IX вијеку и у највећој мјери је дјело Јосифа Химнографа († 883).²⁰² Из практичних разлога, због свог великог обима, Октоих је најчешће преписиван, а касније и штампан, из два дијела: Октоих првогласник (од првог до четвртог гласа и Октоих петогласник од петог до осмог гласа).

Октоих првогласник из штампарије Ђурђа Црнојевића по својој структури је пуни Октоих параклитик са пјесмама прва четири гласа. Октоих петогласник (глас 5–8) штампан 1494. године представља природни наставак Октоиха првогласника. Дуго се није знало да је ова књига спадала међу издања цетињске штампарије, мада је то једина илустрована цетињска инкунабула. На њено постојање указао је 1865. године Павле Шафарик, када ју је открио у необјављеној библиографији Лукијана Мушицког из 1822. или 1823. године.²⁰³ Исте године у манастиру Слепче код Битоља, један примјерак ове књиге пронашао је архимандрит Антонин Капустин, предсједник Руске мисије у Светој Земљи. Према његовом свједочењу, књига је била из 7002. године, тј. 1494., али је касније њено постојање без довољно разлога доведено у питање.²⁰⁴ Према свједочењу поменутих свештених лица, истраживача и љубитеља словенских старина, Октоих петогласник је штампан исте године кад и Октоих првогласник. Поводом 520 година прве ћириличне штампане књиге, издато је фототипско издање 37 сачуваних листова цетињског Октоиха петогласника.²⁰⁵

Прије Другог свјетског рата у старој збирци Народне библиотеке Србије чувало се 8 листова ове књиге у којима су биле двије илустрације. Три химнографа

²⁰¹ Мирковић 1982, 155-156; Богдановић 1970, 401.

²⁰² Богдановић 1971, 403.

²⁰³ Костић 1980, 327-343.

²⁰⁴ Богдановић 1970, 404.

²⁰⁵ Убипарип, Лазић, Мартиновић 2014.

(Св. Јован Дамаских, Св. Јосиф химнограф, и Св. Теофан Начертани) и Христово васкресење. Листови су уништени приликом бомбардовања библиотеке 1941. године, а илустрације сачуване само у репродукцијама. Један лист са илустрацијом Издајства Христова налази данас у Народном музеју Црне Горе – Архивско-библиотечком одјељењу. Највећи сачувани одломак од 39 листова налази се у склопу рукописне књиге такође Октоиха петогласника из збирке манастира Дечана (бр. 156), а у њему су четири илустрације: Сабора бестјелесних сила, Сабора светог Јована Претече, Издајства Христова, светих апостола и светог Николе. Илустрацијама су раздвојене одређене појачке цјелине намијењене дневном богослужбеном циклусу. Претпоставља се да су се такве пригодне илустрације понављале у сва четири гласа. Свака илустрација јасно је указивала да послуже ње слиједи текст за одређени дан у седмици, што се уосталом види и из наслова који претходи текстуалној цјелини. На тај начин су се преко илустрација брзо проналазиле потребне пјесме.²⁰⁶ Од Октоиха петогласника до данас су сачувана само три фрагмента, од којих је најобимнији управо овај из Дечанске збирке. Пет других примјерака познато је само из литературе. Псалтир с последовањем је трећа књига из штампарије Ђурђа Црнојевића, чије је штампање завршено 22. септембра 1495. године. Псалтир, као најраспрострањенија старозавјетна књига у православном богослужењу, прати Октоих у свим његовим литургијским радњама. Псалтир с последовањем припада словенској традицији, а настао је из крајње практичних разлога, највјероватније у XV вијеку. Молитвеник (Требник) завршен је 1495–96. године. Он садржи уобичајене чинове и молитве какви се налазе у оваквим типовима књига, почев од чинова светих тајни, до разних црквених молитвословља. Није сачуван ни један примјерак Четворојеванђеља. Постоји само посредно свједочанство о његовом постојању. По заповијести архиепископа београдског и сремског Лонгина, презвитер Вук је преписао једно четворојеванђеље „од форме Црнојевића, от сложенија Макаријева“, у сремском селу Буђановци; овај посао је трајао од 15. маја до 14. августа 1548. године. На жалост презвитер Вук није навео никакве друге податке о предлошку са кога је

²⁰⁶ Убипарип 2014, 27, 28.

начинио препис. Ђорђе Сп. Радојчић је на основу овог записа 1937. године утврдио да је у штампарији Ђурђа Црнојевића штампано и једно четворојеванђеље. Међутим у међувремену поменути препис цетињске инкунабуле је изгубљен. Пред Други свјетски рат буђановачко четворојеванђеље доспјело је у власништво патријарха Гаврила Дожића, али је за вријеме окупације и ратних прилика касније нестало. Сачуване су само биљешке и фотографски снимци појединих страница које је начинио Ђорђе Сп. Радојчић.²⁰⁷

Рад штампарије Ђурђа Црнојевића прекинут је децембра 1496. године кад је скадарски санџак бег Фериз напао Зету.

Књиге израђене у штампарији Ђурђа Црнојевића под надзором јеромонаха Макарија настављају традицију старе писане вјештине. Са палеотипске стране – слова у потпуности подржава развој српске полууставне ћирилице иако прилагођене специфичним захтјевима технике штампања. Како је штампарска техника захтијевала знатну типолошку уједначеност појединих слова, она се вратила уставном писму у погледу калиграфије и уједначености. С филолошке стране књиге представљају важно свједочанство о одликама српскословенског језика крајем XV вијека.²⁰⁸

²⁰⁷ Пешикан 1995, 137, 208-210.

²⁰⁸ Богдановић 1970, 408.

раније – 1483/1484. године. Писар се није потписао, али се претпоставља да је то могао бити монах тек основаног Цетињског манастира Никола Косијер.

Друга књига настала у истом скрипотију је Часловац, који се крајем XIX вијека налазио у приватном власништву.²¹¹ Књига је писана 1486. године, а данас није познато гдје се налази. Опширни поговор који се у овој књизи налази објавио је Стојановић: *изволеніємъ ѿ(т)ца и поспешеніємъ сына и свршеніємъ светаго доуха, пїнса се сїа божьствена книга въ домоу благочѣстиваго и богохранимаго господара зецкаго Ивана Црноєвника емоу же да въздасть господь здравіе телѣсно въсесъвршено и побѣдоу свѣтлоу на въсе видиміе враги и невидиміе, и ѿтпоущеніе грѣхомъ, вънигда прїидеть праведнын соудїа въздати комоуждо поделомъ его, въ дњи и въ царство сѣло крѣпкаго и прѣвисокаго изманльцкаго цара соултанъ баизита, емоу же попусти богъ силоу и крѣпость над хрїїстіани грѣх рад нашїих и безаконын. Я писа се рѹкою смернаго христоу раба нико(л)е діака, а мленіємъ достопочетннаго и велелеудраго логофета Божидара грѹка, емоу же да въздасть господь здравіе телеси, и спасенї доуши. Тем же, ѿ господне мон ѿтци и братїи, молю ваше благолюбїе чѣтете съ въниманїемъ, аще боудемо что и поргѣшили, исправлянте и простите, а не кльните, понїеж если младїи боуи... а словоу ненскоу снн. Господь милостив и да въздасть спасе... оутишїе вашемоу хрїстолюбїю емоуж... слава и х(ристо)ва [дрѹжава] въ вѣки, аминь. Дописа се мѣсеца іюліа. В̄ днь оу соуботоу, въ лѣт[о] $\overline{\text{сц}}\overline{\text{т}}\overline{\text{д}}$ (6994=1486). писа се сїе роукою смерьннаго и недостоннаго христоу раба Николе косїера, емоу же ѿтчїство гробъ ѣмла жемати. Чрѣвїе гостове любнїи... моу цароу непрѣненнѿмоу слава... въ вѣки, аминь.*²¹² Податак о томе да је ова књига писана у *дому* господара Ивана, отвара нова питања: да ли је писар дошао да по позиву испише наручени рукопис, или је при Ивановом двору

²¹¹ Немировски 1996, 146.

²¹² ССЗН 1, 355.

постојала преписивачка радионица. Као ктитор књиге наведен је логотет Божидар Грк, што би могло значити и да је рукопис био писан при дворској канцеларији. Неки истраживачи склони су да у Божидару Грку виде Божидара Вуковића, који је нешто касније, у првим деценијама XVI вијека, у Венецији основао ћирилску штампарију. Ову претпоставку први је изнио Иларион Руварац.²¹³ Како је познато, посљедње издање потписано именом Божидара Вуковића је Празнични минеј у коме је забиљежен датум завршетка рада на овој књизи – 19. јануар 1538. године. У предговору књиге Божидар говори о својој блиској смрти: понеже сьмыслих вѣмє старости моеє, тако вѣмє сьмрьное приближастъ се.²¹⁴ У сљедећој књизи, *Требнику*, колофона нема, а претпоставља се да је одштампана између 1538. и 1540. године. У предговору *Псалтира с последовањем* из 1546. године, Божидарев син Вићенцо говори о смрти свога оца и о преносу његовог тијела 1540. године из Венеције на Старчеву Горицу, те каже: тако на сьмрьтнои постели бѹдѹчи у својои вацици ѹмрети желаше, и такоє по сьмрѹти ѹго с велицѹ потрошкоцѹ изъ толнко далече стране въ лѣта г(оспод)на дѣм (1540) на ѹго вацинѹ мрѹтво тѣло ѹго ѡтнесено кестъ, и покопано у цѣркве Старце горнца при кѣзерницѹ ѡт Шкѹтарн.²¹⁵ Овако се може потврдити да је Божидар Вуковић умро 1540. године, и да му је тада било око 80 година. А 1485–86. године, у вријеме када је преписан *Часловац*, имао је око 25–26 година. Из овога Немировски закључује да је Божидар Вуковић могао бити онај Божидар Грк што се помиње у поговору *Часловца*.²¹⁶ У запису поменутог рукописа наведено је још једно име – Никола Косијер. Прва вијест о њему потиче из 1482. године. Његов потпис налазимо на документу о постављању граница према млетачким посједима на приморју: „Писах ја Никола Грк, бивши логотет господина Ивана“. Овај документ је унесен у

²¹³ Руварац 1899, 36.

²¹⁴ ССЗН I, 494.

²¹⁵ ССЗН I, 534.

²¹⁶ Немировски 1996, 146.

Цетињски летопис.²¹⁷ Године 1483–84., био је преписан *Празнични минеј*, а 1485–86. г. *Часловац* о којему је било раније говора. У *Часловицу* је први пут преписивач назван Никола Косијер. Овај писар је свакако преписао много више рукописа него што ми данас знамо. Послије смрти Ивана Црнојевића Никола Косијер је остао у служби његовог сина; он се потписао на документима од 10. јануара и 23. марта 1493. године.²¹⁸ У првом документу говори се о парници поводом неког убиства, а у другом о разграничењу међу неким крајевима у Црној Гори. У тим документима потписује се као Никола Поповић: Писа Никола Поповић. У једном другом документу који није тачно датиран потписао се као Николица Косијер.²¹⁹ Заједно са два претходна, овај документ показује да се недвосмислено ради о истој личности, па се Никола Косијер може поистоветити са Николом Поповићем.²²⁰ И током 90-тих година XV вијека Никола Косијер се очигледно бави преписивањем књига. Њему се приписује Октоих који се до 1941. године налазио у Народној библиотеци у Београду. У књизи се налазио запис следеће садржине: слава сввршителю въ вѣкы вѣкомъ, амѣнь. Благоволенѣемъ оца и съ поспѣшенѣемъ сына и сввршенѣемъ светаго доуха, азъ смѣренїи и многогрѣшнїи рабъ христовъ прѣзвѣтеръ никола съписахъ съ светы октоихъ съ велицемъ страхомъ и вѣниманѣемъ, нь молю се всемоу божѣмоу подроучѣю, аще се боудоу гдѣ описалъ, оци и братїа, а вы исправите вашии добрїи оумомъ, а не кльните мене грѣшнаго, нь благословите, понѣже рече писанїе, благословещен, благословенїи, а кльнещен проклети. В лѣто 7̄3 (7000=1492).

²¹⁷ *Цетињски летопис* 1962, 40.

²¹⁸ Ровински 1988, 726-727; Миковић 1912, 70-71.

Први документ је објавио П. А. Ровински, према каснијим преписима који се чувају у Библиотечко-архивском одјељењу Народног музеја Црне Горе на Цетињу(несигнирана фасцикла); уп. Ровински 1988, 726-727. Други документ објавио је Д. Миковић у Бока, Календар за 1912, књ. IV, 1912, 70-71.

²¹⁹ Томић 1909, 20.

²²⁰ Немировски 1996, 147.

Ћписа се мѣсеца августа в д̄ (4) днь.²²¹ Павле Шафарик је датирао овај рукопис у 1492. годину, а он се тада налазио у манастиру Грабовац.²²² Љубомир Стојановић је запазио да се у поговору послѣ прве цифре 7000 налази празно мјесто које, по његовом мишљењу, означава да је преписивач хтио да унесе друге цифре.²²³ Немировски закључује да је та тврдња несигурна јер се поговор налази на крају рукописа; он је дописан кад је рад већ био завршен.²²⁴ У овом случају треба се уздржати од доношења коначних закључака, јер је писар за себе рекао да је презвитер, а пошто је рукопис уништен – нема могућности да се обави палеографска анализа. Николи Косијеру може се приписати и *Молитвеник* у чијем предговору пише: Се азъ грѣшни Никола сѣ писаніе написахъ въ лѣто заї (7012=1504) прѣзвитеру попу радичу.²²⁵

Кад је Ђурђе Црнојевић напустио Цетиње и Црну Гору, Никола Косијер остао је у служби код Станише Црнојевића – Скендер бега, потрученог сина Ивана Црнојевића. Његови потписи се касније налазе на неколика документа из 1527. године, која је објавио Иван Степанович Јастребов (1839–1894).²²⁶ Уколико је Никола Косијер заиста преписао све поменуте рукописе, он би био писар који је био активан преко тридесет година, и то на два поља – у канцеларији, и као преписивач богослужбених књига. Да је Никола радио у канцеларији недвосмислено потврђује атрибут који је више пута поновио уз своје име – логотет.

У вријеме оснивања Цетињског манастира у њега је, врло вероватно, било пренијето више рукописа из других манастирских збирки. Најприје ваља помишљати на манастире који су постојали на обалама Скадарског језера, као мјеста одакле су рукописи могли бити узети. На основу два познија записа у

²²¹ ССЗН I, 253, 369.

²²² Schafarik 1865, бр. 100.

²²³ ССЗН II, 421, 4921.

²²⁴ Јастребов 1879, 229-230.

²²⁵ ССЗН II, 468, 4616.

²²⁶ Јастребов 1879, 229-230.

којима се помиње манастир на Цетињу може се закључити да је један од њих Симеонов типик (НСБ 4068).²²⁷ Други рукопис је Цетињски псалтир са тумачењем, настао почетком XIV вијека (НСБ 3349).²²⁸ Оба рукописа писана су на пергаменту. Трећи рукопис је Зборник Маре Лешеве, настао 1425. године. Исписао га је јереј Арсеније за Мару Лешеву, супругу Леша Црнојевића који се у изворима помиње између 1403. и 1435. године. Ова књига садржи различите текстове посвећене Богородици, а у вријеме непосредно по свом настанку, могла је бити приложен манастиру Успења Пресвете Богородице на острву Кому. Овај Зборник је пренијет са осталим рукописима у новосаграђени Цетињски манастир. Данас се тај рукопис налази у збирци Државног историјског музеја у Москви (ГИМ бр. 3483). Овај рукопис је свестрано обрадила Климентина Иванова.²²⁹

У вријеме образовања преписивачких центара у окружењу, у Цетињском манастиру је, после гашења Црнојевића штампарије такође обновљен скрипторијум. Рад на преписивању рукописа добио је на замаху по обнови рада Пећке патријаршије (1557). Поред рукописа из 1559. године о коме је већ било ријечи (бр. 32 у каталогу), цетињски скрипторијум је наставио рад и у XVII вијеку. На жалост, праву и потпуну слику о цетињском скрипторијуму није могуће склопити, зато што је манастир више пута током своје историје претрпио разарања, те су приликом тих догађаја страдали и његови рукописи.

За епископа кир Рувима I и игумана кир Василија 1608. године преписан је један минеј.²³⁰ Такође је по наређењу истог владике Рувима 1608. године преписан службени минеј за јул (САНУ 13) у којем је писар Авакум оставио запис у коме је описао тешке услове живота под Турцима: *благоколенїемъ оца и поспѣшенїемъ сына и сввршенїемъ все светаго доуха съписа се сїа светаа и божьсвѣтнаа кнїга, глаголемїи мннен, настоанїемъ блаженаго и свосвещенаго епископа чрѣногорскаго и придорскаго кѣр Роувїла въ храмѣ*

²²⁷ Мошин 1964, 174.

²²⁸ Мошин 1964, 178-180.

²²⁹ Иванова 2002, 211-229.

²³⁰ ССЗН 1, 972; рукопис се налази у Кијеву и у овом тренутку није идентификован.

рождѣства прѣсвѣтѣ владычице наше богородице на Цетиниѣ еже създа господины Иванъ Чръноєвникъ въ лѣто 7116-1608) и въ то лѣто бысть крѣпкъ гладь, такоже члвѣкомъ от своихъ животъ лишати се . ѿх бѣда, ѿх тѣга ѿх скръби въ то лѣто ѿтъ проклети чѣда агрѣнскихъ на христїанскын род. ѿх, ѿх, ѿх...²³¹ Следеће године 1609 преписан је по наруцби истог митрополита Рувима службени минеј за август (САНУ 8).²³²

Манастир је добијао књиге и на поклон. За црногорског митрополита Мардарија Корнећанина 1638. године преписан је један Номоканон који му је поклонио извјесни поп Станоје (ÖNB cod. slav.113).²³³ Књижница је за оно вријеме била богата што је закључио римски мисионар Франческо Леонарди који је исте године био у посјети манастиру.²³⁴

У српској средини постојала је жеља да се подражавају узор из времена државне самосталности. Можда је и то био један од начина да се његује национална самосвијест. Цетињски митрополити су, подражавајући старе обичаје, наручивали књиге са Свете Горе, у чијим се келијама и скитовима одвијала жива преписивачка активност. У вријеме столовања митрополита Рувима Бољевића, 1676. године пећки патријарх Максим је храму Рођења Пресвете Богородице на Цетињу приложио минеј за септембар (ÖNB 19*).²³⁵ Митрополит Рувим Бољевић је 1682 године наручио да се за потребе манастира у цркви Успења Пресвете Богородице поред манастира св. Павла препише један Апостол (ÖNB cod. slav. 39).²³⁶ Овај рукопис је исписао јеромонах Василије који је о свом раду оставио запис.²³⁷ Сматра се да је исти тај Василије осам година раније (1674) написао

²³¹ ССЗН I, 969; Стојановић 1901, 24 (бр описа 42).

²³² ССЗН I, 980; Стојановић 1901, 25 (бр. описа 44).

²³³ ССЗН I, 1320, Стојановић 1890, 206 (бр. описа 38).

²³⁴ Радојичић 1954, 238.

²³⁵ ССЗН I, 1708; Стојановић 1890, 198 (бр описа 5); Харисијадис 1970, 334-335.

²³⁶ Харисијадис 1970, 338-335,

²³⁷ ССЗН II, 4470.

Поменик манастира св. Павла.²³⁸ Те исте, 1674. године, митрополиту цетињском је патријарх Арсеније III Чарнојевић поклонио Архијерејски чиновник у коме је својом руком забиљежио да књигу поклања храму Рођења пресвете Богородице на Цетињу.²³⁹ Патријарх Арсеније је Цетињском манастиру 1687. године поклонио и минеј за мјесец фебруар, такође са својим потписом (ÖNB cod. slav.12**).²⁴⁰ Касније те године, митрополит црногорски Сава Очинић је у истом рукопису забиљежио да су Турци истјерани из Херцег Новог.²⁴¹ Своје име је у том истом рукопису забележио и тадашњи ђакон Данило.²⁴² Насљедник митрополита Рувима Бољевића, митрополит Висарион Бориловић, такође је за цетињски манастир наручивао и куповао књиге. Интересантан је податак да је у Скадру 1689. године купио рукопис који је садржао Житије Св. Григорија, о чему је оставио својеручну биљешку: *сна книга мене сдѣрена архіереа цетинскаго Висариона... Принесен ми вистѣ отъ мѣста Скадра въ лѣто 7097 егда вистѣ намъ радостъ велиа и веселіе неизглаголаво, понеже ва то лѣто прилѣчи се нѣкои мѣ вожни самотрѣніемъ прити коемъ и начелникомъ римскаго царства са силою многою и плѣнише и претѣраше богодрски родъ царства Исмаилова и скверни езикъ ихъ отъ мѣста Косова и отъ ннихъ окрестнихъ мѣстъ и придоше до великѣ церкви дома Спасова, иже нарицает се пек, архієпископіа опште обителъ и пресветлое солнце иже сїаетъ и лѣче испускаетъ и по всен земли сербскон. И вист ид ва мало пордѣтна. Послѣди же воздвиг се са вон своими христоненависникъ и домашни врагъ паша Махмѣт Бегович, отъ места Ипека, и паки восприе сню свѣтою обител, и отачаство его мѣсто глаголемо пек. Сїа вса виша Божіемъ попуѣщеніемъ грехъ ради нашихъ, и много*

²³⁸ ССЗН I, 1700.

²³⁹ Штавланин Ђорђевић 1986, 249 (бр. описа 115/рс. 374).

²⁴⁰ ССЗН I, 1794; Стојановић 1890, 196; Birkfellner 1975, 305-306.

²⁴¹ ССЗН I, 1882.

²⁴² Највјероватније је да је ђакон Данило потоњи црногорски митрополит Данило Петровић (ССЗН I, 1883).

зда сѧи богодѣрски варваръ показа сѧи свѧтѧи обитѧли, вѧсъ расхити и распрши ежѧ отъ основанїѧ вѧше стѧжала, тѧчїю не оборн, а стежанїѧ всѧ вѧзе. О сем да мѧоу Богъ воздастъ по дѧломъ. И сїѧ книга бистъ вѧ то врѧме отъ сѧи свѧтѧи обитѧли принисѧна вѧ градъ Скадаръ... се же бист 1689 (Цетиње 66).²⁴³ Владика Висариѧна Бориловић наручио је да се за потребе Митрополије препише и јѧдан Архијерејски чиновник (САНУ 16).²⁴⁴ Писар Сава оставио је своје име у запису; он је такође додао да је књигу, по митрополитовој смрти (1692), откупио за четири „златице“.²⁴⁵

Владике из куће Петровића такође су водиле рачуна о манастирској библиотеци. Тако је владика Данило (1697–1735), који је одржавао тијесне везе са Светом Гором, наручио 1699. године да се за потребе Цетињског манастира препише Житије св. Симеѧна и св. Саве. Овај рукопис се данас чува у Аустријској националној библиотеци (ÖNB cod. slav. 25), а у њѧму су сачувана два записа владике Данила из различитих година.²⁴⁶ Монах Серафиѧн је са Свете Горе донио на Цетиње јѧдан Псалтир, који је 1686. године у скиту Свете Ане преписао монах Макарије. Владика Данило је 11. септембра 1704. године у овом рукопису забиљежио да рукопис припада манастиру Рођења Богородичиног на Цетињу. Данас се он чува у Аустријској националној библиотеци (ÖNB cod. slav. 19),²⁴⁷ а у Беч га је 1856. године продао Вук Карацић.

Не зна се тачно када, али у XVIII вијеку за Цетињски манастир је са Свете Горе набављѧн јѧдан Хомилијар, писан полууством, из средине XV века. И овај рукопис данас припада Аустријској националној библиотеци (ÖNB cod. slav. 31).²⁴⁸

²⁴³ ССЗН I, 1907; ССЗН IV, 7163; Вуксан 1936.

²⁴⁴ Стојановић 1901, 8 (бр.описа 25); ССЗН I, 1953.

Пошто је Архијерејски чиновник књига по којој служи архијереј, владика Висариѧн је овај рукопис очито наручио за своје потребе.

²⁴⁵ ССЗН I 1907.

²⁴⁶ ССЗН I, 909, 1592; Birkfellner 1975, 246-247.

²⁴⁷ ССЗН II, 4267, 4469; Стојановић 1890, 200; Birkfellner 1975, 77.

²⁴⁸ Birkfellner 1975, 144-146.

Владика Данило није само набављао књиге за свој манастир, он их је и поклањао. Тако је једном приликом, 1732. године, Пећкој патријаршији поклатио једно Четворојеванђеље писано на пергаменту. На овај рукопис је својевремено указао Д. Вуксан.²⁴⁹ Није познато кад се и како ово Четворојеванђеље вратило на Цетиње, нити како је завршило у Цетињском музеју (инв. број 16 830) у коме се чува и данас.

Много касније владика Василије Петровић је такође манастиру поклатио један рукопис. Током свог боравка у Москви 1753. године, владика Василије је од митрополита сарског и подонског Илариона добио на поклон једну рукописну књигу, која се састала од двије засебне цјелине – из Чина справљања светог мира и Синодика. Данас се ова рукописна књига налази у Архивско библиотечком одјељењу Цетињског музеја (сигнатура 16 835). Писана је рускословенским језиком. На значај овог рукописа такође је први указао Д. Вуксан.²⁵⁰

Цетињском манастиру су, осим владика, и други приложници поклањали књиге. Тако је, не зна се тачно у ком периоду, између осталих црквених утвари које је приложио, игуман Рафаило из Фармака, родом из Љешкопоља, поклатио једно рукописно Четворојеванђеље које датира из времена патријарха Герасима (око 1580. године).²⁵¹ Рукопис се данас чува у Народном музеју на Цетињу. Треба напоменути да се данас у цетињском музеју налази и једно рукописно јеванђеље приложника хаџи кир Јоакима Поповића из села Лукавице, које је он поклатио пећком патријарху Арсенију III Чарнојевићу. Патријарх се у овом рукопису лично потписао: Божію млостію архіепіскоп Пескѣи: патриарх србскы и багарскы Арсеніе кон, *ДѢКѢ*, ав.

Д. .²⁵²

²⁴⁹ Вуксан 1927, 219-223.

²⁵⁰ Вуксан 1930, 238-242.

²⁵¹ Драговић 1888, 15-19, 17-18 (бр. описа 2).

²⁵² Овај рукопис је из Пећи доспио у Биљарду, те га је вјероватно ту Вуксан видио док је проучавао цетињску збирку: Вуксан 1939, 99-100. О овом јеванђељу је раније писао Драговић: Драговић 1888, 18 (бр. описа 4).

Колико је било оваквих књига не може се са сигурношћу тврдити с обзиром на чињеницу да је манастир 1692. године пострадао у нападу скадарског паше Сулејмана Бушатлије. Том приликом велики дио књига потпуно је уништен, јер је и сам манастир био похаран и разрушен; у то вријеме један број цетињских рукописа прешао је у приватно власништво. Тако се у приватном власништву нашло једно Житије св. Саве од којег је само остао запис који је прибиљежио Д. Вуксан: Преписа се сја книга житіе свѣтаго Саввы сътѣ древныхъ рѣкописныхъ оу свѣтѣ Горѣ оу монастирѣ Хиландарѣ въ лѣто сътѣ рождества Христова 1717 мѣсеца июня 7 дн . бѣ егда почѣ се писати и съврѣши се октовриа 17. Сја книга житіе свѣтаго Саввы и Свѣдѣсона поревновахъ азъ грешнии Николаѣ монахъ Хиландарцѣ и платыхъ те се преписа и послахъ ю кѣкѣ за ползѣ дешевны моему роду. И тако заветѣ даю и препорѣчаю братіамъ моимъ. Васѣлѣ и Стопки, Михаиѣлѣ, и Лазарѣ и Вѣколи, Иоаннѣ, и Мѣкши и въсемъ моимъ съродникомъ, да се храни та книга оу коукуе сътѣ рода до рода до вѣка да прочитають и да се ползѣють; а кадъ бѣде прадзникъ свѣтаго Саввы и свѣтаго Свѣдѣсона, да се носи ѣ црѣква да се чати да слыша народъ христіанскіи и паки ѣ кѣкю да се принесе на съхранѣніе тако же рече се. Ты Вѣколе прочитан често сју книгѣ.²⁵³ Рукопис који садржи Чин како треба појати псалтир, по писању Д. Вуксана такође је негдје у приватним рукама а познат је само запис који је Вуксан објавио: Сѣ ѡлтирѣ понови монаха Маркѣана да слыжи за свою дешѣ и за ѡца керомонаха Аксентіа и мати Савѣ и сина Георгіа керомонаха богъ да спасетѣ и подмилетѣ ихъ. Въ лѣто сътѣ бытіа 1717.²⁵⁴

На самом прелазу из XVII у XVIII вијек, у Цетињском манастиру је радио анонимни мајстор који се показао и као успјешан илуминатор. Начином интерпретирања старих узора, уношењем нових симболичних представа, он

²⁵³ Вуксан 1936а, 308-309.

²⁵⁴ Вуксан 1936а, 309.

комбинује сликарство истока и запада. Стари балкански тератолошки стил он комбинује са мноштвом стилизованих птица, са разним варијантама људских ликова, цвјетовима уклопљеним у једну цјелину. Одлике његовог стила пронађене су у још неколико рукописа, те му се и они приписују.²⁵⁵ Загорка Јанц је овом писару-илуминатору приписала још три рукописа: Требник јеромонаха Максима Милешевца (писан у Милешеви $\overline{\text{д}} \overline{\text{ѡ}} \overline{\text{к}} \overline{\text{т}}$ (1728)), како пише у запису;²⁵⁶ Молитвеник писан $\overline{\text{ѡ}} \overline{\text{ѡ}} \overline{\text{ѡ}} \overline{\text{ѡ}}$ (1716) на Цетињу у кащель виган повелениемъ г(осподи)на попа Николе ѿт(ь) села Грађаних(ь) ...“ који се данас налази у Музеју и галерији града Подгорице (бр. 223),²⁵⁷ и Ирмологиј писан за цркву у селу Братишковићи код Шибеника који нема записа.²⁵⁸ Овом мајстору је касније атрибуиран још један Молитвеник из подгоричког Музеја и галерије града (бр. 222),²⁵⁹ као и Псалтир из збирке Радослава Грујића (Музеј СПЦ Грујић 25).²⁶⁰ Рукопис нема записа изузев да је био у власништву Софронија Пећког.²⁶¹ На основу језичких особина, могло би се закључити да је писар родом из Приморја (Котор или Шибеник).²⁶² На основу истовјетних заставица, карактеристичних иницијала у облику стилизованих људских глава са тзв. фригијском капом и других сличних умјетничких и илустративних орнамената овом анонимном мајстору се приписују и следећи рукописи: Требник Кијевске духовне академије бр. 175;²⁶³ Требник (ÖNB cod. slav.

²⁵⁵ Јанц 1969, 97-104.

²⁵⁶ Вуксан 1936, 210 (бр. описа 52).

²⁵⁷ Вујошевић 1989, 171-181.

²⁵⁸ Мошин, Радека 1958, 203 (бр10).

Рукописе је на основу утврђивања обиљежја индивидуалног дуктуса приписала цетињском мајстору Луција Цернић из Археографског одјељења Народне библиотеке Србије у Београду: Јанц 1969, 97.

²⁵⁹ Вујошевић 1989, 171-181.

²⁶⁰ Харисијадис 1972-3, 99-105.

²⁶¹ ССЗН 4, 7698.

²⁶² Харисијадис 1972-3, 99.

²⁶³ Харисијадис 1972-3, 104.

94); ²⁶⁴ Требник (ÖNB cod.slav. 101); ²⁶⁵ Требник Старе цркве у Сарајеву (СЦ 264).²⁶⁶

²⁶⁴ Birkfellner 1975, 278-290 (бр. описа II/106); Яцимирский 1921, 55 (79- 81); Харисијадис 1972-3, 99.

²⁶⁵ Birkfellner 1975, 278-290 (бр. описа II/106); Яцимирский 1921, 55 (79- 81); Харисијадис, (1972-3), 99.

²⁶⁶ Мошин, Траљић 1959, 63-104 (бр. описа 10); Мошин, Траљић 1964, 37, 116.

2.5.Скрипторији у XVI и XVII вијеку: Црна Гора и сусједне области

Иако су наши стари штампари улагали велики труд да обезбиједу књиге које су биле потребне цркви, њихово залагање није било довољно да задовољи растуће потребе. Прекретницу у овим настојањима означило је обнављање рада Патријаршије (1557), поново у старом сједишту – у Пећи.

Као и у другим српским крајевима у то вријеме, на територији данашње Црне Горе образовали су се, како су то прилике дозвољавале, преписивачки центри у којима је обновљено преписивање богослужбених књига. У контексту овог истраживања, најинтересантнији су они центри који су се налазили у непосредној близини Цетиња. Једно такво преписивачко средиште био је манастир Никољац у Никољ Пазару, са црквом посвећеном св. чудотворцу Христовом Николи, на ријеци Лиму близу Бијелог Поља.²⁶⁷ Ту је 19. децембра 1524. године по наредби Цвјетка Вуковића и његове жене Јеле у вријеме султана Сулејмана довршено преписивање једног Апостола, који су за душу својих родитеља наручили и приложили храму Цветко Вуковић и његова жена Јела.²⁶⁸ Недалеко од Никољца, у манастиру Заступ поред Бродарева, образован је други скрипторијум, такође активан у то вријеме.²⁶⁹ У току 1537. године, заслугом игумана Матеја, осим што је храм био живописан, преписивале су се књиге, те знамо да је тада смјерни и „маломоштни“ јеромонах Сава исписао минеј за мјесец јануар „в мјесте рекомјем Заступе при храме светого и славнаго чудотворца Архијереја Николи и пречистије мироточци“ (Никољац 23).²⁷⁰ Такође, тада је јеромонах Никифор преписао Минеј за децембар (Никољац 31),²⁷¹ а презвитер Никола из Никољ Пазара преписао је два минеја – за фебруар и јули (Никољац 24 и 28).²⁷² Један од значајних преписивачких

²⁶⁷ Петковић 1950, 221; Пејић 2015.

²⁶⁸ ССЗН III, 5592 и ССЗН III, 5593; Цвијетић 1936, 225.

²⁶⁹ Цвијетић 1936, 243.

²⁷⁰ ССЗН I, 560; Цвијетић 1936, 243; Мано Зиси 1989, 181- 203.

²⁷¹ Цвијетић 1936, 243; Мано Зиси 1989, 181-203.

²⁷² Мано Зиси 1989, 181- 203.

центра образован 1537. године налазио се у манастиру св. Тројица код Пљеваља²⁷³. Те 1537. године, монах Сава је у овом манастиру преписао више минеја, а у минеју за децембар (Пљевља 24) сачуван је запис који се може посматрати као важан историјски извор – ту се налази најстарији помен овог манастира.²⁷⁴ Касније је 1545. године дијак Јован у манастиру Св. Тројице код Пљеваља написао манастирски типик – Типик јерусалимски (Пљевља 19),²⁷⁵ а 1546. године – Четворојеванђеље (Пљевља 95).²⁷⁶ У оба је записа забиљежио како је у тешким временима обављао свој посао у вријеме султана Сулејмана „вѣ та люта и прискрѣбна врѣмена“.²⁷⁷

Обновом Пећке патријаршије 1557. године, захваљујући браћи Соколовић, од којих је један био високи турски великодостојник, а други из врхова српске цркве, створени су услови да се читав народ поново окупи под окриљем једне институције чији је ауторитет неспоран.²⁷⁸ Од средине XVI века почело је интензивно обнављање старих манастирских центара и запустелих цркава; врло брзо појавили су се и нови манастири у крајевима гдје их раније није било. Тако је, трудом и подвигом игумана Павла са братијом, основан манастир Дубочица код Пљеваља.²⁷⁹ А нешто касније стари храм Успења пресвете Богородице на ријечи Морачи, подигнут трудом и подвигом великога краља Стефана, сина великога кнеза Вукана, али порушен прије много година, би обновљен и осликан, управо оне 1574. године, када је умро српски патријарх Макарије. О томе свједочи запис написан на вратима мушке приправе.²⁸⁰ Данас се у цетињској збирци налази један рукопис који је у неком тренутку припадао Морачи; у сачуваном запису, међутим, нема никаквих других података. То је рукопис бр. 83 (Амартол) који је датиран у

²⁷³ Петковић 1974.

²⁷⁴ ССЗН I, 492; Мошин 1958, 246 (бр. описа 46).

²⁷⁵ ССЗН I, 492; Мошин 1958, 246.

²⁷⁶ ССЗН I, 489-490, 491.

²⁷⁷ ССЗН I, 526 и ССЗН I, 533; Мошин 1958, 252-253 (опис под бр. 84 и 15).

²⁷⁸ Пантић 1991, 34.

²⁷⁹ ССЗН, 1, 648; Петковић 1950, 109.

²⁸⁰ ССЗН, 1, 710-711.

шездесте године XIV вијека. Да ли је сувише смјело претпоставити да је овај Амартол био дио старог морачког фонда рукописа? Данас Морача посједује малу збирку која се састоји од осам рукописа.²⁸¹

Отприлике у то вријеме Саватије Соколовић, митрополит херцеговачки, започео је, а десет година касније и завршио (1586) зидање манастира Пиве.²⁸² У међувремену, Саватије Соколовић је постао српски патријарх. У свим православним манастирима организује се прикупљање, повезивање, а и ново преписивање богослужбених књига. Преписивачке центре обилазе црквени великодостојници, често и сами патријарси, тако да неке књиге настају по њиховој заповести. У манастиру Подмалинско 8. августа 1559. године, у вријеме султана Сулејмана, „многогрешни и недостојни раб божији Димитрије“ довршио је писање једног јеванђеља.²⁸³ Исте године поп Јован је у манастиру Заступу, по заповести игумана Глигорија, написао минеј за март (Никољац 26).²⁸⁴ У манастиру св. Тројица код Пљеваља и даље се одвија жива преписивачка активност. Тамо је 1560. године непознати монах написао минеј за април, оставивши занимљив запис о свађи Селима и Бајазита, синова цара Сулејмана, и о тешким временима по хришћане.²⁸⁵ Године 1572. настала је „божаствена књига глагољемии Златоуст“ (Пљевља 8), коју је преписао многогрешни расодер Висарион, оставивши при том не мање значајан запис.²⁸⁶ Током XVI вијека у овом храму настало је велико напрестано Јеванђеље (Пљевља 78) које је исписао смјерни дијак Димитрије а повезао мајстор Јевстатије, чији је потпис доста заплетен, али је одгонетнут.²⁸⁷ Одлике стила дијака Димитрија и његов уметнички израз чине од овог рукописа једну од најзначајнијих књига насталих у време турске владавине у овим крајевима,

²⁸¹ *Инвентар*, бр. описа: 125, 462, 1125, 1231, 1232, 1499, 1928, 2146.

²⁸² Петковић 1950, 254; Сковран 1980.

²⁸³ ССЗН I, 600; *Предњегошевско доба* 1966, 117-118 (запис писара Димитрија донијет је у скраћеном облику).

²⁸⁴ Мошин 1961, 690.

²⁸⁵ ССЗН I, 673.

²⁸⁶ ССЗН I, 743.

²⁸⁷ ССЗН II, 4445; име Јевстатија који је преповезао књигу, рашчитао Драгутин Костић: Костић 1913, 36.

и сврстава се у најљепше рукописе XVI и XVII вијека.²⁸⁸ Данас збирци плеваљских рукописа припадају и рукописи настали у мањем центру – манастиру Вранштици поред Вранеша, у области Бијелог Поља, у коме је 1570. године „дијак Вук от Никољ Пазара“ довршио Пролог за летњи део године (Никољац 37).²⁸⁹ Ту је такође преписан и један Минеј за новембар (Пљевља 56), који је потписао тајном азбуком „смјерни“ инок Дионисије.²⁹⁰ У манастиру Куманица, такође недалеко од Никољ-Пазара на ријеци Лиму, код Бијелог Поља, од којег су остале рушевине, постојао је преписивачки центар.²⁹¹ У њему је од 1. октобра 1579. године до 8. јануара 1580. године јеромонах Висарион писао Пролог за летњи део године (марта – август, Никољац 38), у којем је записао: „тогда правештому весла црквнаја и подржештому престол првие архиепископие и учителя српскаго Сави преосвештеному архиепископу пекскому кир Герасиму и прочим патриарха.“²⁹² Један од значајнијих манастира који је основан у XVI вијеку је манастир Шудикова код Будимља на Лиму, чији је храм посвећен Ваведењу.²⁹³ У том манастиру је митрополит зетски Герасим написао Минеј за септембар,²⁹⁴ у коме је оставио запис следеће садржине: благовољнїе ѿтца и поспешенїе сїна и сввршенїе светаго дѡха, сѡписа се сїа кнїга глаголемн динан вѡ храмѣ прѣскетнїе богородице, глаголемн шоудикова, на реце лимѡ, вѡ дѡнїи смерѣнога нгоумѡна кѣр васїлнїа їермонаха и вѡсе ѡ господи братнїе. Троудѡмѡ исписахѡ за благословенїе сїню книгоу грѣшнїи и ѡка(та)ннїи патѣ дитрополитѡ зетскн герасимѡ. И пакн молѡ се и дини се дею, ѡтѡци и братнѣ, аще їестѡ погрешѡно, исправлати, а не клнитѣ, и пакн аще їестѡ погрешѡно благословитѣ, а не кльнит(ѣ), ерѣ не вѣхѡ прѣжде писаль нн оу ма(н)стора оутиль тѣре

²⁸⁸ Петковић 1974, 96 – 97.

²⁸⁹ ССЗН III, 5616; *Предњегошевско доба*, 121-122; Мошин 1961, 695 (бр описа 37).

²⁹⁰ ССЗН I, 887; Мошин 1958, 246 (бр. описа 44).

²⁹¹ Цвијетић 1936, 245.

²⁹² Цвијетић 1936, 224; Мошин 1961, 693- 694 (бр. описа 38).

²⁹³ Вуксан 1925, 46-51.

²⁹⁴ *Инвентар*, R 312. Рукопис је уништен у бомбардовању Београда 1941. године.

не вих вѣщъ словоу да лепо направиш. И съвршши се хот вѣтѣа въ лето 3117, асот рож. Христорва
д.ѣ.о.г, крѣг слънцѣ лѣни дѣ злато число 31, индиктион г ѡпахта г, темеліе з.²⁹⁵ У истом
манастиру у цркви Пресвете Богородице „настојанијем блаженого игумена Данила,
јеромонаха с братијама о Христу о сем труди се смјерни в иноцех Данило
јеромонах в глубоцеј старости, не са својим очима, и стуждима“ је написао један
минеј 1587. године (Цетиње 22).²⁹⁶ Следећи рукописи који су били написани у
скрипторију овога манастира су Псалтир, који је преписао јеромонах Данил 1592.
године (ÖNB cod. slav.44)²⁹⁷ и Молебник-Богородичник, ђакона Михаила из 1600.
године.²⁹⁸ Није познато како су сви ови рукописи из Шудикове доспјели на
Цетиње.

Жива активност преписивачких центара наставила се и у XVII вијеку. Поред
старих, јављају се и нова средишта писмености. Тако је у манастиру св. Архистрага
Михаила на Тари 1600. године, подстакнут од стране игумана Теодора, грѣшни и
манѣши въ иноцѣх ѡзѣа преписао текст Молабника-Молитвеника у коме се у запису
извињава за евентуалне грешке начињене приликом писања.²⁹⁹ Једно од нових
преписивачких центара је манастир Добриловина на Тари, чија је црква посвећена
св. Ђорђу. У њој је 1602. године био преписан један Богородичник, који се једно
вријеме налазио на Цетињу, одакле је однијет за Русију.³⁰⁰ У манастиру су се једно
вријеме чували рукописи манастира Равна река, који су затим били пренијети у
Никољац.³⁰¹ У манастиру Морачи 1616. године радио је зоограф Георгије

²⁹⁵ ССЗН I, 704.

²⁹⁶ Вуксан 1936б, 200. Рукопис је код Вуксана погрешно датиран у 1698. годину, а грешку је
исправио Радојичић (1951, 334).

²⁹⁷ Birkfellner 1975, 357 – 358 (бр. описа II / 173).

²⁹⁸ Запис је објављен у ССЗН, I, 915. Рукопис се налази у збирци грофа Уварова (данас у Руској
државној библиотеци у Москви): Суботин-Голубовић 1999, 189-190 (са старијом литературом).

²⁹⁹ ССЗН I 904. Рукопис се највјероватније налази у Руској националној библиотеци у Санкт
Петербургу: Суботин-Голубовић 1999, 104 (са старијом литратуром).

³⁰⁰ Кавелин 1902, 114 (бр. описа 754 (168)); Радичевић 1896, 383-384.

³⁰¹ ССЗН II, 4581.

Митрофановић. У овом манастиру је, по заповијести игумана Гаврила, била преписана Морачка крмчија. Рукопис данас припада Музеју Српске православне цркве (МСПЦ Грујић 164). За јеромонаха Саватија, проигумана манастира Хопова, је монах манастира Вранштице – Диомидије, који је путовао у свети град Јерусалим да се поклони Христовом гробу, преписао један Псалтир 1607. године.³⁰² У Вранштици је 1615. године Таха Антоније преписао књигу Апостол (Берлин, Вук 13).³⁰³ Посебно видну улогу у XVII вијеку имао је манастир Св. Тројица код Пљеваља. Око средине XVII вијека, у манастиру је више књига преписао „худи и грешни инок“ Гаврило Тројичанин, родом из Шћепан Поља. Тако је Гаврило 1643. године преписао Псалтир са синаксаром (БМС 178).³⁰⁴ Други Псалтир је преписао 1646. године (Пљевља 62);³⁰⁵ исте године преписао је још и Минеј за децембар (Бистрица 4)³⁰⁶ и Шестоднев Јована Егзарха заједно са Топографијом Козме Индикоплова и с текстом Толкованије четири временом. Рукопис је довршен на Велику сриједу 21. марта 1649. године (Пљевља 79).³⁰⁷ Рукопис је илуминирао сликар Андрија Раичевић.³⁰⁸ Рукопис великог обима који је у науци познат као Врхобрезнички хронограф, Гаврило је преписао 1650. године.³⁰⁹ Набројани рукописи представљају Гаврила као вриједног и продуктивног преписивача књига.

У другој половини XVII вијека књиге се и даље преписују, ради се и у другим преписивачким центрима за потребе наших цркава и манастира све до Свете Горе Атонске одакле стижу прилози и дарови и одакле се добављају и поклањају књиге за спас душе својих најближих и своје као и монаха и калуђера који су били принуђени на дуга странствовања или доживотне одласке.³¹⁰ Тако је

³⁰² ССЗН I, 956; Рукопис је некад припадао збирци манастира Хоново, није идентификован: Суботин-Голубовић 1999, 184 (са старијом литературом).

³⁰³ ССЗН I, 102; Miklas, Šćapov, Veder 1984, 40 (Wuk 13).

³⁰⁴ ССЗН III, 5666; Рукопис је илуминирао Андрија Раичевић: Радојчић 1950, 57.

³⁰⁵ ССЗН I, 1404.

³⁰⁶ ССЗН I, 1405.

³⁰⁷ ССЗН I, 1436-1439.

³⁰⁸ Петковић 1992, 113 – 124.

³⁰⁹ ССЗН I, 1425; Бошков 2007, 589-608; Шпадијер и др. 2015, 69-72 (са старијом литературом).

³¹⁰ Пантић 1991, 82.

2.6.Формирање збирке рукописа манастира Пиве

Смјештен на изворишту ријеке Пиве, манастир истоименог имена добар је примјер новог полета који се осјетио послје 1557. године. Храм посвећен Успењу Богородице задужбина је јерођакона Велике цркве у Пећи, потоњег митрополита херцеговачког Саватија Соколовића. У периоду од 1573. до 1586. године, Саватије је био српски патријарх.³¹³ Манастир је посвећен Успењу Богородице. Већ 1568. године Саватије је својој задужбини приложио један Посни триод преписан у Пећи (Цетиње 37).³¹⁴ Пошто је то најстарији помен књиге која припада Пиви, могло би се рећи да је Саватије тим чином поставио темеље манастирске библиотеке. У том истом рукопису Саватије је побројао и друго што је приложио своје манастиру, те се ту нашло још рукописа: Јеванђеље, Апостол „на средње коло“, Псалтир Црнијевића, Минеј за мјесец април. Запис у коме је све забиљежено гласи:

† изволенемъ оца и поспешениемъ сна и сввршениемъ стго дха вписа с(е) с(в)етаа и бжствна кннга глємъ триод повелѣниемъ и блсвениемъ блажен'нѣишаго и прѣосвещеннаго господина общаго оца и оучителя и патриарха всѣмъ срѣблємъ и блгаромъ и западнаго поморја и севершимъ странама квр макариа пекскаго, трѣдомъ и цѣною злата смѣрен'наго и многогрѣшнаго въ иноцѣхъ саватиа иеродиакона великые цркви пекы и приложихъ сию кннгѣ стѣи и сѣениѣи обители вспение прѣстен владѣце нашен бѣе и присно дѣви марии манастир иже естъ пива врѣло. и кто ю кти ѿети ѿ сего храма на страшнои сѣдѣ хѣв прѣстаа бѣомти да мѣ вѣдетъ съпарница и да ес(ть) проклѣтъ ѿ гдѣ бѣ въседръжителя и тѣи стыхъ ѿць, иже въ никсан, и приодбшихъ и бѣгоноснихъ ѿць нашихъ симеона и стапа сави квпно и всѣхъ стыхъ, иже ѿ вѣка бѣгъ вгождавшихъ, такожде и ѿ нашего смѣрения да

³¹³ Петковић 1950, 254.

³¹⁴ Суботин-Голубовић 1999, 164;

ес(тъ) проклѣтъ, аще и грѣхомъ съдръжиди если, се бо писахъ въ всако съхраніеніе и вѣрѣженіе
лѣт(а) 708. мѣца 18н ·ѿ· днѣ 8 пек, тогда прѣдръжеши кругъ слнцѣ ·к·, лоуны·н· индикта ·а· и еше
приложихъ семѣ храмѣ еугли и апсѣ на срѣднѣ коло и ѱалтирѣ тръноевника, подгорички, ѿ одеждаѣ ѿ
морѣ софа ·а· единъ минѣи мѣцѣ априлѣ, тѣкожде да ес(тъ) неѡемлемо никимъ ѿ стго храма сего.³¹⁵

Данас постојећој збирци рукописа у манастиру Успења пресвете Богородице на Цетињу припадају 34 рукописа који су раније били у Пиви. За неке од њих сачувана је и стара сигнатура коју су они имали прије преношења на Цетиње. Није познато да ли су то биле сигнатуре само рукописа, или су континуирано били нумерисане све књиге које су се у Пиви чувале. Рукопис Цетиње 71 има стару сигнатуру из Пиве 63, те тако ово питање остаје отворено, нарочито ако се узме у обзир чињеница да заједно са осам рукописа који се данас у Пиви налазе – пивски рукописни фонд броји укупно 42 јединице.

Увидом у фонд рукописа манастира Пиве који се налази на Цетињу, јасно је да је манастирска библиотека попуњавана на два начина – рукописима који су настали у сопственом скрипторију и набавкама са стране.

У последњој четвртини XVI века почео је да се води поменик манастира Пиве (Цетиње 80).³¹⁶ За неке од рукописа који су припадали пивској збирци можемо само наслутити да су ту преписани: Четворојеванђеље (Цетиње 5),³¹⁷ Минеј за март (Цетиње 28),³¹⁸ Минеј за јун (Цетиње 34). За неке, пак, знамо поуздано да су настали у пивском скрипторијуму: Цетиње 5 (Саватије Пивац), Цетиње 15, Цетиње 19, Цетиње 21, Цетиње 30.³¹⁹

Тридесетих година XVII вијека писар Авакум је у Пиви преписао три рукописа (Цетиње 60, 65 и 84).³²⁰ Током XVI и XVII вијека овдје су радили и други

³¹⁵ Вуксан 1936б, 196.

³¹⁶ Суботин-Голубовић 1999, 165.

³¹⁷ Вуксан 1936б, 194-195.

³¹⁸ Суботин-Голубовић 1999, 165.

³¹⁹ Сви ови рукописи су детаљно обрађени у Каталогу.

³²⁰ Васиљев 2013, 113-143.

значајни писари – Тома (Цетиње 40, око средине XVI вијека) и Томаш са Златара (Цетиње 62, 1633. година).

Другој групи припадају они рукописи који су били наручени за манастир или су му били приложени. Приложници манатирске библиотеке били су митрополит рашки Силвестар (Цетиње 56), митрополит руднички Диомидије (Цетиње 63), митрополит захумско-херцеговачки Герасим (Цетиње 27 и 31), митрополит рашки и новопазарски Висарион који је био родом од Пиве (Цетиње 39 и 82), јеромонах Теофил (Цетиње 17).

Није познато гдје је преписан рукопис бр.24 из друге четвртине XVI вијека који су Пиви 1693. године приложили Вук и Петар.³²¹ Према запису, Пиви је 1613. године припадао, а највјероватније ту био и преписан рукопис бр.35 – минеј за јун из 80-их или 90-их година XVI вијека.³²²

Посебно је интересантна она група рукописа, који су за Пиву били набављени, а неки од њих чак и наручени, на Светој Гори. Из Хиландара је набављен рукопис Цетиње 20 (Пива 45) из треће четвртине XIV вијека; у Пиву га је донио владика Захарије. У светогорској келији (или скиту) Самарији, монах Јован је 1383. године један Апостол (Цетиње 14). Из Светог Павла је стигао рукопис Цетиње 12 (Пива 11), који је 1614. године исписао Антоније таха.³²³ Ова жеља да се посједују рукописи који стижу са Атоса свакако су последица жеље да се одржава веза са старим центрима који имају велики ауторитет у црквеним круговима, и да се уједно и даље његују стари обичаји у набављању књига.

У Пиву је, не зна се ни како нити када, доспио и један број рукописа старијег периода, међу којима посебно треба истаћи Цетиње 4 (30/40-те године XV вијека), који је дјело знаменитог писара из времена Деспотовине – инока из Далше. У овом контексту треба поменути и неке старије рукописе за које се не зна одакле потичу нити како су доспјели у Пиву, а настали су осамдесетих и деведесетих

³²¹ Пошто сви подаци о пивском скрипторију показују да је интензивно радио у првој половини XVII вијека, могло би се претпоставити да је и овај рукопис ту преписан: Суботин-Голубовић 1999, 164.

³²² Исто.

³²³ Вуксан 1936б, 197.

година XIV вијека: Цетиње 74 (Пива 5) – Канонски зборник, и Цетиње 75 (Пива 41) – Златоуст из Пиве.

Хронолошки распон рукописа који чине пивску збирку показује да су се рукописи прикупљали на разним странама, у жељи да се манастирска библиотека попуни свим оним рукописима који су могли бити од користи, без обзира на вријеме њиховог настанка. Захваљујући овој тежњи пивског братства, сачувао се читав низ рукописа без којих би наша сазнања о српској писмености старијег периода била сиромашнија.

У Пиви се данас налази мања збирка од 8 рукописа.³²⁴ Нијесмо били у могућности да ове рукописе и лично прегледамо.

³²⁴ Радичевић 1885, 314-315.

Кратак опис дјела пивске збирке: Сковран 1980, 51-53;

Други дио

I Каталог рукописа збирке Цетињског манастира

1. Четворојеванђеље (Цетиње 1) – друга четвртина XVI вијека.

Рукопис је влашко-молдавске редакције, писан је на папиру (189 листова, димензије листа 920x212мм, димензије текста 220 x 140-5мм, са 28 редова на страници).

Није познато гдје је рукопис настао, нити ко га је писао. Према воденим знацима рукопис је датиран у другу четвртину XVI вијека.³²⁵

Рукопис је стандардног садржаја, а има и Теофилактове предговоре.

Записи

На листу 1а (предлист) - снз книгѣ ѿткѣпи нарѣчата за свою д(оу)шв богѣ да є прости месеца июлна кѣ данѣ. Другом руком - снє с(вѣ)тоє єѵ(ан)г(е)лиє ѿткѣпи пеѿо вѣкашинновиѣъ за свою д(шв) (д)а мѣ слѣжи, и стави га ва храмѣ рождѣства пр(ѣ)с(вѣ)тїе б(огороди)ци лето 7377 и тко га ѿтниди ѿт сего храма дамѣ <...!> б(огороди)ца свѣрѣна свѣд б(о)жню. цена дѣ . Трећом руком: Да се зна како ми даде лѣка <...!> ниг попиѣ даде євангелїе на сави калѣкерѣ ѿ залогѣ <...!>к пемѣо нне дає євангелїе црѣковно. На листу 2а – снє с(вѣ)тоє и бож(а)ствѣное єѵ(ан)г(е)лиє подѣписа лето ѿт рожд. Х(ристо)ва аѵќа, ѿт созданиа мир 7537. Тадаи дрѣжаш епархию херцеговинѣ гнѣ кѣр владика дрсенїе бл(агосло)ви хр(ис)те боже. На истом листу другом руком – снє с(вѣ)то и бож(ан)ствѣно євангелїѣ аѵќа. На доњој маргини почетка јеванђеља је следећи запис: Писа се ѿ трѣво

³²⁵ Момировић, Васиљев 1991, 34 (бр. описа 2).

елена, андра стоина и радича, и крст и млици. Прва 3 записа на листу 1а објавио је Душан Вуксан са извјесним грешкама.³²⁶

Ово четворојеванђеље је 1655. године Цетињском манастиру поклонио извјесни Пејо Вукашиновић. Није познато како је Вукашиновић дошао у посјед овог рукописа. У рукопису је забиљежена и година столовања херцеговачког митрополита кир Арсенија (1724). Ово би могао бити један од рукописа које помиње Кухарски.³²⁷

Литература:

Kucharski 1829, 127 (бр. описа 1?); Вуксан 1936 б, 190 (бр. описа 1); Вуксан 1939, 99–100; Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 52); Радојковић, Пејовић 1964, 18 (бр. описа 85); *Инвентар*, 2055; Момировић, Васиљев 1991, 34–38 (бр. описа 2).

2. Четворојеванђеље (Цетиње 2) – 50/60 год. XVI вијека

Рукопис је српскословенске редакције, писан је на хартији (264 листова, димензије листа 381x200мм, димензије текста 190x125мм, 21 ред на страни).

Није познато гдје је рукопис настао, нити ко га је писао. Рукопис је датиран на основу филигранолошке анализе.³²⁸

Рукопис је стандардног састава, а има и Теофилактов увод.

Записа нема.

Рукопис је имао стару сигнатуру бр 35, а први га је описао Вуксан.³²⁹

Литература:

³²⁶ Вуксан 1936, 192; Момировић, Васиљев 1991, 38; ССЗН VI, 6889.

³²⁷ Kucharski 1829, 127 (бр. описа 1).

³²⁸ Момировић, Васиљев 1991, 34-38.

³²⁹ Вуксан 1936 б, 193 (бр. описа 2).

Вуксан 1936б, 193 (бр. описа 2); Вуксан 1939, 99–100; Моћин 1956, 281; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 21); Радојковић Пејовић 1964, 14 (бр. описа 65); *Инвентар* 1971; Момировић Васиљев 1991, 38–40 (бр. описа 3).

3. Четворојеванђеље (Цетиње 3) – 50/60-те године XVI вијека.

Рукопис је писан српскословенском редакцијом, на папиру (207 листова, димензије листа 308 x 214 мм, димензије текста 210 x 125 мм, 23 реда на страници).

Писар и мјесто настанка рукописа нијесу познати. Вријеме настанка рукописа одређено је на основу анализе водених знакова.³³⁰

У рукопису нема значајнијих записа, осим биљешке из познијег времена на десној маргини осме свешчице: писа мрко поповић за своју дѣвѣ талнѣрѣ. Запис је објављен.³³¹

Литература:

Вуксан 1936, 193 (бр. описа 3); Моћин 1956, 281; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 44); Радојковић, Пејовић 1964, 15 (бр. описа 68); Богдановић 1970, 395; *Инвентар*, 2141; Момировић, Васиљев 1991, 45–49 (бр. описа 4).

4. Четворојеванђеље (Цетиње 4 / Пива) – 30/40. године XV вијека.

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (326 листова димензије листова 210 x 140 мм, димензије текста 205 x 100/120 мм, 20 редова).

Писар овог рукописа је знаменити инок из Далше, коме је методом атрибуције приписано више рукописа. Овај писар био је активан у вријеме владавине деспота Стефана Лазаревића. Атрибуцију је обавила Љ. Васиљев. Она је приликом својих палеографских истраживања установила да је у питању писар

³³⁰ Момировић, Васиљев 1991, 40 (бр. описа 4).

³³¹ Момировић, Васиљев 1991, 45–49.

који је дошао у Деспотовину са Свете Горе и који је за вријеме свог боравка у Деспотовини преписао више књига.³³² Један од тих рукописа је и овај.

Рукопис је датиран у 30/40-те године XV вијека на основу анализе водених знакова хартије.³³³

Рукопис је стандардног садржаја, а има и Теофилактов предговор.

У рукопису постоји више записа:

на листу 324а: – сѣ еуглане оувѣза се и обнови повелѣниемъ игоумена кѹр Язѣнтиа, а рвкою грѣшнаго діака конна вѣквиѣа; вѣ лето зрон;

на листу 324а: – да се зна како прода Вѹкъ Драгиѣвиѣъ Блаткѣ Радовиѣу на двоє земле на подне и на мекотинахъ за рѣ аспри, томъ є сведокъ господъ богъ и прѣнста мати его, како є, тако є к томѹ, и котомѹ є сведоци г. калуѣри Никола, Остоа и Хасанъ Радовиѣъ, како рекоше, каде се р'довиѣем аспри даду, да они измѹ вѣмѣ, котом прода Вѹкъ и синомъ и с ѹнѹкомъ;

на истоме листу: – † да естъ ведомо, како се прѣстави стѣпанъ томиѣъ вѣ лето 72. тисцино и 7. таго. вѣчна ємѹ памѣтъ ва данъ месеца охтемвриа 15. днѣ, и на таи данъ приѣ старацъ ѳома ѹ свети манастирѣ и приложи цю ви двока негове башинѣ, кѹде се негово назвало ѹ Пиви и ѹ Рѹдинахъ и на свакомъ мѣстѣ кроме планине, тои сведочи коеководомъ Раосавомъ и братомъ мѣ Радвломъ и сведѣ селомъ Гѹсиѣи, и тако и старацъ рече: тко хоѣе отнимити, къко самъ ја рекао, да естъ проклетъ ѿ господа бѣа и прѣнсте его матере и 7. светнехъ ѿтацъ и вѣсехъ свѣти, а што ви негова днѣла планине, то даде и благосови Раосавѹ, а онъ мѣ рече: за неговѹ дѹшѹ цю мѹ є ѿ нон вриѣдно дати;

³³² Васиљев 1995, 463-467.

³³³ Момировиѣ, Васиљев 1991, 45 (бр. описа 5).

на листу 325б: – нека се зна, како се обеца юванъ Буквићъ селани(н ?), да дае на васако лето по

·д· свиѣће велнке, а писа ва лето зрѣт; бѣ да га прости;

на листу 328б – На првим корицама изнутра: – снє еуглиє манастира пивѣ, радѣ ѹспєниє

прєстнє вцє, ва лето зснѣ;

лист 329а, некадашњи предлист: – снє стое еуглиє манастира пивѣ, храмѣ ѹспєниє бцє зска.

многогрѣшни вар . . .

Записе је објавио Душан Вуксан.³³⁴ Записи који се налазе на листовима 324 а и 329 б објавио је Љ. Стојановић.³³⁵

Из записа на листу 328б и 329а види се да је ово јеванђеље у неком тренутку доспјело у манастир Пиву, гдје се налазило све до 1885. године. Поменути записи говоре о преповезивању ове књиге у вријеме игумана кир Аксентија и грешног дијака Војина Буквића (1670. године). У осталим записима налазе се подаци о прилагању земљишних посједа манастиру. Као приложници се помињу кнез Радул са братом Раосавом из села Гусића. Када је умро Стефан Томић, 1600 године старац Тома је приложио манастиру дио земље и планине око Рудина и позвао кнеза Радула и брата му Раосава са свим селом да буду свједоци.

Литература:

Вуксан 1936 б, 193–194 (бр. описа 4); Моџин 1956, 281; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 24); Радојковић, Пејовић 1964, 16 (бр. описа 70); Богдановић 1971, 395–396; *Инвентар* 1938; Момировић, Васиљев 1991, 45–49 (бр. описа 5); Суботин-Голубовић 1999, 164.

³³⁴ Вуксан 1936 б, 193–194.

³³⁵ ССЗН IV, 6980 и 6981.

5. Четворојеванђеље (Цетиње 5 / Пива 12) – 1614/1615. година

Рукопис је српскословенске редакције; писан је на хартији, има 348 листова, чије су димензије 331x225мм, а димензије текста су 215–140, са 20 редова на страни.

Подаци о писању овог рукописа сачувани су у запису који је писар, Саватије Пивац, оставио у књизи. Саватије је преписао ово четворојеванђеље 1614/1615. године, свакако у Пиви.³³⁶

У календару који се налази послѣ текста јеванђеља, поменути су Св. Сава (14. јануар) и Св. Симеон (13. фебруар).

Текст јеванђеља завршава се ријечима: *хс зач и концъ томъ слава въ вѣк аминъ, лѣто зрѣка* (1613г).

Записи

На крају текста на листу 347а: *хъ зач. и концъ, томъ слава въ вѣки аминъ лѣт(о) зрѣка*. На претпоследњем чистом листу (348а): *† въ лет(о) зрѣкв и гъменъ симеонъ прѣстави се мѣа ферварѣа ·ѿ· днъ, днѣмъ срѣда, и сіе іевліе остави светомъ монастырѣ и кто га хоцетъ ѿнѣмити ѿ сего монастыра да мѣ є прок(л)ѣто ѿ гѣ бѣ и прѣтѣте его мѣре и дасмо га попъ ефремъ да мѣ є оу бѣлицѣ, пакѣ да є монастырѣ.*

ва лето з тисѣщѣно рѣи оулеже бѣрасимъ оу игоумнато (!) и тада беше велѣмн гридице прзскрѣбно и тѣ разъведри за неговъ милость, а за наше грѣхе. писа филипъ.

въ лѣте зслз^ѣ вѣста рага царева звалма радн на Рустем пашѣ; хотидоше в цариградѣ мѣа івнѣа ·вѣ· да се зна кадъ се прѣстави хажна Пансен ферварна ·ѿ· днъ ва лѣто зснз^ѣ; боудн емоу вѣчна памѣтъ.

³³⁶ Момировић Васиљев 1991, 49 (бр. описа 69).

На последњем листу а: се писах азъ грѣшни ѿ ѿиѿока пиваць лѣто зсд (тајнописом:

Саватије)

ва лето зрмѿ приложи марько петровиѣ изъ села Ретъна стѣ еванѣлне манастирѣ стѣи бѣи, богъ да га прости.

ва лето зрнг прѣстави се ѣрмонх вксевне лиснианинъ, вѣди ема вѣтна паметь; аминъ.

се писахъ многогрѣшни индди ррик вгкннъ роукою брѣною и грѣшною. Амин.

На последњем листу 348 б: † ва лето зрмз прѣстави се проигүди' авьради мѣа генүара ѿднъ.

ва лето зски, да се зна прѣстави се проигүдиан вилотен из дробьнаках, родом ѿ превиша; вѣди ема вѣтна паметь.

лѣто зсд лѣто зсг да се зна каде бистъ игъменъ отитова б(о)гъ да га прости и помилуе амин.

Отитови сар... <...>

ннннаааарррраааааа г аа

рр аааа ррр дд аак пиваць

се писах аѣъ многогрѣшнѣа саватѣе пиваць

с, а, в, а т, н, е

Саватиѣ

Записе је (са грешкама) објавио Д. Вуксан.³³⁷ Касније су записи правилније прочитани у издању које су приредили П.Момировић и Љ. Васиљев.³³⁸

Историјат

³³⁷ Вуксан 1936б, 194-195.

³³⁸ Момировић, Васиљев 1991, 52-53.

Стара сигнатура 12, а јеванђеље је преписао Саватије Пивац у вријеме херцеговачког митрополита Леонтија у скрипоторију манастира Пиве

Литература:

Црногорка/ III/ 1885, 55; Вуксан 1936 б, 194–195 (бр. описа 5); Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 67); Радојковић, Пејовић 1964, 2 (бр. описа 5); Богдановић 1970, 395; *Инвентар* 2164; Момировић, Васиљев 1991, 49–58 (бр. описа б).

6. Четворојеванђеље (Цетиње б) – 1552.г.

Рукопис је српски, писан је на папиру – 348 листова, чије су димензије 310x210мм.

Писар је дијак Јован из Николъ Пазара, мјесто писања највјероватније манастир св. Тројице код Пљеваља, а наручилац будимљански митрополит Методије. Према воденим знацима рукопис је датиран 1552 године.³³⁹

На листу 343 а у мјесецослову је помен св. Саве архиепископа српског (14 јануар).

Записи

На листу 348а: – слава сввршнтелю бѣ ѿ всѣмъ аминѣ. Сѣписа се сѣи стѣи и бжѣставни тетроуглъ въ лѣт(о) ҃҃҃. повѣлѣниемъ и всрѣдикѣмъ всеблженнаго митрополита кир Меѣа будимскаго. въ та люта и прискрѣвна врѣмена въ дни сѣлтана сѣлимана, азъ грѣшнѣи мѣни се съ всакою смиростию, что се гдѣ наиде погрѣшено или никако несправно, исправите любве ради хѣсѣвъ и не прокльнете, понеже бо въ вѣлицехъ нѣжди и скрѣби писахъ.

И здѣ приложи Јованъ за отину дѣшу полѣ ювгѣ (!) и за свою; богъ да ихъ прости; грѣшни и мѣншии диакъ. Јованъ ѿ николъ пазара.

³³⁹ Момировић, Васиљев 1991, 53 (бр. описа 7).

На листу 348б: — Си кванѣлине приложи ракъ божи Радоје и Ивана и Симо у манастирѣ Пивиѣ за свою дѣшу; Милѣтинѣ донесе и закова, Бѣг да га прости.

Записе су објавили Д. Вуксан³⁴⁰ и Љ. Стојановић.³⁴¹

Историјат

Ово јеванђеље писао је дијак Јован из Никољ Пазара који је иначе заједно са јеромонахом Савом писао средином XVI вијека за манастир св. Тројице код Пљеваља. Рукопис је преписан по заповијести будимљанског митрополита Методија. Луција Цернић је установила да је дијак Јован око средине XVI вијека преписао више рукописа.³⁴² Око 1677. ову књигу су манастиру Пиви приложили Радоје, Иван и Сима Вуковићи.

Литература:

Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 6); Вуксан 1939, 99–100; Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 38); Радојковић, Пејовић 1964, бр. описа 37; *Инвентар*, 1990; Момировић, Васиљев 1991, 53–60 (бр. описа 7).

7. Четворојеванђеље (Цетиње 7) – трећа четвртина XVI вијека

Рукопис је српскословенски, писан на хартији (143 листа, димензије хартије 315x210мм, димензије текста 225x130мм, 30 редова на страни).

Писар није идентификован, као ни мјесто настанка. Претпоставља се да је рукопис могао бити написан у Никољ Пазару или у Пиви.³⁴³ На оба мјеста је у то вријеме посвједочена жива преписивачка активност.

³⁴⁰ Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 6); ССЗН, VI, 6283; 567; 5606; 6284.

³⁴¹ ССЗН IV, 6283 (567-5606), 6284.

³⁴² То су рукописи: Пљевља 3, 13, 19, 95; НБС 44, 28 и 663.

³⁴³ Момировић, Васиљев 1991, 63 (бр. описа 8).

Рукопис је на основу филигранолошке анализе датиран у трећу четвртину XVI вијека (1550/60).³⁴⁴

Рукопис није сачуван у цјелини, на појединим мјестима недостаје већи број листова.

Овај рукопис се по први пут помиње у раду Д. Вуксана.³⁴⁵

Литература:

Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 7); Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 33); Радојковић, Пејовић 1964, 14 (бр. описа 7); *Инвентар* 2117; Момировић, Васиљев 1991, 60–66 (бр. описа 8).

8. Четворојеванђеље (Цетиње 8) – крај XVI и почетак XVII вијека

Рукопис је српскословенске редакције, писан на папиру (има 180 листова, димензије листа су 310x210мм, димензије текста 215x120, са 25 редова на страни). Није познато гдје је рукопис настао, као ни ко га је писао. Вуксан је први писао о њему у оквиру цетињске збирке.³⁴⁶ Због нестручно обављене конзервације, није било могуће обавити филигранолошко датирање хартије, те је овај рукопис само оквирно датиран.

Вуксан је овај рукопис датирао неодређено у XVI – XVII вијек, док је Мошин прецизнији и датира га у крај XVI и почетак XVII вијека.³⁴⁷

Рукопис је стандардног састава. У синаксару, од словенских и српских светаца има Св. Петку (14. октобар), Св. Саву (14. јануар) и Св. Симеона (13. фебруар).

³⁴⁴ Момировић, Васиљев 1991, 60 (бр. описа 8).

³⁴⁵ Вуксан 1936 б, 195, бр. описа 8.

³⁴⁶ Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 8).

³⁴⁷ Упоредна табела коју је приликом филигранолошке анализе урадила Љ. Васиљев 1991, 278-279.

На последњем листу види се само фрагмент записа: въ да прѣстит писавъ... (...).
Запис је објављен.³⁴⁸

Литература:

Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 8); Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 63); Радојковић, Пејовић 1964, 20 (бр. описа 80); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 2161; Момировић, Васиљев 1991, 66–69 (бр. описа 9).

9. Четворојеванђеље (Цетиње 9 / Пива) – 1558.г.

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (202 листа, димензије листа су 210x150, димензије текста 100x105/111мм, 25 редова на страни).

Рукопис је стандардног састава.

Ово јеванђеље преписао је 1558. г. игуман Максим у манастиру Крушеву, познатом и под другим именом – Добрун.³⁴⁹ У рукопису постоји и запис о смрти Гаврила, игумана манастира Тавна (Тамна), 1629. године, те се на основу тога може закључити да се рукопис у то вријеме већ налазио у овом манастиру.³⁵⁰ Није познато како је и када рукопис доспио у Пиву, али је монах Руфим из Пиве у њему забиљежио годину смрти београдског владике кир Симеона (1698).

Записи:

Лист 197а-слава в(ог)оу съвршителяю ѿ всѣмъ въ вѣкы, аминъ; съписа се въ лѣто 738, въ храмѣ крушево глѣ...Лист 197б- сѣ еуглѣ исписа игоуменъ маѣимъ трудоу своимъ, роукою своєю на службѣх себѣ и по смърти его съвѣща митрополитъ дѣонисѣ и игоуменъ и братѣа и проклеше кто

³⁴⁸ Вуксан 1936 б, 195 (бр. описа 8).

³⁴⁹ Суботин-Голубовић 1999, 128.

³⁵⁰ Манастир се налази сјеверозападно од Зворника у селу Бањици: Суботин-Голубовић 1999, 176 (са старијом литературом).

ѿнидти се еугліе никидъ навожденіемъ бесовъскимъ ѿ сего монастыра боуди емоу съпар'никъ х̄с̄ и
г̄ла его на страшномоу соуду.

Лист 197б- въ лѣто з̄п̄ѣ прѣстави се нгоумень Мазниъ м̄ца марта ·кд̄.

Лист 197б - въ лето з̄ и р̄и прѣстави сѣ нгъмен мелентне м̄ца ок. а̄и, бѣди ема вѣтна паметъ.

Лист 198а - въ лѣто з̄р̄л̄с̄ прѣстави се владика гаврило м̄ца яноуриа ·ла̄· днь 8 монастырѣ троици
на рѣци там'ни.

Лист 198а- си с(вѣ)тоє нев(а)г(е)ліе владике бачкаго хажни кур фили(па)

Лист 199а- да се зна каде се опали сараево и тоу мнози тѣрци погнбоше д̄· тисѣщъ. написахъ лето
з̄ и

с̄е.

Лист 3б- да се зна еугліе вл(а)д(н)ке бачкога кир филипа, взе сию книгу на равномъ полѣ косовѣ,
надеже избіенъ бистъ многи родъ х̄рсонменити маловрѣменаго црства ради и тоу положенъ бистъ
злочелнаго врана безакони и злочастивн црѣ г̄лаголдн Мвратъ, мѣжъ злочестивн и крѣвопролица,
мѣже же благочестивн помазанъ бистъ самонлоу пророкомъ и збы мисанаго веліка такоже самонаъ
помаза д̄в̄да на царство і зен голната.

Лист 4а- да се зна када се прѣстави свт . . . владика симеонъ белигра(а)ски . . . имене расъози (!),

и

то бистъ ва лето з̄с̄е, писа много грешни и манши в . . . рѣфидъ, зовомъ пивацъ.

Записи су већ раније били објављени.³⁵¹

³⁵¹ Вуксан 1936 б, 190-220; ССЗН V, 7250, ССЗН IV, 6301, 6388, 6491, 6675.

Литература:

Црногорка III 1885, 54–55; Вуксан 1936б, 195(бр. описа 9); Вуксан 1939, 99–100; Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 39); *Инвентар* 1993; Момировић Васиљев 1991, 67(бр. описа 10).

10. Изборно јеванђеље (Цетиње 10) – 1570/80. г.

Рукопис је писан српкословенском редакцијом; писан на папиру (232 листа, димензије листова су 305x208мм, димензије текста 221x125мм, 18 редова на страни).

Писар није идентификован, а не зна се ни гдје је рукопис преписан. Датирање овог рукописа обављено је на основу филигранолошке анализе хартије.³⁵²

Рукопис садржи неколико позних записа који не освјетљавају његов историјат.

Од записа на листу 40а: писа како чикановичъ за дѣшъ своде синъ и плати осам талира авлиноу за вѣрни споменъ и богу да прости; на 1849 нѣмѣдрна 12. На маргини биљешка: при попѣ станкѣ богдановичъ свѣжителъ (ва)тог чортѣ. На горњем фрагменту предлиста су написана имена: синич кагача, радикова радосава млѣтина, нована чурча нованъ.³⁵³

Храм Светог Ђорђа који се помиње у запису није могуће тачно идентификовати. Неколико манастира долази у обзир, то су: Добриловина на Тари и Ђурђеви Ступови код Новог Пазара. Не би требало заобићи ни Ђурђеве Ступове код Берана, манастир у коме се од краја XVII вијека налазило сједиште будимљанске епархије.³⁵⁴ Из неког од наведених манастира рукопис је

³⁵² Момировић, Васиљев 1991, 68 (бр. описа 11).

³⁵³ Момировић, Васиљев 1991, 72 (бр. описа 11).

³⁵⁴ Петковић 1950,100-101, 113- 116; Тричковић 1980, 106- 107.

највјероватније доспио у Цетињски манастир. Овај рукопис по први пут помиње Вуксан.³⁵⁵

Литература:

Вуксан 1936 б, 196 (бр. описа 10); Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 34); Радојковић, Пејовић 1964, 4 (бр. описа 24); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 2056; Момировић, Васиљев 1991, 68–72 (бр. описа 11).

11. Изборно јеванђеље (Цетиње 11 / Пива) – крај XIII – почетак XIV вијека

Рукопис је пергаментни, има 216 листова (260x180мм). Текст је исписан двостубачно, што је управо одлика времена у коме је рукопис настао. Датирање је обављено на основу палеографских одлика писма. Нема података о мјесту преписивања овог рукописа, као ни о писару.

У синаксару нема помена светих Срба. Касније је млађим рукописом дописан помен Свете Петке (14. октобар): прѣп[о]довнїе матери наше петки. На листу 216б исписан је чин агрипније, гдје се помињу „ученик Стефан и Сава богоносац“ : ...накрепи државѣ краља нашего стефана вѣроша и(ы)нѣ пошали намѣ м(о)литве твоє г(оспод)и тыке м(о)л(н)твами прѣчистне вл(а)д(ы)ч(н)це наше б(огороди)це присно дѣви марне часнихъ и бесплатнихъ силъ с(вѣ)таго пр(о)р(о)ка и прѣтче крститеља иоанна и с(вѣ)тихъ и преславнихъ апостолю и с(вѣ)тому пророку оученику стефана и богоносаца сава...

Владимир Мошин је идентичан распоред јеванђеоских чтенија пронашао и у изборном јеванђељу из Леснова, рукописа који је настао приближно у исто вријеме када и пивски рукопис.³⁵⁶

Записи:

³⁵⁵ Вуксан 1936 б, 196 (бр. описа 10).

³⁵⁶ Мошин 1955,122-123.

На листу 9б - драгома и племенитома и всакѣ части достаиннома брата мѣстеренима (неразумљиво и нечитко) на горњој маргини листа 216б запис следеће садржине:
ѣце молима се ѿ рабе смерне или ѿ хр(и)стлюбывѣма ц(а)ри нашема Стефанѣ ѿ повѣдѣ.³⁵⁷

Литература:

Црногорка I / 1884, 256; Вуксан 1936 б, 197 (бр. описа 11); Вуксан 1939, 99–100; Радојичић 1951,335; Моѣин 1956, 281; Михајловић 1965, 40 (бр. описа 1); Радојковић, Пејовић 1964, 23 (бр. описа 85); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 458; Момировић, Васиљев 1991, 75–76 (бр. описа 12).

12. Тумачење Јеванђеља (Цетиње 12 / Пива 11) – 1614. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на хартији (II+344 листа, димензије листа су 310x210мм, димензије текста 215–140мм, 31 ред на страни).

Рукопис је у светогорском манастиру Свети Павле преписао монах Антоније 1614. године.³⁵⁸

Рукопис се састоји из два дијела; први дио (л.4-263б) садржи тумачења Јеванђеља по недјељама литургијске године, а други (л.263, до краја) садржи поуке на Христо-богородичне празнике, као и чтења из Јеванђеља и поуке за дане када се прослављају избрани свеци (Јован Златоусти, Свети Димитрије, Свети Козма и Дамјан, Свети Ђорђе, Свети цар Константин).

Рукопис се завршава записом писара:

Прѣдѣте оубо жеждѣщи мьсльнно. Къ сьмь б(о)готинома источнику. ѿв(а)г(е)лскаго гл(а)голю
разумѣнїа

³⁵⁷ Записи су објављени: Момировић, Васиљев 1991, 75 (бр. описа 12).

³⁵⁸ Момировић, Васиљев 1991, 72 (бр. описа 13).

въсегодїшнаго, растлькованїю и отькрьвенїю, почръпѣте. И безпреѣстанно, и ненасытно пїнте. Даже възможете знои страстныи прохладити. И оутѣшенїе оутѣшителево ползчити. здѣ бо кс(тъ) врачба въсѣм[ь] страстным[ь] недвгом[ь] и грѣхом[ь]. И здравїе кочно (?) хр(и)стианскаго православно именованаго исповѣданїа правоудрїе и повченїе.

Запис на листу 264б: сна с(вѣ)таа и б(о)ж(а)ств(е)на книга писа се въ с(вѣ)ти горѣ афонске въ монастырь с(вѣ)ти павль. И писа се монастырь имена гласиломъ пива. И кс(тъ) храм[ь] оупенїе прѣс(вѣ)тые б(огороди)це. Прїи игоуменъ кїр смесонмѹ іеромонахъ. И въ то врѣме прїде въ св(ѣ)тзю горъ инокъ викентїе и понвди нас сїе дѣло начети. И б(о)ж(н)їю помощїю и настоїанїем[ь] брата нашего викентїа съврши се. И да боудет[ь] емъ мьзда, въ боудущемъ д(ь)ни страшнаго пришьствїа и явленїа хр(ис)т(о)ва. И на грѣшным[ь] о сем[ь] троудившимъ се бл(аго)с(ло)вите а не кльнете, іако да и вы бл(аго)с(ло)венїе оуслышите оть г(оспод)а и прїдѣте бл(аго)в(ѣ)рнїи отьца моего наслѣдоунте, оуготованно вам[ь] ц(а)рствїе искони мира. Въ лѣт(о) зрѣка, м(ѣ)с(е)ца новемря ꙗ. Доѹа о теос лантонїе таха.

Записи су објављени.³⁵⁹

Литература:

Црногорка (1885)/ II 54–55; Вуксан 1936 б, 197 (бр. описа 12); Вуксан 1939, 100; Моšin 1956, 281; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 68); Радојковић, Пејовић 1964 (бр. описа 30); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 1808; Момировић, Васиљев 1991, 77–78 (бр. описа 13); Суботин-Голубовић 1999, 164.

³⁵⁹ Вуксан 1936 б, 197; ССЗН, IV 6533.

13. Апостол (Цетиње 13 / Пива) – трећа четвртина XVI вијека

Рукопис је српски, писан је на хартији (227 листова, димензије листова су 340x215мм., димензије текста 330–140/150мм, са 27 редова на страни).

Вријеме настанка овог рукописа – трећа четвртина XVI вијека – одређено је на основу водених знакова хартије.³⁶⁰

Садржај рукописа је уобичајен; он обухвата посланице апостолске и Дјела апостолска.

Записи:

Лист 4а и исти запис на 224б- си апостољ нарѣчи прота Радивон пештанскои цркви да слоужни то да пазн сѣкѹла ага

Лист 228б – прегледао Никанор Жички 1893

Записе је објавио Д. Вуксан.³⁶¹

Рукопис је по први пут поменуо Душан Вуксан у свом опису цетињских рукописа.³⁶² Није познато како је рукопис доспио у Пиву, а у Цетињски манастир је доспио заједно са осталим пивским рукописима.

Литература:

Вуксан 1936 б, 197 (бр. описа 13); Моџин 1956, 281; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 56) ; Радојковић, Пејовић 1964, 3 (бр. описа 12); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 111; Момировић, Васиљев 1991, 78–82 (бр. описа 14).

14. Апостол (Цетиње 14 / Пива) – 1383. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на хартији (332 листа, димензије листова су 285x203мм, димензије текста 200x135 мм, 20 редова на страни).

³⁶⁰ Момировић, Васиљев 1991, 78 (бр. описа 14).

³⁶¹ Вуксан 1936 б, 197.

³⁶² Вуксан 1936 б, 197 (бр. описа 13).

Овај рукопис је монах Јован преписао на Светој Гори, у скиту или келији званој Самарија. Јован је преписивање рукописа завршио 6. августа 1383. године.³⁶³ Није познато како је овај рукопис доспио у Пиву; можда су га пивски монаси у неком тренутку купили за свој манастир.

Садржај рукописа је уобичајен (посланице апостолске и Дјела апостолска), али су у синаксар унијета имена двојице српских светаца – Светог Саве и преподобног Симеона: 14. јануар - иже въ (вет)ыхъ ѿ(тъ)ца нашего савы прваго арх(не)п(н)ск(о)па србскаго, слоужба вса ноєбра гї.; 13. фебруар - памѣт пр(ѣ)п(о)д(о)бнаго ѿ(тъ)ца нашего симеона миротоца србскаго, слоужба пр(ѣ)п(о)д(о)бнѣгъска. Док се у Симеоновом случају упућује на службу преподобноме (очигледно из минеја општака), дотле је уз Савино име наведено да њему треба служити цијелу службу 13. новембра.

Записи:

Лист 332б въ лѣто 7304а, индик 5 августа(тъ) дѣ, въ петкъ, час 5 съврши сию книгоу празап(о)с(то)л(ъ) юванъ дѣ(монах) въ безмольвин, оу самарин, попа спиридона ексодоу. Вѣчнаа памѣть троудившим се, аминь. Г(оспод)е и(соус)е хр(н)с(т)е с(нн)е б(о)жн помилуи ме грѣшнаго, аминь, аминь прѣс(вѣ)та б(огороди)це помаган намъ.

Записе је објавио Д. Вуксан.³⁶⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 197 (бр. описа 14); Радојичић 1951, 333; Мошин 1956 281; Михајловић 1965 41 (бр. описа 16); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 57; Момировић, Васиљев 1991, 82–87 (бр. описа 15).

³⁶³ Момировић, Васиљев 1991, 82 (бр. описа 15).

³⁶⁴ Вуксан 1936 б, 197; Момировић, Васиљев 1991, 86.

На основу сачуваних записа може се закључити да се рукопис неко вријеме налазио у Призрену, могуће чак у митрополији. У прилог томе говори и чињеница да је призренски митрополит Михаило забиљежио своје име у овом апостолу. Рукопис је највјероватније преко Пећке Патријаршије доспио у Цетињски Манастир. У њему се налази попис богослужбених књига, као и других црквених утвари, које је су биле потребне цркви за нормално одвијање богослужбеног живота. Забиљежена је година смрти јеромонаха Саве 1602.

Рукопис је по први пут у литератури поменуо М. Драговић, а записе које је он објавио, преузео је Стојановић.³⁶⁹

Литераура:

Вуксан 1936 б, 198 (бр. описа 16); Радојичић 1951, 343; Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 11); Радојковић, Пејовић 1964, 3 (бр. описа 10); Богдановић 1970, 395, *Инвентар* 117; Момировић, Васиљев 1991, 93–96 (бр. описа 17).

17. Апостол с тумачењем (Цетиње 17 / Пива 36) – 20/30-те године XVII вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (159 листова, димензије листова 110x320мм, димензије текста 210x130мм, 26 редова на страници).

Датирање рукописа је обављено на основу анализе водених знакова хартије.³⁷⁰ Није познато гдје је рукопис био преписан, али би се могло претпоставити да је настао или у самом Пећком манастиру или у његовој непосредној близини. На ово би управо указивала чињеница да је Теофил био егзарх пећког трона (како стоји у запису).

³⁶⁸ Вуксан 1936 б, 198; Момировић, Васиљев 1991, 96.

³⁶⁹ ССЗН IV, 6459.

³⁷⁰ Момировић, Васиљев 1991, 96 (бр. описа 18).

Овај рукопис садржи бројна тумачења апостолских текстова која су саставили Јован Златоуст, Кирил Александријски, Дидим, Севир, Епифаније Кипарски, Јевсевије и други. Текст је оштећен, на почетку недостају двије свешчице.

Ову књигу је 1678. године, како слиједи из сачуваног записа, Пиви приложио јеромонах Теофил, егзарх пећког трона. Теофил је у више наврата поклањао књиге овом манастиру.³⁷¹

Записи:

На задњој корици: — † сѧ кнѧга тѧлковѧнѧ ап(о)с(то)лское мѧнастиѧа пѧвѧ, храмѧ оуспѧнѧ прѧсвѧтѧе бѧѧе; сѧе писѧхъ лѧто 7 тѧсѧцѧно рѧѧ. и ѧѧ то лето бѧстѧ ѧкзѧрхъ патриѧрховъ ѧеофиль ѧерѧмонахъ тогѧ бѧвѧ.

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁷²

Литература:

Вуксан 1936 б, 198 (бр. описа 17); Моѣин 1956, 281; Михајловић 1965, 43, бр. описа 74; Радојковић, Пејовић 1964, 2 (бр. описа 7); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 1821; Момировић, Васиљев 1991, 96–100 (бр. описа 18).

18. Пролог зимски (Цетиње 18 + 26)

Рукопис је конволут, састоји се од двије независне цјелине, настале у различито вријеме. Оба дијела укупно имају 325 листова.

Рукопис бр. 18

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (226 листова, димензије хартије 280x190мм, димензије текста 210x130/140мм, са по 30 редова на страници).

³⁷¹ ССЗН I, 1746.

³⁷² Вуксан 1936 б, 198.

Овај дио конволута преписан је у манастиру Свети Павле на Светој Гори. На основу филигранолошке анализе, утврђено је да је овај дио рукописа настао 80-тих година XIV вијека. Овај дио рукописа обухвата мјесеце септембар – децембар.

Рукопис бр. 26

Рукопис је српскословенске редакције, писан је на папиру, има 99 листова; димензије листа су 280x190мм, димензије текста 215x145мм, са по 29 редова на страници.

Овај, други дио рукописа преписао је 1544. године у Николџ Пазару дијак Јован.³⁷³

Оба дијела рукописа садрже стиховни пролог устаљеног састава за поменуте мјесеце.

Запис се налази у млађем дијелу рукописа, на л. 326а: Бъ лѣто љнѣ трѣдом и оусрдиѣм бл(а)женаго ꙗеромонаха Лазара на шѣднику богу да ихъ прости и блажена ꙗеромонаха Никандра в лѣта люта и прискрѣбна вѣремена кон д(ь)нѣ дописах тихъ д(ь)нѣ десеткова сѣбота жито и воции, грешни и манши паче всѣхъ диакъ иованъ, августъ к д(ь)нѣ.

У овом рукопису је својеручну биљешку оставио епископ Никанор Ружичић 1893.године.

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁷⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 199 (бр. описа 18); Радојичић 1951, 339; Моџин 1956, 281; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 13); Радојковић, Пејовић 1964, 9 (бр. описа 42); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 1163; Момировић, Васиљев 1991, 117–122 (бр. описа 26).

³⁷³ Јован је познати писар тога времена, који је преписао више рукописа. Упор.: Цернић 1989, 255–305; Мано-Зиси 1994, 312–313 (са старијом литературом). Јован је преписао и рукопис бр. 6 цетињске збирке.

³⁷⁴ Вуксан 1936 б, 201.

19. Минеј за октобар (Цетиње 19 / Пива 33) – 1614/1615.година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (254 листа, димензије папира 310x210мм, димензије текста, 200/205 x 120 мм, 26 редова на страници).

Писар је на крају рукописа оставио опширан запис из кога се види да је књига преписана у Пивском манастиру, али није забиљежио и своје име.

Овај минеј садржи службе за сваки дан у мјесецу октобру без пролошких житија. Има службу светој Петки (14.окт.) и службу архиепископу Арсенију (28. окт.).

На листу 253а запис: – б̄л̄говоленіемъ иже въ т̄рци славилаго б̄а, съписа се сіа б̄ж̄твѣнаа кнѣга р̄ѣкомн м̄с̄тннкъ октобврн въ монастиры зовомн пива при храмѣ оуспѣніа пр̄ѣстыѣ вл̄дце наше б̄це и пр̄сно д̄вы маріе, пов̄лениемъ смерѣннаго иг̄мена кур с̄умеона іер̄монах(а) съ всемъ братствомъ.

На л. 254а запис: т̄ѣм̄же азъ р̄ководѣлсавы сію кнѣг пр̄ѣсклонъ вию съпр̄ѣтавъ роуцѣ колѣномъ касая се въсакомъ ч̄твѣшомъ или пр̄ѣписюшомъ ѿ здѣ, аще що обр̄ѣцете погр̄ѣшенно словцемъ или езыкомъ, вы же тако добри х̄дожници с̄ѣдѣше на слънци радоваша, им̄шци свѣщъ веселіа, ѡмастивъ се масломъ м̄л̄рдіа ѿ вашего б̄гомъ въд̄хновеннаго ѡстровіа исправлюнте, менѣ же х̄даго и гр̄ѣшнаго люб̄ве ради х̄бы не кльните, н̄ б̄л̄гословнте, понеже б̄хъ оумомъ оубогъ, а забвєніемъ богатъ.

ѿ с̄зданіа мирѣ л̄ѣ з̄рка, а ѿ въпльщеніа г̄а нашего і̄с̄ х̄с̄ д̄х̄ка (!) кр̄г слнцѣ ѿ а л̄вни ·д̄и· злато ч̄исло ·з̄и· ѿемеліонъ ·лі· индиктион ѿ. епакта л̄ѣ ·г̄·

тогда добр̄ѣ пр̄ѣстоломъ правецѣ ср̄бьскаго ст̄л̄ства пр̄ѣосщенномъ архіепскѣ (!) петскомъ кур іоаннѣ и при всеосщенномъ митрополитѣ херцѣговскомъ кур с̄идеонѣ.

† сн мнѣи цѣною срѣбра кѣпи смрѣнны въ нноцѣхъ авраїїе іерлонах и да сѣмъ
вышерѣтенномъ храміѣ на сѣженіе, ѿ вновашн и надѣжде маздовъзданіа въ вѣдѣшнн вѣкѣ, егда
всѣмъ вѣзда се комѣждо по дѣломъ его.

На поставном листу задње корице – вѣією милостню мѣтрополитѣ лѣто 7000,

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁷⁵

Литература:

Вуксан 1936б, 199 (бр. описа 19); Радојичић 1951,338; Мошин 1956 , 281;
Михајловић 1965, 44 (бр. описа 19); Радојковић, Пејовић 1964, 9 (бр. описа 42);
Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 776; Момировић, Васиљев 1991, 102 (бр.
описа 19); Суботин-Голубовић 1999, 164.

20. Панагирик за мјесец октобар (Цетиње 20 / Пива 45) – трећа четвртина XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (237 листова,
димензије листа 280x210мм, димензије текста 215x140мм, по 27 редова на
страници.

Рукопис је највјероватније преписан на Светој Гори; писар није
идентификован.

На основу филигранолошке анализе папира, овај рукопис се датира у трећу
четвртину XIV вијека, и то око 1375/85. године.³⁷⁶

У овом панегирику заступљени су текстови (углавном *мученија*)за скоро
сваки дан мјесеца октобра. Уз *мученије* Светог Димитрија, додата је и једна
похвала овом свецу.

У календару нема српских и словенских светаца.

³⁷⁵ Вуксан 1936 б, 199 (бр. описа 19).

³⁷⁶ Момировић, Васиљев 1991, 102-104 (бр. описа 20).

Запис на листу 238б (некадашњем предлисту): сна книга глаголедн панагирнк манастира
пнве үспенїа пресветїе вл(а)д(ичи)це на реце сїнцѣ и да се зна како се представи ва се светенши
патриарх србски кир аци Калиник въ лѣто 7снї, м(ѣ)с(е)ца августа (на великої) ?

Записе је објавио Д. Вуксан.³⁷⁷

Овај је рукопис био преписан у Хиландару. Заједно са другим цетињским панагирником (рукопис бр. 64), њега је у Пиву донио владика кир Захарија. У рукопису постоји и биљешка о смрти патријарха Калиника 1710. године.³⁷⁸

Литература:

Вуксан 1936 б, 199 (бр. описа 20); Радојичић 1951, 335; Мошин 1956, 281; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 12); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар* 2200; Момировић, Васиљев 1991, 102–104 (бр. описа 20).

21. Минеј за октобар (Цетиње 21 / Пива) – 1569. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (206 листова, димензије листова 305x210мм, димензије текста текст 223x130/140мм, са 28 редова на страници).

Вријеме писања саопштено је у запису – то је 1569. година. Водени знаци хартије припадају трећој четвртини XVI вијека.³⁷⁹ Нема података о мјесту писања овог рукописа.

Садржај овог минеја је уобичајен и устаљен. Има службу Светој Петки (14. октобар).

На крају текста на листу 208а запис писара: слава хѣѣ бѣ начѣн'шѣ и сѣврѣшнѣшѣ
всако дѣло. сѣ книга писа се при игѣменѣ кѣр никанороѣ въ лѣто 7сѣ.

³⁷⁷ Вуксан 1936 б, 199 (бр. описа 20).

³⁷⁸ Патријарх Калиник је умро у Темишвару: ССЗН II, 2212.

³⁷⁹ Момировић, Васиљев 1991, 104 (бр. описа 21).

На листу 208б: сѣа сѣаа и двѣполазна книга г(л)аголеми минни писа петко за свою дѣшѣ и даде, бѣ да прости.

писа стѣпанъ сню книгѣ стѣомѣ монастирѣ пивн на слоужбоу, секи на свети споменъ опщелѣм (бе)таа и двѣполазна глаголеми книга минни приложи є сндо мастиловиѣъ за свою дѣшѣ, телѣ здравнѣ, ѣ монастирѣ пивѣ на слоужбоу своіон диши (!).

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁸⁰

Рукопис је приложио (вјероватно је платио његово преписивање) Симо Мاستиловић. То је вјероватно исти онај, чија је мајка Степанија за душу свог покојног мужа Гвоздена приложила Поуке светих отаца (рукопис бр. 69 у цетињској збирци).³⁸¹ И овај је рукопис 1885. године пренијет из Пиве на Цетиње.

Литература:

Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 21); Мошин 1956 , 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 43); *Инвентар*, 757; Момировић, Васиљев 1991, 104–105 (бр. описа 21); Суботин-Голубовић 1999, 165.

22. Минеј за октобар и новембар (Цетиње 22 / Пива 44) – 1598. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (329 листова, димензије листа 313x211мм, димензије текста 225x135мм, 28 редова на страници).

Овај је рукопис 1598. године преписао јеромонах Данило у манастиру Шудикова (код Будимље на Лиму).³⁸²

³⁸⁰ Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 21).

³⁸¹ Вуксан 1936 б, 215 (бр. описа 269).

³⁸² О манастиру Шудикови као једном од значајних преписивачких центара крајем XVI вијека и јеромонаху Данилу опширније: Суботин-Голубовић 1999, 189 (бр описа 124).

Рукопис садржи устаљени репертоар служби за мјесеце октобар и новембар. У састав овог рукописа укључене су и службе двојици српских светаца: архиепископу Арсенију (28. октобар) и Стефану Дечанском (11. новембар). Има и службу Светој Петки (14. октобар).

На листу 275а запис на маргини : Писа азъ многогрешни

На листу 330а: сѣи мнене съписаше се въ лѣто 728. въ монастыри Шадниковѣ, въ црквы прѣстѣе вѣце настоиашемъ блженнаго игоумена Данила иермонаха съ братиами ѿ хѣ, и ѿ семъ трѣдн се смѣренни въ иноцехъ Данило иермонахъ въ гавбоцен старости, не съ своимъ очима нь съ тоуждица, и приложихмо въ славѣ бѣ и на слоужбѣ стѣи и да примитъ въсеблгыи тѣ бѣ нашъ въ свои си. и кто их ѿемлетъ ѿ сего мѣста безчинно съ нѣкою неправдою, да мѣ нѣ блвенно.

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁸³

Литература:

Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 22); Радојичић 1951, 334; Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 51); Радојковић, Пејовић 1964, 2 (бр. описа 6); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 759; Момировић, Васиљев 1991, 105–108 (бр. описа 22).

23. Минеј за октобар и новембар (Цетиње 23 / Пива) – трећа четвртина XVI вијека

Рукопис је српскословенске редакције; писан је на папиру, чије су димензије 210x310мм, а димензије текста на листу износе 230x130/140мм, са 27 редова на страници.

³⁸³ Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 22).

Минеј је стандардног састава, али се текст прекида у служби 26. новембра.

Запис на листовима 2а, 3а, 4а (по доњој маргини): сја кнїга минеи смернаго митрополита Саватиїа захумскаго и поль херцецевьскаго, подвижник требински лѣто 1702

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁸⁴

Рукопис је припадао захумском и пол херцеговачком митрополиту Саватију, отечеством из Пиве, поријеклом из Руђића,³⁸⁵ који га је приложио Пиви 1702 године.

Литература:

Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 23); Радојичић 1951, 338; Моћин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 46); Радојковић, Пејовић 1964, 4 (бр. описа 17); *Инвентар*, 771; Момировић, Васиљев 1991, 109–111 (бр. описа 23); Суботин-Голубовић 1999, 165.

24. Минеј за децембар (Цетиње 24 / Пива 38) – друга четвртина XVII вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (281 лист, димензије папира су 310x206мм, димензије текста 195x120/130мм, са 24 реда на страници.

Нема података о писару и мјесту његовог рада. На основу анализе водених знакова рукопис се датира у другу четвртину XVII вијека (1620/40).³⁸⁶

Рукопис је стандардног састава, осим једног изузетка. Наиме, у састав овог минеја за децембар унијета је и служба царици Теофано (16. децембар), чији је аутор трновски патријарх Јевтимије. Резултати истраживања овог текста које је обавила Климентина Иванова показали су да је у питању специфична српска прерада ове службе. Карактер текстуалних измјена потврђује претпоставку

³⁸⁴ Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 23).

³⁸⁵ ССЗН, I, 1983, 1984; Руварац 1902, 22.

³⁸⁶ Момировић, Васиљев 1991, 111 (бр. описа 24).

Иванове, која сматра да су оне настале по преношењу моштију Свете царице Теофано из Видина у Деспотовину (1398).³⁸⁷

На листу 281а налази се запис: нека се зна како приложи сию книгѣ рабѣ божи вѣкъ и петарѣ в манастирѣ пивѣ, ка нем же храмѣ воспение пресветне бѣѣ, трѣдом и подвигомѣ ирмонаха (!) епиванна лето 731а.

Запис је објавио Душан Вуксан.³⁸⁸

Литература:

Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 24); Радојичић 1951, 338; Моџин 1956, 282; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 64); Радојковић, Пејовић 1964, 1 (бр. описа 2); *Инвентар*, 832; Момировић, Васиљев 1991, 111–114 (бр. описа 24); Суботин-Голубовић 1999, 165.

25. Минеј за јануар (Цетиње 25 / Пива) – 70/80-те године XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (274 листа, димензије листа 310x210мм, димензије текста су 210x130 мм, 27 редова на страни.

На основу анализе водених знакова хартије, утврђено је да је рукопис настао у 70/80-тим годинама XVI вијека.³⁸⁹

Рукопис је стандардног састава. Од српских светаца, има службу Светом Сави (14. јануар).

У опису овог рукописа из 1991. године стоји да је на отцијепљеном подставном листу „горње корице“, највјероватније била записана стихира на успење Пресвете Богородице, али како је приликом конзервације дотадашњи повез

³⁸⁷ Иванова 1988-1989, 83-109; Т.Суботин-Голубовић 2001, 617-635.

У Београду су мошти царице Теофано биле све до 1521. године. После турског освајања Београда те године, оне су биле однијете у Цариград.

³⁸⁸ Вуксан 1936 б, 200 (бр. описа 24).

³⁸⁹ Момировић, Васиљев 1991, 114 (бр. описа 25).

уклоњен – ње више нема.³⁹⁰ У рукопису нема никаквих записа који би пружили податке о мјесту писања и о писару.

Душан Вуксан је први описао овај рукопис.³⁹¹

Литература:

Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 25); Радојичић 1951, 338; Мошин 1956, 282; Михајловић, 1965, 44 (бр. описа 57); Радојковић, Пејовић 1964, 1 (бр. описа 3); *Инвентар*, 540; Момировић, Васиљев 1991, 115–117 (бр. описа 25); Суботин-Голубовић 1999, 68.

26. Рукопис бр. 26 описан је заједно са бројем 18.

27. Минеј за март (Цетиње 27 / Пива 2) – трећа четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (129 листова, димензије листа су 300x213мм, димензије текста 205x130мм, са по 24 реда на листу. Рукопис није потпун, недостају листови у појединим свешчицама (што је утврђено на основу прекида у тексту), као и цијела девета свешчица. Према нумерацији свешчица, рукопис би требало да има 144 листа.

Према воденим знацима рукопис је датиран у трећу четвртину XVI вијека (око 1570/85.г.).³⁹²

Пошто је ово минеј за март, његове службе се комбинују са службама Посног триода и, дјелимично, из Пентикостара за последњу недјељу-двије кад Васкрс падне рано. Стога су службе врло кратке, имају краће вечерње и каноне на јутрењу, јер се остало узима из посног и цвијетног Триода. Веће су службе Благовијести и Севастијских мученика.

Записи:

³⁹⁰ Момировић Васиљев 1991, 114.

³⁹¹ Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 25).

³⁹² Момировић, Васиљев 1991, 122 (бр. описа 27).

По доњој маргини прва два листа запис: *сы динен донесоуъ азъ смѣренин митрополитъ хондискын (!) и херцеговачкни герасидъ и приложих га монастырѣ Пивѣ.*

Записе је објавио Душан Вуксан.³⁹³

Судећи према запису, рукопис је био поклон захумског и херцеговачког митрополита Герасима манастиру Пиви, мада није назначена година поклањања. Митрополит Герасим је 1705. године потврдио поклон који је поп Вук приложио манастиру (Златоуст).³⁹⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 25); Мошин 1956 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 47); Радојковић, Пејовић 1964, 5 (бр. описа 28); *Инвентар*, 562; Момировић, Васиљев 1991, 122–124 (бр. описа 25); Суботин-Голубовић 1999, 165.

28. Минеј за март (Цетиње 28) – крај XVI–почетак XVII вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (102 листа, димензије листова су 310x215мм, димензије текста 210x120мм, са 26 редова на страници).

Филигранолошко датирање одредило је вријеме производње хартије која је употребљена за писање овог рукописа – крај XVI–почетак XVII вијека (око 1613. године).³⁹⁵

Рукопис је оштећен и непотпун, недостаје му више листова на почетку и на крају; сачувани текст започиње службом Севастијским мученицима (9. март). Исто тако, у ове службе нијесу уклопљена пролошка житија.

Има више сачуваних записа који свједоче о томе, да је рукопис припадао Пиви:

³⁹³ Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 27).

³⁹⁴ Вуксан 1936 б, 217 (бр. описа 77).

³⁹⁵ Момировић, Васиљев 1991, 124 (бр. описа 28).

На предлисту – сна книга глѣда минен монастыра пиве, храмъ оуспеніа прѣтне бѣѣ и прѣодвѣ
маріѣ, на рецѣ синцѣ.

Лист 77б и 77а: сѣа книга г(лаго)лѣла минен монастыра пиве храмъ оуспеніе пр(ѣ)с(вѣ)тне
вл(а)д(и)тице наше в(огороди)це присно д(ѣ)ви маріѣ близъ врела на реци синцѣ дѣѣ при нас.

На листу 102б: писа георгіе оу гоствѣгѣх (?) и тад вѣса зѣмла пѣста оуста.

Поднави мѣ в(ож)ѣ по велицен (...) писа да се зна минен теодосіа.

Записи су објављени.³⁹⁶

Литература:

Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 28); Моџин 1956 , 282; Михајловић 1965, 4
(бр. описа 53); Радојковић, Пејовић 1964, 19 (бр. описа 79); *Инвентар*, 578;
Момировић, Васиљев 1991, 124–125 (бр. описа 25); Суботин-Голубовић 1999, 165.

29. Минеј за март (Цетиње 29) – прва четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (123 листа,
димензије листова 317x210мм, димензије текста су текст 215x140мм, са по 30
редова на страници).

Није познато гдје је рукопис био преписан, нити ко га је писао. На основу
филигранолошке анализе, рукопис је датиран у прву четвртину XVI вијека.³⁹⁷

Овај минеј садржи службе за мјесец март, али без пролошких житија послје
шесте пјесме канона.

Нема записа.

По први пут овај се рукопис помиње код Душана Вукасана.³⁹⁸ Он је навео да
су старе сигналауре овог рукописа биле 41, а прије – 24.

³⁹⁶ Вуксан 1936 б, 201; Момировић, Васиљев 1991, 125 (објављен је запис на л. 102б који је код
Вуксана био изостављен).

³⁹⁷ Момировић, Васиљев 1991, 126 (бр. описа 29).

Литература:

Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 29); Мошин 1956 , 282; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 35); Радојковић, Пејовић 1964, 4 (бр. описа 26); *Инвентар*, 540; Момировић, Васиљев 1991, 115–117 (бр. описа 25); Суботин-Голубовић 1999, 165.

30. Пролог за љетњи дио године (март–август) (Цетиње 30 / Пива 29) – последња четвртина XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (274 листа, димензије хартије 284x200мм, димензије текста варирају 190/200x130/40мм).

Није познато гдје је рукопис био преписан, као ни како је доспио у Пиву. Рукопис је стандардног састава, те садржи краћа житија светих за љетњи дио године.

У рукопису се налази више записа из познијег времена, из прве половине XVII вијека, који показују да је манастир у то вријеме примао обилате прилоге у новцу и земљи од околног становништва. На основу тих записа може се закључити да је Пива у материјалном погледу добро стојала.

Записи :

На предлисту (страна б) су 3 записа: нека се знахъ како марько днже ва батквх н остави землю свою в свое брахе на аманетв б(о)ж(и)емв превен в слепана н в ивана н в банчете н в Ивана н в Радонце н в планини квповина н в ивана н в банчете оста на аманетв б(о)ж(и)емв ва лето зрѣн.

ва лето зрѣд нека се зна како продаде матна никовъ з брахоуъ продати землв н на закамевн дити н филнпв що є в встницв до мотилацъ н мало н големо н на закамевн за седамъ нхлада н ф. аспри.

въ лѣто з̄ н р̄ н с̄.

³⁹⁸ Вуксан 1936 б, 20 (бр. описа 29).

Лист 275а - Нека се зна како заложн лзка нвановиѣ нс мрина поповѣ двкъ старцѣ мнланѣ да дѣвѣ нладѣ рѣспри, сведоци вл(а)д(н)ка ѣеонисѣ, аврацне и врецлѣ.

Лист 275а – апокрифно заклинѣње од уједа бијесног пса: ѿтъ бесна ѷса:

шатор

арѣпо

тѣнот

опера

ротас

Лѣто сѣ ѣрѣкѣ рече господинѣ протопопа ввинѣ Иванѣ воеводинѣ сынѣ, овещи се црѣкви харачѣ плаѣати и онѣ и негово дете наконѣ неѣа, бог да нѣхѣ прости.

Лѣто снѣ ѣ. тѣпно рѣз и дѣ погнѣ: вѣкѣ петровиѣ мѣсеца нвліа ѣ. данѣ, , а лзка стрицѣ мѣ кѣ. данѣ вѣкѣ ѣ жѣпанѣ потокѣ, а лзка кодѣ кѣлѣхѣ алагнѣ.

Нека се зна како доѣ ѣро нз внтасовиѣ ракънов синѣ ѣ мнастирѣ пивѣ и приложи нивѣ ѣ чипалѣ полю и писа ѿ(тѣ)цѣ мѣ. лѣ, ино ѣзе ѿтъ мнастира б(ог)ѣ да га прости и неѣа и негова ѿ(тѣ)ца, и матерѣ и вѣсѣ братню, и томѣ би сведокѣ внца внтасовиѣ, матнашевиѣ и вѣкѣ нз борковиѣ.

На истом листу другом руком: Да се знаѣ што ѣзеѣ павло радовѣѣ папѣѣ ѿтъ вѣштине дѣ жѣта двката рѣспри гѣ гроша и проѣѣ ѣ пѣтиѣ п ап ѣ динариа, мѣсеца априла ѣ д(ѣ)нѣ ѣ мнастирѣ клисара предѣ стрѣдо сѣл ѣксалѣмѣ и офинѣ. (?)

Записи су објављени.³⁹⁹

³⁹⁹ Вуксан 1936 б, 201–202; Момировиѣ, Василѣв 1991, 132.

Литература:

Вуксан 1936 б, 201 (бр. описа 30); Радојичић 1951, 335; Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 14); Радојковић, Пејовић 1964, 1 (бр. описа 1); *Инвентар*, 1193; Момировић, Васиљев 1991, 128–13 (бр. описа 30).

31. Минеј за април (Цетиње 31) – 30-те године XVII вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (155 листова, димензије папира 200x300, димензије текста 205x120мм, са 26 редова на страници).

Обухвата службе за сваки дан у мјесецу априлу без пролошких житија по шестој пјесми канона. Репертоар служби је стандардног састава.

На листу 155а запис: подокаше самовидцем словъ и слугамъ и еже по плъти м(а)т(е)ре его оуспѣнїе видѣти конъноу великоу нъе и таинство јако да не такмо еже от(ъ) земле с(о)пство въскожденїе оузрещтъ на рожденїе на рождышею его преложенїе свѣдетелствують тѣмже отъ васъдъ и нъе. Ибо и дщцѣ прокаждаху вишшюу хервфидиу иже и ми съ нидѣ покланяюще се. Иако м(о)лещон се ѿ д(о)ша(хъ) наших.

На последњем листу 12-те свешчице (лист 96а) билешка писара: - прости те братне, не ѿврѣтохъ въ изводѣхъ крѣтобѣ.

На предлисту у дну маргине постоји билешка: Ђы минен донесохъ азъ слѣрнын митрополїтъ захоумскын и херцеговачкын герасидъ и приложихъ га монастирѣ пивѣ.

Записи су објављени.⁴⁰⁰

Рукопис је манастиру Пиви приложио јерођакон Велике цркве у Пећи Саватије заједно са посним триодом, Јеванђељем, Апостолом, Псалтиром подгоричким (издање Божицара Вуковића) и једним омофором.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Д. Вуксан 1936 б, 202–203 (бр. описа 31); Момировић, Васиљев 1991, 122 (бр. описа 31).

⁴⁰¹ Вуксан 1936 б, 204 (бр. описа 37); ССЗН IV, 6341.

Литература:

Вуксан 1936 б, 20 (бр. описа 31); Мошин 1956 , 282; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 66); Радојковић, Пејовић 1964, 12 (бр. описа 55); *Инвентар*, 609; Момировић, Васиљев 1991, 132–135 (бр. описа 31).

32. Минеј за април са пролошким житијима (Цетиње 32; стара сигнатура 1) – 1559. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (179 листова, димензије листа 179,117x210мм, димензије текста 217x130мм, са 26 редова на страници.

Овај минеј писао је митрополит Ромил II 1559. године, који о томе оставио и запис у самом рукопису.⁴⁰² Рукопис је писан у Цетињском манастиру, што само потврђује да је на том мјесту, непосредно по обнови Патријаршије, започела жива преписивачка активност. У овом је рукопису касније пред крај XVI вијека, митрополит Рувим I оставио знаменити запис о томе које се све књиге налазе у манастиру.

Службе овог априлског минеја скраћене су – оне садрже мањи број текстова које улазе у њихов састав него што је то уобичајено, зато што се репертоар овог минеја преклапа са службама великопосног циклуса. Стога се значајан дио текстова узима из триода посног или цвијетног и комбинује са материјалом који се налази у минеју. По шестој пјесми канона налазе се пролошка житија. На л. 177а – 179а постоји додаток *Слово Јефрема Сирина* у вријеме великог поста (о благоугодним дјелима): Слово ѿже светихъ ншего вфрема, ѿ сѣделованихъ бл(а)гихъ(ъ) дѣла ни жѣданїа б(о)жїа.

Први запис на л.1б : въ лѣто *ѣра* постави се пискѣпом игѣманъ Роувиць.

⁴⁰² ССЗН IV, 6303.

— И пакѣ да се зна що наѣ книгѣ оу манастирѣ на Цѣтинѣ ꙗвѣ еугеліа, апостоля, съкорписѣ, ꙗ, петогласца, ꙗ прѣвогласьць, молитѣвеникъ, типикъ, врачевникъ, ꙗ ѡалтіера, ꙗ летѣргіе, єднѣ шанпанѣ, ꙗ законника велика, ꙗ мала, ꙗ тріѡда посна, ꙗ тріѡда пролетна, ꙗ коматѣ месечникъ, ꙗ ѡтѣчникъ и тѣкъ ѡалтирѣ и два и трѣ четеніа молабнѣ. свега що наѣ коматахѣ ꙗ и двѣ.

Запис на листу 179а: слава х(рист)оу нашемоу вл(а)д(и)цѣ давшомоу зачело и свршеніе

Лист 180а, запис: почѣ се и сврши се сѣа божственаа и двшеспасна книга априльє месецѣ съ прологоу ꙗ вѣтїа въ лѣто 731, а ꙗ рожьства дѣфѡ (!), кругѣ слнцѣ ꙗ лѣни ꙗ, злато чнсло ꙗ индиктиѡнъ ꙗ и писа се на мѣсто рекомо Цѣтинѣ, въ Чрънен горѣ, въ предѣлѣхъ зете землѣ, храмѣ рожьства прѣсветлѣ богородице, и молю ви ѡци и братіе, коу ползчит се чѣтати или прѣписовати, и що наидете погрешено понаправите, а насѣ не кльните, по патѣ благословите, и васѣ богѣ аминѣ.

(тајнопис) Цсзѡбнѣкѡкѡхѣ - кѡѡ | Роднѣ еписѡпѣ писа

— Здѣ прѣдох ва лѣто 731. азѣ грѣшни Рѣвнѣ владика, наречени Нишѣ и Лѣсковцѣ, прѣдох ва манастирѣ Цѣтинѣ ва Чрънен горѣ ꙗ веліе бѣде, коу презѣ да кажѣ сваѣ мѡдри може знати, що и чини кѣде се царство измѣнѣ. таѣю ѡви, ѡви, що дочекасѣ грѣх ради наших. може богѣ дати вѣѣти васѣ архиреѡм ѡвшега оца и патрїарха и свою епархїю. занѣ сѣо разагнати ꙗ безѡжнїхъ чедѣ. въ тожде врѣме држицѣ сан манастирѣ са епархїєю васѡсѡвѣщени митрополиѣ кѡр Висарнонѣ, елѣ же многа лѣта, занѣ велии мнѡге иноѣ.

Записѣ је објавио Душан Вуксан.⁴⁰³

Литература:

⁴⁰³ Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 32).

Kuharski 1829, 26 (бр. описа 7); Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 32); Вуксан 1939, 99–100; Радојичић 1951, 335; Моћин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 41); Радојковић, Пејовић 1964, 12 (бр. описа 55); *Инвентар*, 596; Момировић, Васиљев 1991, 135–13 (бр. описа 32); Суботин-Голубовић 1999, 186–187.

33. **Минеј за мај** (Цетиње 33) – 60-те године XIV вијека

Рукопис је писан македонском редакцијом, на папиру (114 листова, димензије листа, 274x190мм, димензије текста 220x130мм, број редова на страни варира од 24 до 26).

На основу филигранолошке анализе рукопис је датиран у шездесете године XIV вијека. Из дјелимично сачуваног записа види се да се писар звао Теофил, али нема других података који би омогућили идентификацију. Не зна се гдје је Теофил писао овај рукопис. Овај минеј садржи службе за сваки дан у месецу мају, али без прошких житија по шестој пјесми канона. Рукопису недостаје почетак, те текст почиње у служби 7. маја. Овај рукопис има једну службу која се ријетко јавља у јужнословенским рукописима – службу Светом Ахилију Лариском (15. мај).

Запис начињен руком писара на листу 114б: *молеџна б(о)жиа, и м(о)л(и)тва ли с(е)тних
їерарх съврши сж м(ѣ)с(е)ца маје. Монахом ђеофїлом.*

Записе је објавио Душан Вуксан, који је уједно и први описао овај, до тада, непознати рукопис.⁴⁰⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 20 (бр. описа 33); Моћин 1956, 282; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 3); Богдановић 1970, 396; *Инвентар*, 611; Момировић, Васиљев 1991, 137–140 (бр. описа 33).

⁴⁰⁴ Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 33).

34. Минеј за јуни (Цетиње 34) – 80/90. године XVI вијека

Рукопис је српскословенске редакције, писан је на папиру, има 158 листова; димензије листа 307x211мм, димензије текста 220x130мм, има по 28 редова на страници).

Није познато ко је и гдје преписао овај рукопис. Можда је био преписан у Пиви. Датирање рукописа обављено је на основу филигранолошке анализе.⁴⁰⁵

Минеј је устаљеног састава; службе немају пролошка житија по шестој пјесми канона.

Записи на листу 159а (некадашњем предлисту): *ѿна книга минен манастира пиве храмъ вспеніе прес(вє)тіє б(огороди)це, ва лѣто 809*

Записе објавио Душан Вуксан.⁴⁰⁶

Литература:

Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 34); Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 48); Радојковић, Пејовић 1964, 13 (бр. описа 60); *Инвентар*, 649; Момировић, Васиљев 1991, 140–141 (бр. описа 34); Суботин-Голубовић 1999, 165.

35. Минеј за јули (Цетиње 35) – 60/75. године XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (139 листова, димензије листова 307x210мм, димензије текста 220x140мм, 27 редова на страни).

На основу филигранолошке анализе, утврђено је да је овај рукопис преписан око 60/75. године XVI вијека.

Садржи службе без пролошких житија за сваки дан у мјесецу јуну. Непотпун је, недостају службе за прве два дана јуна и од трећег дана недостаје мала вечерња, два сједална на јутрењу и текст почиње од дијела трећег сједалног на јутрењу ...*Что зримоє виденіє єже моца...*, затим иде до краја.

⁴⁰⁵ Момировић, Васиљев 1991, 140 (бр. описа 34).

⁴⁰⁶ Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 34).

Запис писара: исписа многогрешни а.а.а.рррддп?⁴⁰⁷ На последњем листу који је залијепљен на задњој корици, почетак неког текста, али како је лист оштећен слова се не виде.

Рукопис је први пут поменут код Вуксана.⁴⁰⁸

Литература:

Вуксан 1936 б, 203 (бр. описа 35); Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 49); Радојковић, Пејовић 1964, 18 (бр. описа 76); *Инвентар*, 675; Момировић, Васиљев 1991, 142–144 (бр. описа 35).

36. Минеј за август (Цетиње 36) – 20-те године XV вијека и 70/80-те године XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (206 листова, димензије хартије 267x187мм, димензије текста 200x140мм, 24 реда на страни). На прва три листа уочени су водени знаци, на основу којих су они датирани у двадесете године XV вијека. Водени знаци главнине рукописа потичу из треће четвртине XVI вијека.

Рукопис садржи службе за месец август, без пролошких житија.

Записи:

Лист 207а: сѣи мнене обнови се и оувеза въ лѣто ꙗко повѣленіем игоудана кѣр Якозента грѣшнаго диака воина боуквиѣа мѣсѣца аугвста кѣи.

Сѣи мнене мнастира пиве писа се въ лѣто ꙗко писа се и то лето бистъ гладъ велики.

Записе објавио Д. Вуксан.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Преко записа је прилијепљена рестаураторска хартија тако да се слова не виде.

⁴⁰⁸ Вуксан 1936 б, 203–204 (бр. описа 35).

⁴⁰⁹ Вуксан 1936 б, 204 (бр. описа 36).

Литература:

Драговић 1884, 54–55; Вуксан 1936 б, 204 (бр. описа 36); Мошин, 282; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 21); Радојковић, Пејовић 1964, 12 (бр. описа 56); *Инвентар*, 685; Момировић, Васиљев 1991, 144–147 (бр. описа 36).

37. Посни триод (Цетиње 37) – 1568. година

Рукопис је писан српскословенским језиком; обим рукописа износи 350 листова, писан је на папиру, димезније листова су 306x200 мм, а димензије текста 200x130/140 мм, са 36 редова на страници.

Рукопис је стандардног састава. Вријеме писања рукописа забиљежено је у Саватијевом запису.

Записи:

на листу 249а–249б: † изволеніємъ оца и поспешеніємъ снна и съвршеніємъ стго дха зписа с(е) с(ве)таа и бжствна книга глїємъ триод повелїенієм и блсвенієм блажен'нїишаго и прѣосвещеннаго господина общаго оца и оучителя и патриарха всѣмъ србљїемъ и блгаромъ и западнаго поморїа и северниимъ странаимъ квр макариа пекскаго, трѣдомъ и цѣною злата смѣрен'наго и многгрѣшнаго въ нноцѣхъ саватїа іеродїакона великыє цркви пекы и приложнїхъ сїю книгъ стѣи и сщениїи оентелии зспеніе прѣстенъ влдіце нашенъ бїе и присно дѣвн мариини монастырїи же естѣ пива врѣло. и кто ю кти ѿети ѿ сего храма на страшномъ свдѣхъ прѣстаа бгомти да мѣ вѣдетъ съпарница и да ес(ть) проклѣтъ ѿ гдѣ бгъ всѣдръжителїа и тїи стыхъ ѿць, иже въ никен, и прѣподобнїхъ и бгоноснїхъ ѿць нашихъ смлсѣона и стїаїа савнїи кѣпно и въсѣхъ стїиныхъ, иже ѿ вѣка бгъ згождавшїхъ, такожде и ѿ нашего смлсѣренїа да ес(ть) проклѣтъ, аще и грѣхѣомъ съдръжнїи есми, се бо писахъ въ всако съхранїенїе и втврѣжденїе лѣт(а) ждос. мца ивн ·ѿ· днѣ 8 пек, тогда прѣдръжещѣхъ кругъ слнцѣ ·к·, лоуны·н· индикта ·аї· и еще приложнїхъ семъ храмъ еуглїи и апслъ на срѣдне коло и ѿалтирь

чрѣноевника, подгорички, а одежда ѿ мор' софа а' един минѣи мѣцъ април, тѣкожде да ес(тъ)
несѣмледо никим ѿ стго храма сего.

Да се зна како прѣкри игманъ ћерасимъ црквѣ б' ћелне съ настоишемъ јермонаха асентиа (!)
и арсениа, јермонаха христофора, и ва то врѣме доведе асентие вода съ положеиємъ степана воиновиќа
и съ настоианиємъ игмана ћерасима; и въ то врѣме быс(тъ) рѣшкакковићъ на херцеговини и такова
тѣга земли нигда нне изашла на херцеговинѣ, къ лѣто 1780.

— нека се зна, како даде тита сиѣл лешевићѣ иладѣ асѣпри и даде мѣл пивѣ ѣ синѣцѣ ѣ закладѣ и
како ѣ се асѣпри прѣидате ва лето 1780-тисѣщѣно и р' и на.

— и тан дан даде ѣ закаменѣ ѣ манастирѣ ѣ прилогѣ тѣри (!) долине косићѣе и да нне. . . (одрезано
!).

— да се зна каде бни класара и сава и некторне в лето 1780г. лето (!) и тадѣ време покалаћерн се
ианачне и сава и стеванѣ.

На листу 1936: снѣ писавшѣ ми поахѣ блѣге и славен вѣсакѣе птице сы квѣквицен и люте
болѣзнобах тѣогда и еште рѣкѣ несилѣнѣ.

Записе је објавио Д. Вуксан.⁴¹⁰ Запис (пропуштени) на листу 1936 су
објавили П. Момировић и Љ. Васиљев.⁴¹¹

Овај рукопис припада почетном фонду пивске збирке. То је један од
рукописа који је своме новооснованом манастиру приложио Саватије, у то вријеме
јерођакон Велике цркве (Пећког манастира), потоњи српски патријарх (1573–1586).
Рукопис је настао уз благослов тадашњег патријарха кир Макарија.

Литература:

⁴¹⁰ Вуксан, 1936 б, 204–205.

⁴¹¹ Момировић, Васиљев 1991, 150 (бр. описа 37).

Вуксан 1936 б, 204 (бр. описа 37); Радојичић 1951, 342; Вуксан 1939, 100; Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 42); Радојковић, Пејовић 1964, 11 (бр. описа 53); *Инвентар*, 1707; Момировић, Васиљев 1991, 147–151 (бр. описа 37); Суботин-Голубовић 1999, 163.

38. Триод Лазаревац (Цетиње 38 / Пива 21) – 1673–1675. година

Рукопис је писан српскословенском редакцијом. Текст је исписан на папиру, има 392 листа чије су димензије 210x310мм.

Рукопис је 1673–1675. године преписао и илуминирао чувени калиграф Христофор Рачанин. Христофор је на рукопису радио у дому светог великомученика Георгија у Бањи, скиту манастира Раче.

Ово је триод устаљеног састава, који садржи службе за сваки дан пентикосног циклуса, од вечерње у петак уочи Лазареве суботе до Недјеље свих светих.

На првих седам листова по доњој маргини запис: *сју стѣю и бжтвѣннѣю книгѣ зовомъю триод пентикостарѣ по славѣю изъбрете и кѣпни ѣпифаніе іермонах цѣною срѣбра ꙗко срѣбраники и приложин его манастирѣ Пивни, идеже мѣх кс(тъ) постригъ и ѡчѣство. да је въ дарѣ прѣчѣстен бѣци и въ славѣх тое храмѣ оуспѣнна еє и на небеса славнаго възнесеніа. и да је не ѡемлемѣ ѡ сего мѣста некондѣ хотеніемъ или навѣтомъ кромѣ вѣликіе нѣжде манастирскѣ, да мѣх нѣ просто ни блѣвено. Въ лѣто вѣтїа *ѡ ро хѣва дхчѣ, мѣца юлѣ.**

На последњем листу: *слава иже въ тронце славимомѣх бѣх нашемѣх, о немѣ же въсакое благое дѣло начело приемлет и въ съврѣшенне приходитъ, тѣи же и нїю семѣх бѣгодѣховенномѣх бжтвѣнаго писаніа дѣла, въ съврѣшенне сеє блженнѣи книги триода пентикостара коѣцѣ положн. Начета бѣ писати сна стѣла книга по сѣвѣтѣх и по блѣгословенію оца ігѣмена еугеніа іермонаха и ѡбштаго оца*

дѣловнаго кѣр феофила іермонаха и вѣсего събора монастыря Рачи. паче же вѣжделиенно и произволеніемъ ѿ вѣсего сердца и иждивеніемъ же имѣніа, сирѣчь сребра, тѣнѣишаго проигрѣна кѣр днѣоннсія іермонаха бывшаго родомъ ѿ село попѣчцы близ мѣста валиева. и постави ю въ свон монастырѣ глѣми рача. и деже и власи главн своее постриже, да сѣзжи оу стѣни обители. тѣмъ же и да никтоже дрѣзнеть прѣносити ю село и онамо кроумѣ црквь, да нѣ просто ни блѣвено, писа же рѣкою збогатаго добрицѣ дѣлы, богатаго же въ грѣсехъ и мѣншаго въ иноцехъ хрѣстофора, и тогда прѣбывающа мѣ къ мѣсте пѣстыннои въ домѣ ст. вѣл. мч. георгіа, тѣломъ въ пѣстыни, а зломъ въ мирѣ. 1673.

И простите оци стѣ гдѣ ради, аще и въззехъ мѣзда нѣ и трѣдѣ велик понесохъ, таково бо хоудѣ дѣлатель бѣхъ, едѣа бо за два лѣта сѣвѣршихъ. И сіа книга из добра извода писана.

— Арсеній бжеію мѣстію архіепнскопѣ пекскы и вѣсемъ сръблем и болгаромъ и вѣсего иллирика патріархъ.

Язъ последны и хоуди стронтел — више имѣновашн — стѣнише архіепнскопѣ и патріархѣ сръбскіе пекк прѣндох ва вѣль покриваемн монастырѣ пивѣ, юже ѿ основаніа вѣздвнже стѣниши патріархъ сръскн (!) кѣр саватіе. Нашъ приходѣ вистѣ при преосѣенномъ мнтрополнтѣ херцеговачкомъ господномъ авзентіемъ, и при игрѣменѣ тоѣ обители кѣр афанасхи, и многоѣ втешеніе самнмъ мнхомъ, такоже дѣловне, сице и телесне. | сіе вист ва лето гдѣ дѣвѣкз. 1727 маіа ·дѣ· 14.

и подписахъ своерѣчно

Арсеній Четвѣртн

Ову књигу је 1693. године случајно пронашао и откупио је за 50 сребрњака јеромонах Епифаније, а затим ју је приложио Пиви. У овај рукопис се својом руком уписао патријарх Арсеније IV када је 1727. године посјетио Пиву.

Литература:

Вуксан 1936 б, 204 (бр. описа 38); Радојичић 1951, 335; Мошин 1956 ,282; Михајловић 1965, 45 (бр. описа 73); Радојковић, Пејовић 1964, 20 (бр. описа 81); *Инвентар*, 1785; Момировић, Васиљев 1991, 151–156 (бр. описа 38); Суботин-Голубовић 1999, 128.

39. Псалтир с последовањем (и 82?) – друга четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру; има 413 листова (димензије листова су 210x310мм, димензије текста 220x130/140мм са 28 редова на страници.

Рукопис је датиран у другу четвртину XVI вијека. Из записа се види да се писар звао Авакум, а преписао је ову књигу у Новом Брду.

Псалтир је устаљеног састава. У састав последовања овог псалтира улазе дјелови часослова, одломци из посног и цвијетног триода, мјесецослов минејски, у петак пете недјеље поста – Акатист Богородици. Затим слиједе Канон Исусу сладчајшему, Канон Ангелу хранитељу, Канон Јовану Претечи, Канон Светим оцима, Канон животворном Крсту, Канон на исход душе. Служба светога причешћа. На крају столпови гласова, јеванђеља и апостола на литургији. На крају се налази садржај цијеле књиге.

Указъ хотещиомъ дрѣжати Псалтирь (устав светог Саве српског)

У мјесецослову су поменути Св. Јован Рилски (19. X), пренос моштију светог Илариона Мегленског (21.X), Св. Арсеније Српски (28.X), Свети славни великомученик и цар Стефан Дечански (11.XI), Св. Сава Српски (14.I), Св. Симеон Мироточац (13. II) Свети Кирил Филозоф и учитељ словенски, свети и преподобни отац наш Јоаким Сарандапорски (16.VIII).

Записи:

На доњем крајку првог листа 1а исписано је: Бисарѡнъ митропол(н)тъ рашкы и новопазарскы, и старовлашкы син Ѹсалтирь приложихъ храмаъ вспеніа прѣстїе б(огороди)це ѡже ѡст во пивн идѣже мы быст рожденїе и ѡтцѣство; и тко ѣе ѡт нидити ѡт того места дамаъ ѡст (вѣ)таа б(огороди)ца съпарница ва второмъ пришаствїю; и кон би брат же полошт тогда и нас грѣшнихъ и за сїю книгѣ даде к̄ двката али братїе кон се (...)

На последњем листу 413: писа рѣка грѣшна лѣто ̄з̄р̄п̄д(1676).

Изволенемъ ѡтца и съспешеннемъ сына и съвршениемъ светаго дѡха, сїа божствена книга глаголемъ знакаръ, съписа се въ лѣто ̄з̄.п̄, месеца сеп. к̄а̄ днѣ. И исписахъ азъ грѣшни и мѣньши въ свещтеницехъ мѣньши ѡт всѣхъ ѡввакѡм. Съ писана ѡ мѣстѣ новомъ брдаъ ѡ светаго стефана, положишомъ въ нѡю избранно ѡже бивають ѡдобѣ носима ходещими на пѣтъ на вѣсакѣ потѣребѣ. Темже молю ви ѡтѣци и братїа, поущте или чѣщте или прѣписѡюще, ащте цѣто вѣдетъ погрешно исправите, благословите, а не клните, и богъ да благослови васъ и да ѡбонѡмъ злѣчїни милоствѣ христвѣ зде и тамо же свѣтомъ вѣси ѡѣариѡмъ се, понеже неписа дѡхъ светъ ни а(н)гелъ, но рѣка грѣшна и знила, славецте отца и сына и светаго дѡха и нинѡ и присно и въ вѣки вековъ, аминь. И въ то време бѣше тѣга ѡт тѣркѣ и гладъ вѣлика по вѣсенъ земли чловека чловека да попере. Ѣт солѡна солъ вожахъ те мѡнахъ зажито мѡромъ колѡкъ жито, толико и солъ инѣ хѣтедѡхъ прилати солъ за жито.

Исписа се сїа молитва въ лѣто ̄з̄.ц̄.п̄.з̄.(1479) въ лѣто мѡхмѣда цара сына ѡмврата.⁴¹²

⁴¹² Четири записа који су усилиједили очигледно су преузети из неког старијег извора, јер говоре о догађајима који су се одиграли много прије настанка овог рукописа. У њима се помиње смрт султаније Маре (1479), ћерке деспота Ђурђа Бранковића, и догађаји везани за турско освајање Новог Брда (1455).

Герасима, које је обновио игуман Јов 1714 године. Том књигом се иначе служио проигуман Григорије, који је умро 1711 године.⁴¹⁵

Литература:

Вуксан 1936 б, 206 (бр. описа 39 (82)); Радојичић 1951, 337; Мошин 1956, 282; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 32); Радојковић, Пејовић 1964, 19 (бр. описа 78); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 1315; Момировић, Васиљев 1991, 156–158 (бр. описа 39); Суботин Голубовић 1999, 165.

40. Псалтир (Цетиње 40 / Пива) – око средине XVI вијека

Рукопис је српскословенски, писан је на папиру (138 листова, димензије листа 300x210мм, димензије текста 220x120-125мм, са 18 редова на страници).

Овај псалтир је у Пиви преписао јеромонах Тома. На основу филигранолошке анализе вријеме настанка рукописа је смјештено у 50/60-е године XVI вијека.⁴¹⁶

Садржај рукописа је стандардни; он садржи 150 псалама и библијске пјесме. Псалми су подијељени на 20 катизми за литургијску употребу. У тексту има прекида, а приликом конзервације поједини листови су уложени на погрешно мјесто.

На завршном листу је отиснут печат манастира Пиве.

Није позната стара (пивска) сигнатура овог рукописа.

Записи:

Лист 138б: троуді же се ѿ селѣ грѣшни въ иноцѣхъ ꙗѡма іеромонахъ.

Доѡа сін ѿ ꙗѡсъ

Лист 126а, 127а, 128а - Сіе ѡсалтирь монастра Пиве

Записе објавио Д. Вуксан.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Вуксан 1936 б, бр. описа 55 и бр. описа 64.

⁴¹⁶ Момировић, Васиљев 1991, 156 (бр. описа 40).

Литература:

Вуксан 1936 б, 207 (бр. описа 40); Мошин 1956 , 283; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 20); Радојковић, Пејовић 1964, 16 (бр. описа 69); *Инвентар*, 1243; Момировић, Васиљев 1991, 158–159 (бр. описа 40).

41. Псалтир са последовањем манастира Драче (Цетиње 41) – 1627.

година

Рукопис је писан српскословенском редакцијом, на папиру (264 + I лист, димензије листа 310x210мм, димензије текста 205x130мм, 17 редова на страници).

Рукопис је вјероватно преписан у манастиру Драча. У овом псалтиру постоји запис рудничког митрополита Серафиона из 1627. године, те се претпоставља да је рукопис настао отприлике у то вријеме. Водени знаци хартије не противрече овој претпоставци.⁴¹⁸

Рукопис садржи стандардни текст псалтира, а у додатку има тропаре по непочним, васкрсне и Богородичине тропаре, синаксар, синаксаре триодског циклуса.

Записи:

Лист 255б- њписан се сја б(о)ж(анс)твна і двшеполозна книга г(лаголе)ми ѡалтирѡ въ манастира Драчи при храму с(вѣ)таго архидереа и чудотворца николае повелением и настојаниѡем и оуспрѣдиѡем всеос(вѣ)штена митрополита рудничкаго кѡр серафиона.

Запис није нигдје објављен.

Литература:

Вуксан 1936 б, 207 (бр. описа 41); Мошин 1956 , 283; Михајловић 1965, 43 (бр. описа 79); Радојковић, Пејовић 1964, 17 (бр. описа 72); Богдановић 1970, 396;

⁴¹⁷ Вуксан 1936 б, 207 (бр. описа 40).

⁴¹⁸ Момировић, Васиљев 1991, 159 (бр. описа 41).

Инвентар, 1392; Момировић, Васиљев 1991, 159–165 (бр. описа 41); Суботин-Голубовић 1999, 128.

42. Псалтир (Цетиње 42; стара сигнатура 9) – 1614. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (174 листа, димензије листова 319x210, димензије текста 215x140мм, са 20 редова на страници). Уз главнину рукописа увезан је и лист из неког јеванђеља. На основу филигранолошке анализе, рукопис је датиран у другу деценију XVII вијека (1614).⁴¹⁹

Први дио рукописа садржи 150 псалама (подијелених на 20 катизми), затим слиједи девет библијских пјесама, изабрани псалми за велике празнике. На листу 171а–174а налазе се Припѣла избраным с(вѣ)тѣмъ твореніе квр Филотеа, на рожд[ъ]ство в(огороди)ци припѣло по полѣлен. Припјела су на Крстовдан, Јовану Богослову, Димитрију, Јовану Златоусту, апостолу Андреју светом Сави Јерусалимском, Светом Николи, Евстратију и дружини, на Рођење Христово те Василију Великом, Стефану првомученику, Богојављењу. Има и припијела Сави Српском, Антонију Великом, Атанасију Александријском, светом Григорију Богослову, у Недјељу месопусну, у Недјељу Крстопоклону, светоме Георгију, у недјељу Четрдесетнице, на Рождество Претечино, Атанасију Атонскоме, на Преображење, на Усјековање часне главе Претечине и на Успеније Богородичино. На листу 174а–174б налазе се кондакы вѣскрсны осмиць гласовомъ вѣ неделю, егда н имат на синазарѣ редовньи, с(вѣ)ты, кон(дакъ), глас, а.

У рукопису постоји и више записа:

л. 1а–17а (по доњој маргини): сѧ книга рамѧ ѡалтирь монастира Пиве храма вспени прѣс(вѣ)те влад(н)ч(н)це наше в(огороди)ци и присно дѣви маріе

⁴¹⁹ Момировић, Васиљев 1991, 165 (бр. описа 42).

л. 173б : сна вож(а)нствна книга гл(аголем)и ѱалтирь монастира пиве лѣто 7367

Бъ лѣто 7767 кнотѣци(писац) тајнопис л.146б

Записе објавио Д. Вуксан.⁴²⁰

Из записа се јасно види да је рукопис 1715. године припадао манастиру Пиви. На жалост запис у којем је 1676. године забиљежено да је игуман Аксентије био игуман манастира Пиве пуних 12 година, највјероватније је приликом преповезивања рукописа изгубљен. Игуман Аксентије наследио је игумана Герасима 1664. године.⁴²¹ Прије Вуксановог сигнирања, рукопис је имао стари инв. бр. 9.

Литература:

Вуксан 1936 б, 207 (бр. описа 42); Радојичић 1951, 334; Мошин 1956, 283; Михајловић 1965, 44, (бр. описа 69); Радојковић, Пејовић 1964, 17 (бр. описа 72); *Инвентар*, 1252; Момировић, Васиљев 1991, 165–170 (бр. описа 42); Суботин Голубовић, 1999, 165.

43. Псалтир с последовањем (Цетиње 43) – четврта четвртина XVI века

Рукопис је писан српскословенским језиком, писан је на папиру (395 листова, диманзије листа 304x200мм, димензије текста 215x130мм, са 24 реда на страни). Димензије текста, ако и број редова на страни варирају.

Није познато гдје је овај рукопис настао, нити ко га је преписао. На основу филигранолошке анализе, утврђено је да је рукопис преписан у последњој четвтини XVI вијека. Листови 101—112 убачени су у првој четвртини XVII вијека са воденим знацима: котва у кругу са тролистом и иницијалима AP, испод знака, и контрамарком 2—3, врло сл. Мошин 2277 из 1614/17. год. Листови 99—100

⁴²⁰ Вуксан 1936б, 207 (бр. описа 42); Момировић, Васиљев 1991, 169 (бр. описа 42).

⁴²¹ в. Историјат рукописа: Четворојевањеле (бр. 5) и Триод посни (бр. 37).

убачени су у последњој четвртини XVII вијека са воденим знаком: три полумјесеца са контрамархом 8—8, сл. Велков-Андреев 307а из 1684. године.⁴²²

Први дио рукописа чини псалтир, а у другом дијелу се налази додатак (последовање). После девет библијских песама, слиједи тропари васкрсни за недјељу послје непорочних, тропари васкрсни богородични по гласовима из осмогласника, (98а–101а), затим почетак псалтира са молитвама које говори јереј (лист 101а–111б) и таблица распореда читања Матејевог јеванђеља васкрсног и Апостола (посланица Римљанима) на литургији на јутрењу (лист 112а). На листу (113а–237а) је последованије које обухвата мјесецослов за цијелу календарску годину. Од српских и балканских светаца има: Свету Петку (14. окт.), Јована Рилског (19. окт.), Арсенија Српског (28. окт.), Стефана Дечанског (11. нов.), Св. Саву (14. јан.), Св. Симеона (13. фебр.), Св. Никодима и патријарха Јефрема (15. јун), а на листу 148б је послје кондака патријарху Јефрему – вѣ тѣждѣ д(ь)нѣ п(а)метѣ с(вѣ)т(а)го м(оу)ченика кнеза лазара тро(пар), гла(с), .г.; 18. јануара је помен св. владике Максима, бившега деспота. Затим слиједи (другом руком исписан) тропар Василију Острошком. За овим делом слиједи часослов.

Записи:

На листу 412а/412б: сѣа сѣаа и бжѣствна книга рекоми ѱалтирь

ценою ·ѣ· двката. вѣ лѣто зрлѣ.

412 б— зсоѣ. да се зна колико є арача. цо се дає микѣанмѣ за землѣ манастира бнелѣ вѣрѣ аспри.

— зсм и з. да се зна како продаде Іаѣнмѣ Петровиѣ съ мокрога ливадѣ кршкѣ на вѣргѣ бара

мокарѣскне нгѣманѣ Макѣсимѣ в бноски манастирѣ и за нѣ мѣ даде нгѣманѣ кона товарнога и кракѣ

отѣ

⁴²² Момировић, Васиљев 1991, 170 (бр. описа 43).

На листу 4126 -5 гроша и петъ оваца съ янъци и кесидъ отъ петъ оваца отъ тринаестъ тодина и козъ съ таретомъ и то(то!) нгъманъ даде Іѣкимъ и синъ му Петръ и Николи и Ялекъси, а (о)ни даше немъ землѣ крѣшкѣ и продано имъ, да не има за нѣ никако до потъле питати, и тѣ би шантъ Явка Калавиѣ и Мирѣ и кнезъ Къро из Бнеле и Сида поповъ.

отисак	отисак	отисак	отисак
прста	прста	прста	прста
Іѣкимъ	Петаръ	Никола	Ялекъса

— да се [зна] каде погине вонвода Илия, сапреше га дробълаци и посіете га Мвстан паша и взе све имѣе ѣ· коня и говеда ѣ· оваца, ва лето 7371.

— 738к. да се зна каде доке Милоратовиѣ на Нишиѣ на градъ 737ф; да се зна одъ роушвановиѣ 737е; да се зна о топаги 737г; отъ сельмана, каде і попално бнелъ.

[738з. знати се що има в цркъвн бископа манастира. пръво [нема даѣ !].

[738г. знати се колико даде макъсидъ масторъ (!) сави аспри талнера ѣ· цекинъ. пакн ѣ·

цекинъ, пакн ѣ· талнеръ, пакн спасою ѣ· талнеръ, пакн дмитръ гогн ѣ· талнеръ.]

— [737г. знати се каде поче сава градити конъшницъ и стини за ѣ· данъ.]

— [да се зна како поновн сню книгъ глѣди салтиръ Іѣванъ Делиѣ за свою дшъ и за свое долаѣнце Видане и за своа чеда, да имъ е вѣтъни помен в манастиръ стаго великомъченика хсва Георгниа, бгъ да ихъ прости. Ва лето 738а.]

— [738с. да се зна каде би зла зима и поче нти снегъ на стеванъ данъ по божиѣоу, пакн иде до боурѣва дне и би гладъ.]

[да се зна каде би гладна година 8 дробнацне ва лето зска.]

[зсзд. колнко є зазидило манастирске стоке: оваца с овьнова ид; зазидило стоке велике

овац рне. коза ле шилежи ни.]

Записе је објавио Д. Вуксан.⁴²³

Неки записи који су постојали на унутрашњој страни повеза, а које је забиљежио Вуксан, изгубљени су приликом преповезивања књиге.⁴²⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 207 (бр. описа 43); Радојичић 1951, 338–339 Мошин 1956, 283; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 59); Радојковић, Пејовић 1964, 13 (бр. описа 62); *Инвентар*, 1328; Момировић, Васиљев 1991, 170–180.

44. Псалтир (Цетиње 44/Пива 39) – 1528. г.(додачи 1570/85.г. и крај XVII вијека)

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (496 листова, димензије листа су 195x148мм, димензије текста 150x290мм са 21 – 22 реда на страници).

Основни дио рукописа (л.191–481) исписао је 1528. године дијак Јован из Новог Брда; други дио је из 1570/85. године, док су последња два – с краја XVII вијека.

Основни дио рукописа од листа 191—481 је према запису из 1528 (29). године са следећим воденим знацима: 1) воловска глава са змијом, сл. Брике 3485 из 1522. год., 2) кардиналски шешир са контрамарком ЗВ, врло сл. Брике 3485 из 1522. год.; 3) котва дуплих контура у кругу са звездом и контрамарком АС, врло сл. Мошин 875 око 1547. год. 4) круг са иницијалима А8, врло сл. Брике 9876 из 1536. године.

⁴²³ Вуксан 1936 б, 208 (бр. описа 43).

⁴²⁴ Вуксан 1936 б, 208 (бр. описа 43).

Други дио рукописа је из последње четвртине XVI вијека (лл. 1—18 и 21—135) са воденим знацима: 1) котва у кругу са тролистом и контрамарка Н—8 сл. Мошин 2183 из 1577/83. год.; 2) котва у кругу са угластим тролистом и контрамарком Н—8; котва сл. Мошин 2399 око 1570/85. год. (са контрамарком МТ).

Трећи дио рукописа је из прве четвртине XVII вијека (лл. 142—189) са воденим знацима: 1) котва у кругу са тролистом и контрамарком С—С, врло сл. Мошин 2170, око 1600/15. год.; 2) исти знак са контрамарком „лантерна“, врло сл. Мошин 2287 из 1600/20. год.

Крај рукописа као и неки листови напријед (листови 19 и 20) су из треће четвртине XVII вијека; 1) круна, са звијездом и полумјесеком и контрамарка I—V, врло сл. Панаитеску 318 из треће четвртине XVII вијека; 2) само контрамарка I—С, вјероватно уз круну из истог времена.⁴²⁵

Садржај

Књига је подијелена на два дијела. Први дио је Псалтир са Давидовим псалмама подијелена на катизме. Други дио је последованије који садржи молитве за причешће, затим, васкрсне тропаре, синаксар од септембра до августа, тропаре и кондаке велике четрдесетнице, Часловец дијака Јована, Сједални осмогласник, васкрсне стихире од првог до осмог гласа, покајну стихиру, Пасхалне таблице, отпусну молитву са поменом Стефана Дечанског.

Слиједи : Последованиѣ ѿ вѣкоушени с(вѣ)щтенныѣ воды ос(вѣ)щаемъ се на Б(ого)явленіѣ, егда и нѣмоштно причестит се животворештих[ъ] и прѣчистых[ъ] тиннихъ всѣх[ъ] по сѣвѣтѣ д(оу)х(о)внаго ѿ(тц)а... На листу 190а се налази молитва Богородици послѣ причешћа (на убаченом листу из неког другог рукописа). На листу 192а–193а су тропари за мртве, и непорочни васкрсни тропари, затим на листу 193а–251а је синаксар : Синаксаръ съ Богомы починаемъ идек тропарѣ, и когда пр(аз)дъником и нарочитымъ с(вѣ)тымъ

⁴²⁵ Момировић, Васиљев 1991, 180 (бр. описа 44). Детаљна филигранолошка анализа за сваки појединачни дио преузета је из наведене публикације.

ИОАНЪ ДІАК ГРЪБАНОВЪ СИНЪ КРОМОНАХЪ САРЪ 8 ПЪСТІННО С(ВЕ)Т(А)ГО ВЕЛИКОМ[8]ЧНИКА ГЕОРГІА, ВЪ ОБЛАСТЬ ПРИЛЪПНИЦЪ. ВЪ ЛѢТО 7172 М[Ѣ]С[Е]ЦА СЕП. 11. Д[Ь]НЬ.

На истом листу: сја книга гл(а)г(л)л(е)л(и) ѱалтирь манастира пивѣ, храма вспѣнна прѣс(в)е бл(а)д(ы)ч(и)це наше б(о)городице и пр(и)сно д(ѣ)в(ы) маріе, тогожде приложи кромонахъ Симеон Дучићъ за свою дѣшѣ, и тко би хотидати от више реченаго храма, да је трѣклетъ и завѣзанъ без повеленіа нгѣмнова и аще дрзнет некоиъ вражиъ навѣтоиъ да си прична второиъ пришествію, иже рече вазми, распни его.

Записе је објавио Д. Вуксан.⁴²⁶

Рукопис је написан у Новом Брду при грачаничком митрополиту Никанору; био је потпун. Рукопис је касније доспео у власништво Симеона Дучића који га је поклонио манастиру Пиви око 1676 године. Симеон Дучић се помиње и као приложник једне рукописне књиге 1673 године манастиру Пиви.⁴²⁷ Прије Вуксановог сигнирања рукопис је имао инв. бр. 39.

Литература:

Вуксан 1936 б, 208–209 (бр. описа 44); Радојичић, 1951 , 342; Мошин 1956 , 283; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 30); Радојковић, Пејовић 1964, 12 (бр. описа 58); *Инвентар*, 1276; Момировић, Васиљев 1991, 180–186 (бр. описа 44).

45. Изабрани псалми (Цетиње 45) – прва четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (54 листа, димензије листа 208x145мм). Књига се састоји из два дијела; први, који обухвата 30 листова, нема пагинацију; димензије текста износе 155x95–100мм, са 19 редова

⁴²⁶ Вуксан 1936 б, 209 (бр. описа 43).

⁴²⁷ ССЗН 6999.

на страници. Изгледа да је рукопис био обрзан приликом неког старије преповезивања. У другом дијелу (24 листа), димензије текста износе 155x90/100мм, са 14 редова на страници.

Рукопис је преписан у првој четвртини XVI вијека.⁴²⁸

Текст је подијељен у два дијела. Први дио садржи 30 листова и почиње на листу (1а–30а) :*Стїховє избраниѡт ѱсалтира пѣваєди по полїелєах[ъ] на всє прадзникє г(о)сп(о)дскїє прадзникє г(аа)г(о)лїєт сє...* Затим слиједе избрани псалми са припјевом на рођење пресвете Богородице, на подизање часног Крста, на Ваведење, на Рођење Христово, на Богојављење и Сретење, на Благовести, на Вазнесење, на Преображење, на Успење, на празник Претече и свих праведних, на рођење Претечиного, припијело опште апостолима, апостолима Петру и Павлу, опште припијело св. Ђорђу, св. Димитрију, св. Сави Освећеном, и св. Николи и тд. На листу 28а–30б је текст: *Чинь на вѣѣвнїенїє ч(а)стнаго и животворѣшаго крста сице творитѣ по истанчани же стихири на хвалитє г(оспод)а славословіє велико...* На листу 31а–54а је текст: *Начѣло великѣ повѣчернице, са избраним псалмима шестим, дванаестим, двадесетчетвртим, деведесетим, сто првим.* Рукопис нема завршетак, а по садржају могло би се закључити да је писан за личну употребу.⁴²⁹

Осим записа на л. 30б (*Посна повѣчерница вѣнегда вазвахъ вслїшамѣ повѣчерница*), других записа нема.⁴³⁰

Рукопис је први евидентирао Д. Вуксан.⁴³¹

Литература:

⁴²⁸ Момировић, Васиљев 1991, 186 (бр. описа 45).

⁴²⁹ Момировић, Васиљев 1991, 186.

⁴³⁰ Запис је објављен: Момировић, Васиљев 1991, 186.

⁴³¹ Вуксан 1936 б, 209 (бр. описа 45).

затим запис писара јеромонаха Теодосија из мјеста Бихора – Босна.⁴³³ На жалост послије конзервације књиге обављене на незадовољавајући начин, ови записи су се изгубили. Записе је у цјелини је објавио Д. Вуксан.⁴³⁴

Из данас изгубљених записа произилази да је књига била приложена Пиви 1742. године. Те исте године помињу се монах Мелентије и Теодосије Пивац.⁴³⁵ Била је у власништву попа Живана Радовановића из села Петнице,⁴³⁶ преповезао је Обрад Ненадовић, из Жабља, који је 9. јануара 1747. године са капоношом Милошем Палушанином пивском манастиру приложио и један крст.⁴³⁷

Литература:

Вуксан 1936 б, 209 (бр. описа 46); Радојичић 1951, 338; Моћин 1956 ,283; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 54); Радојковић, Пејовић 1964, 15 (бр. описа 67); *Инвентар*, 1019; Момировић, Васиљев 1991, 188–190 (бр. описа 46).

47. Служабник (Цетиње 47/Пива 21) – друга четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српкословенским језиком, на папиру (123 листа, димензије листова 237x165мм, димензије текста на страни нису уједначене, већ варирају: 175x120мм, са по 19 редова на страници, 170x120–130мм са по 18 редова на страници и 170x12мм са по 20 редова на страници). Текст су писале двије руке, прва рука од л.1–89 и 116—123, а друга рука од л.90 до 115.

Филигранолошка анализа хартије показала је да је рукопис преписан у другој четвртини XVI вијека.⁴³⁸

⁴³³ Момировић, Васиљев 1991, 188.

⁴³⁴ Вуксан 1936 б, 209 (бр. описа 46).

⁴³⁵ ССЗН, 5795; Вуксан 1936 б, 209 (бр. описа 46).

⁴³⁶ Село на граници са Црном Гором.

⁴³⁷ Радојковић (1963), 63.

⁴³⁸ Момировић, Васиљев 1991, 190 (бр. описа 47).

Рукопису недостаје почетак, текст почиње проскомидијом Литургије светог Јована Златоустог. На листу 3б се на трећем приношенију, између помена свих светих православних епископа, а послје св. Николе, помиње св Сава Српски, а на листу 4а, послје Атанасија Атонског – св. Симеон Српски. Затим слиједи Литургија Светог Василија Великог (л.34а–52б); за њом је исписан текст Литургије пређеосвећених дарова (л. 52б–64б). Затим слиједи 11 васкрсних јеванђеља (74б–89а), а за њима иде текст 12 страсних јеванђеља на велики четвртак (89а–115б). Рукопис се завршава пасхалним таблицама.

Осим више кратких безначајних биљешки, на листу 123б налази се запис следеће садржине: Доуховникъ вѣкторъ светогораць пис(а) ѿ(тъ)цв Геѡргію прѣзвѣтеръ с(вѣ)ти поменѣ п. Пис[а] мѣханло ѡнѣ матїашѣ ꙗ лѣт плати, лажѣ бога мн...

Пита вѣнка зацо ти тѣко и бнѡ ч.

Да се зна каде прѣвзавнан...недовршено и неразумљиво. Један запис, на фрагменту хартије, који се односио на ђака Вуицу из Гравца евидентирао је Момировић.⁴³⁹ Записи и биљешке су у цјелини објављени.⁴⁴⁰

Рукопис се први пут помиње код Вуксана.⁴⁴¹ У збирци манастира Пиве овај рукопис је имао сигнатуру 21.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 47); Мошин 1956, 283; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 36); Радојковић, Пејовић 1964, 3 (бр. описа 9); *Инвентар*, 1495; Момировић, Васиљев 1991, 190–195 (бр. описа 47).

48. Служабник (Цетиње 48; стара сигнатура 42)

⁴³⁹ Момировић, Васиљев 1991, 195.

⁴⁴⁰ Момировић, Васиљев 1991, 195.

⁴⁴¹ Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 47).

Језик овог рукописа је српскословенски; рукопис је писан на папиру (174 листа, димензије листова 213x140мм, димензије текста 160x90мм, са по 18 редова на страници).

Није познато ко је и гдје исписао овај рукопис. Према воденим знацима хартије, овај служабник се датира у двадесете године XV вијека.⁴⁴²

Служабник је стандардног састава, те садржи Литургије Светог Јована Златоустог, Василија Великог и Григорија Двојеслова. У додатку има још и разне молитве.

Рукопис је имао записе које су евидентирали Душан Вуксан и Петар Момировић.⁴⁴³ Ови записи су нестали приликом новог преповезивања овог рукописа. Записи су гласили: † сѹ книгѸ поновн хоѸ рабѸ давиживѸ сѹме козме и дамианѸ, бѣѸ да га прости, адннѸ. † престаѸи се рабѸ бѣѸи еромонахѸ сѸрафисонѸ месеца мѸга Ѹ. днѸ.⁴⁴⁴ Записи објављени код Вуксана и Момировића свједоче о томе да је и ово један од рукописа донијетих из Пиве.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 48); Мошин 1956 , 283; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 22); Радојковић, Пејовић 1964, 14 (бр. описа 63); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 1446; Момировић, Васиљев 1991, 195–197 (бр. описа 48).

49. Служабник (Служабник 49) – 50/60-те године XVI вијека

Језик овог рукописа је српскословенски; писан је на хартији (111 листова, димензије листова 240x170мм, димензије текста 155x90/95мм, са по 20 редова на страници). Приликом конзервације листови су измијешани.

⁴⁴² Момировић, Васиљев 1991, 195 (бр. описа 48).

⁴⁴³ Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 48); Момировић, Васиљев 1991, 195.

⁴⁴⁴ Вуксан 1936б, 210; П. Момировић, Ј. Васиљев 1991, 197.

Рукопис је датиран на основу филигранолошке анализе хартије у 50/60-те године XVI вијека.⁴⁴⁵

Овај служабник садржи три литургије: Јована Златоустог, Василија Великог и литургију пређеосвећених дарова. Затим, од листа 57а до 79а слиједе апостоли и јеванђеља општа и јеванђеља страсна (Велики четвртак) на Пасху; од листа 79а до листа 97а су чтенија из апостола и јеванђеља са прокименима и антифонима за одабране празнике, а од 97а-99а, су Возглашанија на Пасху. Даље је текст слабо видљив и само фрагментарно сачуван.

У рукопису нема никаквих записа. Рукопис се први пут помиње код Вуксана 1936 године.⁴⁴⁶ Највјероватније да је у Цетињски манастир доспио приликом формирања збирке, када су на Цетиње били пренијети рукописи из Пиве.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 49); Моћин 1956 , 283 ; Михајловић 1965, 42 (бр. описа 37); Радојковић, Пејовић 1964, 17 (бр. описа 73); *Инвентар*, 1496; Момировић, Васиљев 1991, 197–199 (бр. описа 49).

50. Служабник (Цетиње 50)

Рукопис је бугарски, писан је на папиру (67 листова, димензије листова 230x160мм, димензије текста 180x115мм.

Рукопис је из новијег времена (средина XIX вијека), али је преписан са знатно старијег предлошка. Овај служабник није потпун, он нема ни почетка нити завршетка. Садржај му је стандардни. Нема никаквих записа који би помогли да се расвијетли његово поријекло.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 50); Моћин 1956, 283; Михајловић 1965, 45 (бр. описа 84).

⁴⁴⁵ Момировић, Васиљев 1991, 196 (бр. описа 49).

⁴⁴⁶ Вуксан 1991, 210 (бр. описа 50).

51. Служба светом Василију Острошком (Цетиње 51; стара сигнатура 76)

Рукопис је писан црквенословенским језиком, на папиру (51 лист, димензије папира 210x150мм, димензије текста 150x105мм, са по 13 редова на страни). Текст је уоквирен, како је то било уобичајено у вријеме преписивања овог рукописа. Не зна се ко је преписао овај рукопис, али би се по садржају могло претпоставити да је он био преписан у манастиру Острогу.

На основу филигранолошке анализе, утврђено је да је рукопис настао у последњој четвртини XVIII вијека.⁴⁴⁷

Рукопис садржи текстове намијењене штовању Светог Василија Острошког – службу и житије.

На основу непотпуног записа, могло би се претпоставит да је рукопис писао Иларион Рогановић, јеромонах острошки. Познији запис (1854) свједочи о томе, да је са овога рукописа био начињен и препис:

л. 1б - син динен манастира острога, писао Иларион рогановићъ Иларио љеромонахъ острошки оу
Цетинѣ азъ сѣъ

л. 2а - преписао попъ перо ранчевићъ, мѣсеца мана 185; испод овог записа: митрополитъ аз
Николић

Рукопис је највјероватније приликом формирања цетињске збирке крајем XIX вијека донијет из манастира Острога у Цетињски манастир; прије Вуксановог сигнирања рукопис је имао стари инв. бр. 76.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 51); Моџин 1956 , 283; Михајловић 1965, 45 (бр. описа 83); Радојковић, Пејовић 1964, 3 (бр. описа 11); Момировић, Васиљев 1991, 201 (бр. описа 51).

⁴⁴⁷ Момировић, Васиљев 1991, 201(бр. описа 51).

52. Требник Максима Милешевца (Цетиње 52; стара сигнатура 77) –
1728. година

Рукопис је писан црквенословенским језиком, на папиру (109 листова, димензије листа 152x102мм, димензије текста 108x75мм, са по 24 реда на страници).

Име писара овог рукописа није познато. На листу залијепљеном на унутрашњој страни задњих корица, стоји да је књига манастира Милешеве, а другом је руком забиљежено име Максима Милешевца и година (1728). Филгранолошка анализа поткрепљује годину наведену у запису о настанку овог рукописа.⁴⁴⁸ Пошто је Максим Милешевац сахрањен у манастиру Рођења Богородичиног у Грбљу, може се претпоставити да је овај рукопис био његово лично власништво, које се послѣ његове смрти (1740) обрео на Цетињу.⁴⁴⁹

Сам почетак рукописа недостаје. Овај рукопис садржи стандардне молитве и последовања која улазе у састав требника: канон Богородици, молитва за жену у први дан по рођењу дјетета, чин крштења, чин обручења, чин брака, чин јелеосвећења, причест болесника, чин погребења младенца (дјетета), почетак свете Педесетнице, молитве за оснивање дома, молитве ако се храна оскрнави, ако нечист упадне у вино или мед.

Записи:

Лист 93а – писа се лет̄ ^{з̄сас}, ^{д̄в} ки, дописа се аоугвста к̄и дан.

Лист залијепљен на задњој унутрашњој корици: Манастира милешева ^{д̄в}ки агоугста ки архидаконъ... саписа се ва лето ^{з̄сас}. Другом руком: смернаго еромонаха маџница милешевца.

Лист 94а – г(оспод)ъ б(ог)ъ нашъ ис(оус) х(ристо)с і щедро тѣмн своего чл(о)вѣколюбїа да проститѣти често и дркь пас сагрешенїа твоѣа назъ недостонни ерен властїю его дне даного пращаю и раздрешаю

⁴⁴⁸ Момировић, Васиљев 1991, 201(бр. описа 52).

⁴⁴⁹ Момировић, Васиљев 1991, 203 (бр. описа 53).

те. Обаче греховъ твоихъ ва нде отъца и сына и с(вѣ)таго доуха и н(и)на и пр(и)сно и ва веки
в(ѣ)комъ аминь.

Лист 107а – да естъ ва веденне всакома чловека предъ свима изиде ова книга како ја станое
алексинъ наѣох се недоѣанъ в животу, а в паметь развманъ и вписахъ двгове цю самъ комъ двжанъ
и цю ми е тко двжанъ, двжан самъ сѣпанъ ѣвровъ лопици ї цекина, стипетъ филиповиѣхъ цекъ д̄ нпо,
рада никова снлѣ г̄ и дѣкаты и добитъ по дѣши, перъ вѣкѣвъ цекъ г̄, нсовъ милошевъ цек., маркъ
вѣкѣвъ цекъ а̄, лѣки поповъ цекин нпо, в раввиѣхъ свми в̄ и тридесетъ.

Лист 107б – тефтеръ отъ мяса: в това моштрокола р̄г̄ аспре; в ника перашева п̄ аспри; в вѣта к̄е
аспри; в ѣова ч̄з̄ аспри; в сѣпца лончара р̄в̄ аспре; в попва това р̄ аспри; в мила вѣкѣва п̄г̄ аспре; в
станоа ѣкова р̄е̄ аспри; в милова вѣкова р̄е̄ аспри; в итана гѣшетила п̄ аспри; в нвана кавле и в
касова п̄ аспри на двбовъ; ѣурана р̄ аспри; в шпаднера вонна и вѣка г̄ гроша; н̄с̄; а в милоша вѣкова
цекин с̄, а в никца вѣкосакова д̄г̄ аспре; в марка и вонна ѡк̄ ѣ; в станкна теова ѡк̄ ѣ; а пакъ а̄
встано; в нова пемповиѣхъ к̄н̄.

Лист 108а – архидякон нсован; на истом листу – писа марко крстов марка, аньѣов, настъ,
марти, вѣка марка, с̄ лѣк. Другом руком – тефтеръ отъ мяса в вѣка, а тефтеръ ѣ литаръ нпо
всталише кола р̄ аспри. Испод тога – на влиѣе в ивете попова р̄ асприх; в николе нванова ч̄с̄
асприх, в рада р̄ѣтова р̄к̄ асприх, в дамѣана нванова ч̄в̄ асприх; а в лаза нсовашева п̄с̄; никца
злотворъ ѣмакоце с̄к̄е̄ аспри; наза в снр||| в никца дракѣлова н̄г̄ аспре. Запис на листу 93а је
објавио Д. Вуксан, а остале записи су објављени много касније.⁴⁵⁰

Прије Вуксановог сигнирања рукопис је имао стари инв. бр.77.

⁴⁵⁰ Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 52); Момировић, Васиљев 1991, 202 (бр. описа 52).

Запис је објавио Д. Вуксан.⁴⁵² Из записа се види да је овај рукопис био откупљен за Цетињски манастир 1733. године.

Литература:

Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 53); Вуксан 1939, 99–100; Радојичић 1951, 339; Моџић, 1956, 283; Михајловић 1965, 44 (бр. описа 61); Радојковић, Пејовић 1964, 3 (бр. описа 9); *Инвентар*, 1184; Момировић, Васиљев 1991, 203–207 (бр. описа 54).

54. Патерик (Цетиње 54 / Пива 50) – трећа четвртина XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (273 листа, димензије листа 200x145мм, димензије текста 145x85/90мм, са 21 редом на страници).

На основу водених знакова, рукопис је датиран у трећу четвртину XIV вијека.⁴⁵³

Овај патерик садржи слова разних светих отаца, па би се могао ближе одредити као *сводни патерик*.

Садржај

Садржи слова од Патерика Св. Отаца који су дати у следећем тексту по редосљеду листова:

Лист 1а : СѢБОРНІКЪ С(В)Т(Н)ХЪ Ѡ(ТЪ)ЦЪ. ѠЧЕ БЛ(А)ГОСЛОВИ ПОЧЕТАК – Рече ѿ ѿанъ златоусти ѿ седещоу тид на чтеніе словесъ божиныхъ прѣжде деснемоу да ѿтврѣзет ти н срѣнѣн да не тъкло үтеши написаннын. нъ дан тристишикъ вѣнь вѣстрѣхъ себѣ (...)

Лист 4а : Словѿ оуминлени д(о)уши (...)

⁴⁵² Вуксан 1936 б, 210 (бр. описа 53).

⁴⁵³ Момировић, Васиљев 1991, 207 (бр. описа 54).

У *Инвентару* (бр. 1089) рукопис је датиран у 1390. годину.

Лист 8а : слов(о). юанна златоустаго ѿ том. ѿже имѣти выноу въ разоумѣ. днѣ... стѣрашныи.

Ѡ(ть)че (...)

Лист 10а : Поученіе с(ве)т(а)го василіа, ѿ(ть)че, інс. - Я(г)г(е)л(ь) г(оспо)дъни писаетъ слово гн^ае (...)

Лист 11б : Слово о разоученіи д(оу)ши, інс. - ѿгда д(оу)ша разоучае се ѿ(ть) тѣла. како приѣмлють ю а(г)г(е)лы (...)

Лист 14б : Юванна златоустаго смрти, інс. - Не кон се чл(овѣ)че смрти. нѣ се пате грѣхова кон (...)

Лист 15б : Слово ѿ напастехъ: тогожде. о геѡнѣ (...)

Лист 16а : В нед(е)лю мес(о)поусноу, слов(о), ѿ второмъ пришествіи г(оспод)а б(ог)а нашего б(ог)а ис(оуса) х(рист)а бл(агосло)ви ѿче, інс. - Пр(и)д(е)те любимици мои, придете ѿ(ть)ци и братіа моя (...)

Лист 28а : Въ (е)жѣ. д(ь)нь слов(о) с(ве)т(а)го ефрема о покаани, и ѿ любви и ѿ крщеніи, и ѿ исповѣданіи, и ѿ боудущимъ соудѣ. Х(ри)с(т)оу похв(а)ла, інс. - Ничтоже поттѣмъ любенымаи моя братіа (...)

Лист 40б : Ѡ(ть) прѣподобнаго ѡца нашего ефрема слов ѿ спсаннымъ бѡ по^та (поста), інс. - Ѡ(ть) реченіе еже прѣдъ пр(и)ч(а)с(ти)емъ, крщеніи творимъ малѣ оубо явлѣт се. разоумѣе може и зѣло велико (...)

Лист 53а : Житіе прѣп[о]д[о]бнаго ѿ(ть)ца, н(а)шего поустыинника. Марка аѡинскаго жившаго въ горѣ, грацѣи. соущи и ѡб онѣполь еѡіѡпїе прѣмо хттѣнсе языкоу. Ѡ(ть)че бл(агосло)ви, інс. - Повѣда намъ авва серапионъ. Сошоу ми въ вноутрии поустыины (...)

Лист 67б : Сказаніе еже како аггелъ гнѣ послоу^х стѣмоу епифанію ѿ сочивѣ, інс. - Послоушанте братіе съисльнно и разоумно, како недостоило би намъ ѡходити ѡ цркве (...)

Лист 72б : Сказаніє еже не прѣходити от мѣста на мѣсто или прѣходити како лѣпо, бл(агосло)ви
оте, іпс. - Вѣра мати ес(ть) всакомоу дѣлоу бл(а)гоу. без вѣры оубо много плодови ток стѣжаніе
(...)

Лист 79а : Слово с(вѣ)т(а)го ефрема снїрїна къ инокомъ бл(агосло)ви о(ть)че, іпс. - Брате
мнишьскомоу житію похотѣлъ єси. добро дѣло изволилъ єси. аще съхраниши до конца (...)

Лист 87б : Слова патерническаа избранна слов[о] о аввѣ ѳвлогїи, іпс. - Семоу авве ѳвлогню
пришдешоу зѣло ползовахом се. възъм бо старьць помышлен от[в] спасенїа (...)

Затим следе кратке поучне изреке светих отаца (л.91б – 139б): Пахомија,
Јефрема, Исака, Евагрија, Јеронима, Макарија, Касијана, Јована Лествичника и тд.

Лист 140а : Житіе прѣп[о]д[о]бн[а]го, о[т]ц[а] н(а)ш(е)го паисія великаго, исписано прѣп[о]д[о]бннм
о(ть)цемъ н(а)ш(н)м іоаномъ коловоомъ бл(аго)с(ло)ви о(ть)че, іпс. - Їко же краснаа мира сего, и еже
соуцаа тлѣнна и прѣход нма вѣдѣть любещих га (...)

Лист 209а : Слова с(вѣ)тых о(ть)ць, бл(аго)с(ло)ви о(ть)че, іпс. Повѣдаше оученици аврама ѳвлогїа.
іако посла нас старць, въ александрїю проданїа ради роукодѣл[а]ннн (...)

Лист 218б : Иже въ с(вѣ)тых(ь) о(ть)ца н(а)ш(е)го афанасїа великаго патрїарха, александрскаго.
слово, іпс. Къ заповѣдемъ в(о)жїамъ ѳсѣмъ отврьгшии се мира, и хотещимъ сп(а)ст(н) се (...)

Лист 230 б : Слово пользно о иночьскннмъ жити, іпс. Оуслышите братїе, колико почте н(е)в(е)сны
иночьскын чинь. и колика слава образа (...)

Лист 264а : М(ѣ)с(е)ца нов[е]мбра кѣ памет и прощенїе с(вѣ)т(а)го оца н(а)ш(е)го амфилохїа постнїка
и како от[в] агг(е)ла сїѣеннь бл(агосло)ви о(ть)че, іпс. - вѣ єдинь моужь именовъ амфилохїи, съ
праведнь сын и бл(а)гоче(с)тивь (...) – Недостаје крај.

Записи:

На листу 139 – о[тъ]ци с(вѣ)ты молите о мнѣ грешнѣмъ никиты

Лист 274а - сѣн отачникъ манастира пиве [х]рама оуспениѣа прѣсветне богородице

да се знаде кад се прекри црква лето з̄ ѿ ѿг̄

Записи су објављени.⁴⁵⁴

Литература:

Вуксан 1936 б, 211 (бр. описа 54); Радојичић 1951, 343; Моѣин, 1956 , 283; Михајловић 1965, 41 (бр. описа 18); Радојковић, Пејовић 1964, 5 (бр. описа 29); Богдановић 1970, 395–396; *Инвентар*, 1089; Момировић, Васиљев 1991, 207 (бр. описа 54).

55. Патерик или отачник манастира Пиве (Цетиње 55 / Пива 18) – 80-те године XIV вијека

Рукопис је македонске редакције, на папиру (307 листова, димензије листа 185x130мм, димензије текста 165x95мм, са по 26 редова на страници).

Од 292. листа нове пагинација па до краја има 16 листова. Величина је 185x130мм, текст 150x90 мм, са 24 реда на страници. Текст је много ситнији, друкчији и различити од претходног.

Према филигранолошким одликама, вријеме настанка овог рукописа ставља се у осамдесете године XIV вијека.⁴⁵⁵

Није познато ко је и гдје преписао ову књигу.

Садржај

Обухвата поучне изреке и бесједе Св. Отаца наведених у тексту слједећим редосљедом:

Лист 1а (нема почетак) : <...> нмад бо агг(е)лы и арг(аг)г(е)лї: творащж каже хощж (...)

⁴⁵⁴ Вуксан 1936 б, 211 (бр. описа 54); Момировић, Васиљев 1991, 20 (бр. описа 54).

⁴⁵⁵ Момировић, Васиљев 1991, 208 (бр. опис 55).

Лист 11а : Иже въ с(вѣ)т(н)х и пр[ѣ]п[од]обнаго ѡ[т]ц[а] нашего Фео(д)ора иноумена ѡбитѣли
стоудіскыж поученіа д(о)ушеполезна къ хоташим[ъ] сп(а)си са, іпс. Ѡ(т)ци мои и братіе и чада,
кто не пострадавѣ вѣнчавае са (...)

Лист 12а : Поученіе с(вѣ)т(а)го Фео(д)ора Студіта, іпс. Ѡ(т)ци мои и братіе. малѣ мироу бо и
недосинѣм и словеси вѣсѣвае мнѣ такоже и вьсегда (...)

Лист 14б : Тогожде поученіе, іпс. Бл(а)г(сло)в(е)нь б(о)гъ чада моа...

Лист 15б : Ѡ постных[ъ] с(вѣ)т(а)го васила, іпс. Свѣршаѣвшее дѣло постинчѣскаго жителства
се ес(т)ь еже несмѣтных дѣлъ ѡтвѣлѣтне живещи са ѡтѣ заповѣдех[ъ] г(о)с(под)нихъ (...)

Лист 17б : Ѡт(ъ) старчєск(о)га – рєч(е) нѣкын ѡт(ъ) тако, никы иже нас... іпс. - Р(е)чє нѣкын ѡт(ъ)
ѡ(т)ць тако, никын жена с(е) ѡт(ъ) свое крѣпости можетъ избыти са къзнен и хытростен лжкаваго.
нж ѡт(ъ) непобѣдимыж силы х(р)и(стов)ы (...)

Лист 17б – 21б: кратке изреке светих отаца: с(вѣ)т(а)го Йндоніа, Макариа, Симеона, ѡт
вєсѣд Грїгоріа и Петра, које се завршавају житијем оца Харитона – ...да не оуклонниши са ни
на десно ни на лево. Наслов– ѡт Маргаритѣ Златоустовѣх[ъ], почто праведници въ бѣди бѣпадаж
грѣшници же ѡт нихъ оубѣгжть, іпс. - Почто ради рєч(е) ѡвноу бо зде мжчят са ѡ виже тало (...)

Лист 25а : Ѡт Маргарити Златоустовы, іпс. – Принесли ли коснѣм са ѡбѣщаніа, и вы
послоушаніа (...)

Лист 28а : Иже с(вѣ)тых(ъ) ѡ(т)ца н(а)шего арх(не)писк(о)па константїна града іѡ(ана) зл(ат)ѡу(с)та)
похваленіе пришедшїимъ въ цр(ъ)квѣ, іпс. - Много зра тѣшаніе показоужщж вас въ дѣло привести
иже прежде нарєченаа (...)

Лист 33б : Иже въ с(вє)т(н)хъ ѡ(тъ)ца нашего архи(еписк)ск(о)па константіна града иѡ(ана) златоустаго, слово на іоудеѣ, іпс. - Яце м(оу)чєн(н)комъ нас призвавши мѡ д(є)снє (...)

На маргини истога листа: друго слово на іоудеѣ нѣкого мнѡха, іпс. - Р(є)чє нѣкы мн(н)х(ь). слышите братїє (...)

Лист 48а : Иже въ с(вє)т(н)хъ ѡ(тъ)ца н(а)шего ісака сїранїна. словеса постника, зѣло полезна и сп(а)сительна, іпс. - Страхъ в(о)жн, зачало добродѣтѣлїн (...)

На маргини : конецъ словы м[ь] с(вє)т(а)го ісака, а на маргини 56а кратак текст следеѣег наслова повѣс[ть] ѡт прѣлѣстн, ѡт тогожде книги...

Лист 56а : - Въ .ѣѡ. м(ѣсе)ца іоулїа м(оу)ч(є)нїє с(вє)т(а)го мнѡха бивша оученика с(вє)т(а)го фєѡд(о)ра едесскаго, іпс. - Въ то оубо врѣмѣ егда в(о)ж(ан)ств(є)нын фєѡд(о)ръ въ лаврѣ с(вє)т(а)го савы постное прѣбывашє жнтїє (...)

Лист 66а : Ѡт жнтїа с(вє)т(а)го паусїа, іпс. - Сѣлоучн сѡ оубо нѣкоемоу ѡт старецѣ оумрѣтн оученикоу (...)

Лист 71б : - Ѡт жнтїа с(вє)т(а)го сїмєѡна ст(ъ)лпника, іпс. - Дивна и странна вещь бысть мнѡжши мѡ лѣт(а) м(о)шти с(вє)т(а)го сїмєѡна оувѣдѣ гдє стоашє (...)

Лист 75а : Иже въ с(вє)т(н)хъ ѡ(тъ)ца н(а)ш(є)го іѡан(а) даласкина слово на вл(а)говещєнїє пр(є)с(вє)тыѣ вл(а)д(ы)гнїца н(а)ших в(о)городнїца, вл(а)г(ос)л(ов)н ѡ(тъ)чє, іпс. - Нинѣшни ѡмоу чьстномоу ц(а)р(ь)скомоу събранїѣ (...)

Лист 87б : Ѡт старчѣскаго, іпс. - Р(є)чє авка Тєѡд(о)ръ едески. три оубо сѣтъ рождѣствныѣ страсти, нхже ради бываєтъ всє. сластолюбнє сребролюбн и славолюбнє (...)

Лист 89б : Повѣсть д(оу)шеполезна, ѡже исповѣда фео̀д(о)сїе стлѣпникъ фео̀д(о)роу архїепископоу едескомоу, іпс. - Бысть мжжъ нѣкто въ градѣ едесѣ, прѣд[ь] многыми лѣты, от бл(а)городноу родителю сы, а дерь имѡ емоу. и бѣ чл(ов)ѣкъ богаъ зѣло, златомъ же и сребромъ (...)

Лист 94б : Иже въ с(в)т(ы)х(ь) ѡ(т)ьца н(а)ш(е)го кѣрїла архїеп(н)с(ко)па їер(оу)с(а)л(н)мскаго ѡглашенїе крщенимъ въ їер(оу)с(а)л(н)мѣ. о покаани и ѡставлени грѣхѡм[ь]. нь в'се живжъ азъ гл(агол)еть г(опод)ь. ѡко не хошжъ смьрти грѣшникоу. нж обратити сѡ и живоу быти емоу, іпс. - Люто грѣхъ. и тѡжтѣиши неджгъ д(оу)ши законопрѣстѡпление (...) На маргини истог листа – ѡт(ь) старческаго (кратка бесѣда о пророку Илији).

Од листа 105б – 114а : почетакъ јеванђельѡ по Матеју

Лист 114а : Написанї ѡ прѣдани г(оспод)а нашего ис(оу)с(а) х(ри)с(т)а еже въспомѣнжвъ написа евренискимъ жзыкомъ. никодїмъ нже съ бл(а)гообразнимъ їѡ[с]ыфѡм[ь] съ немъ погребешжъ тѣло исусово. въ лѣто же великаго фео̀д(о)сїа ц(а)рѣ седмьнадесятѡе прѣложижъ сѡ изъ еврениских[ь] на грчкаа в(ь)сѣ си елика сълоучишжъ с(е) при пилатѣ понтїнстѣмъ, іпс. – Въ лѣто патнададжетѡе ц(а)рства тиверна кесара цар(ь)ствоуещоу въ римѣ (...)

Лист 142а : Пожчение с(в)т(а)го фео̀д(о)ра стѣдїта, іпс. - Братїе и ѡ(т)ьци. сего ради въведи нас в(ож)ѣ въ миръ съ ѡкоди въ дѣлѣхъ бл(а)гыхъ слоужаще емоу, наследнїци бждемъ ц(а)р(ь)ствїа н(е)в(е)снаго (...)

Лист 143б : Иже въ с(в)л(т)н)х(ь) ѡ(т)ьца н(а)ш(е)го варлаама, іпс. Бѣше оубо нѣкын ц(а)р(е)в(ь) великъ и славнь и быс(т)ь прѣходашоу емоу притчѣ на колесници повлашенїе (...)

Лист 148б : Преп[о]д[о]бнаго ѡ(т)ьца н[а]шего ефросима повара , іпс. - Сын ѡт прѣпростых[ь] родители рожденъ быс(т)ь и ты прѣпростынъ въ монастырь шед(ше), и матерь поставленъ бывъ (...)

- Лист 150а : Преп[о]д[о]внаго оца нашего копрїа, іпс. - Сѣи рождень быс(ть) на гноици (...)
- Лист 151а : Поученїе с(в)т(а)го Феодора ст҃дїта, іпс. - Братїа моа и о(ть)ци и чада моа (...)
- Лист 152б : Иже въ с(ветих) о(ть)ца нашего Феодора ст҃дїта поученїе, іпс. - Братїа моа и о(ть)ци и чада моа (...)
- Лист 154б : Ѡт старцьскаго, іпс. - Р(е)чє с(в)ети ниль сѣи вѣкъ покаянїа онь възданїа (...)
- Лист 156а : Ѡ т житїа с(в)т(а)го макаріа(...)
- Лист 166а : Сѣписанїа о(т)ъ поученїи и о(т)ъ житїи и о(т)ъ повѣстїи пр[е]п[о]д[о]вных[ь] и в(о)гноснах[ь] о(ть)ць наших, повѣсти, о(ть)ца данїла. Ѡ вноуосоѣ иже въ скїтѣ бл(аго)с(ло)ви о(ть)чє, іпс. - вноухъ нѣкыи прѣбываашє вѣнжтрнен поустынскога (...)
- Лист 173а : Ѡ мнискъ бывшии въ горѣ сїнаистѣи, потомъ же иде(ше) и быс(ть) еуреннь, іпс. Сказа намъ нѣкыи о(т)ъ о(ть)ца (...)
- Лист 181а : Ѡ пелагїи бл(а)ж(е)ници, іпс. - Ѡ(ть)ць іаковъ повѣда намъ сѣщюу ми р(е)чє и еше дїаконоу (...). Лист 188а : Ѡ отроковици посѣченнои о(т)ъ свєкрж, понеженє остави оне женє остави его блждннїи сынж, іпс. - Ѡ(ть)ць данїиль възыде съ оученикомъ своимъ въ града александриа (...)
- Лист 189а : Ѡт житїа с(в)т(а)го мнлостиваго, іпс. - Имѣше же все бл(а)женнымъ пачє инѣхъ множає (...)
- Лист 197б : Повѣс[ть] о о(ть)ци данїлѣ, іпс. - Сѣ оубо о(ть)ць данїлъ о(т)ъ младенства о(т)раж[ь] сѣ миръ и живѣше въ скитѣ (...)
- Лист 199б : Ѡ о[т]ъци герасїмѣ еже нивъ поработа, іпс. - Сказа намъ нѣкїи о(т)ъ о(ть)ць (...)

Лист 202б : Повѣс[тъ] георгіа арселанта, іпс. - Повѣдашж намь и се ѿ(тъ)ци георгіа нарицаѣмь Арсенантъ (...).

Лист 236а : Полезно зѣло, іпс. - Старець нѣкын живѣше въ пещерѣ (...)

Лист 239а : Ѡт житіа гавіа, іпс. - Бъ лаврж же с(ва)т(а)го гавыи д(оу)хомь. и повѣдашж намь иже тамо живеціи ѿ(тъ)ци (...)

Лист 241б : Ѡ ѿ(тъ)ци хр(и)ст(о)форѣ, іпс. - Повѣда намь ѿ(тъ)ць Тегодоуль шедшоу ми р(е)чѣ въ обще житіе (...)

Лист 242а : Ѡт житіа с(ве)т(а)го андоніа новаго, іпс. Съ пр[ѣ]п[о]д[о]бни ѿ(тъ)ць н(а)шъ андоніе. ѿт главних[ъ] б(о)гатых(ь) сын (...)

Од листа 250а до листа 257б су разне бесѣде о молитвама, које се завршавају са реченицом – ... вола боших сега сътворитъ и м(и)л(ос)них(ь) оуслышитъ с(па)с(е)тъ ѿ.

Лист 257б : Ѡ оубогыице имє въ храмѣ с(ве)тыж б(огороди)ца иже въ халкопратин, іпс. - Презвнтеръ нѣкын повѣда намь іако храмъ пр(ѣ)т(и)стж б(огороди)цж въ халкопратин (...)

Лист 261а : Ѡ послушани (...)

Лист 263б : Ѡ ѿ[тъ]ци пиноуфін, іпс. - Ино же нѣкоего ѿ(тъ)ць видѣхомь ѿ(тъ)ца пиноуфїа (...)

повѣсть чудна: – Братъ нѣкын повѣда намь сїце гла(гола) (...)

Лист 266а : Ѡ инокынї бѣжавшон въ поустына, іпс. Ѡ(тъ)ць іоаннь повѣда намь гла(гола)а. іако чрноризица нѣкаа живѣше въ с(ве)тѣм(ь) градѣ (...)

Лист 270б : Ѡ простомъ павлѣ, іпс. - Бл(а)ж(е)ни ѿ(тъ)ць павель простым оученихъ ѿ(тъ)ца Андоніа (...) Лист 272б : Ѡт житіа с(ве)т(а)го грїгорїа двоеслова, іпс. - Въ стране нѣкое

гл(агол)ѣмѣн ноу҃рсіа, презвѣтеръ нѣкын бѣ, и въвѣренѣ адоу҃ цр(ь)квѣ от г(оспод)а и стадо, съ
страхомъ съблюдаше (...)

Лист 281б : Ѡт ѡтрочиши иже на б(ог)а хоу҃ливша, іпс. - Бѣси бо крѣщенїи младенци и въ томъ
младенитствѣ оумиражѣенъ бѣнѣти въ ц(а)р(ь)ство н(е)б(е)сно не невѣроуми (...)

На маргини наслов - ѡ(ть)ца памба, іпс. - Ѡ(ть)ць памбо, посла оученика своего въ град
алезандріѣ продати ржкодѣлїе его (...)

Лист 286б : Повѣсть ѡ(ть)ца данниа. о андроницѣ и ѡ женѣ его, іпс. - Повѣда намъ ѡ(ть)ць
Данїль (...)

Додатак на л. 293а - иже с(в)ет(н)хъ ѡ(ть)ца нашего афанасїа алезандрьскаго къ антїохоу҃
кн[а]зоу҃ ѡ многахъ[ь] нѣжд(ь)ныхъ възысканїхъ иже въ б(о)ж(ествъ)ныхъ пїсанїихъ ѡбрѣташихъ[ь]
сѧ. иже ѡтъ всѣхъ[ь] хрїстіанъ вѣдети сѧ длѣжныи. глава ѡ, іпс. - Прѣве оубо вѣроваше и котивше
сѧ въ тро(н)ца едїеносѣщнѣжѧ (...)

Од 168 листа до 194 на доѡј маргини исписан је запис: Сна с(в)ета и доушеполазна
книга глаголема ѡтачникъ монастира зовом пивѣ вспенїе прес(в)ете вл(а)д(н)це наше б(огороди)це и
пр(ы)сно д(ѣ)ви марїе еже близъ [...].

Више записа који потврђују да је овај рукопис припадао Пиви:

л. 292б — Сѧ книга гл(агол)ѣма ѡтачникъ храма бл(а)говѣщенїа прѣс(в)ете б(огороди)це.
гл(агол)ѣмн врѣло. богвонофѣцефмн(близу села Трнова); другом руком написано — сѧ
кнїига гл(агол)ѣма ѡтачникъ монастира пивѣ; храма вспенїа. Ямин. зри.

При дну записано - Зѡфѡцѣв.

пракса српске Цркве да се на истакнута мјеста у црквеној хијерархији постављају хиландарски игумани.

Рукопис је преписао у Савиној испосници у Кареји 1558. године. Писале су двије руке.

На полеђини првог листа исписани су обрасци синђелија, а на последњем листу књиге је чин или акт о постављању архијереја у области Пећке патријаршије. Рукопис садржи текст Синтагме пуног састава.

Од листа 240 и до краја налази се интересантан текст који је саставио презвитер Василије Никољски из доње Русије. Овај текст је проучавао професор Ђорђе Сп. Радојичић, који је закључио да је он настао по налогу војводе Стефана Јакшића, а аутор му је поменути Василије Никољски. То је прилично обимна полемичка расправа о исхођењу Светога Духа. Радојичић је закључио да је расправа писана послје појаве Мартина Лутера.⁴⁵⁷ Није сасвим јасно како је овај текст доспио у Синтагму митрополита Силвестра.

Синђелије је објавио Александар Соловјев.⁴⁵⁸

Текст (на л. 240а) започиње ријечима *многорѣшна и хѣдѣшаго въ хр(и)стїаних[ъ] василїа...*, а завршава се на листу 252б ријечима (...) *единосѣцноу троицѣ покланѣемоу . И славѣмъ въ бесконѣчныѣ вѣкы вѣком[ъ] амин амин амин.*

Записи

Лист 1а – Сиа с(вѣ)таа и в(о)ж(а)ствнаа правила еже гл(агол)ют се грѣцьскыи номоканон. Слѣренаго сїлвестра митрополита рашкаго. Бывшаго архимандрита въ с(в)тѣи горѣ афонсѣи, въ сръбсѣи лаврѣ манастира хиландара. Сиа книга писа се въ карѣах оу пиргѣ въ мѣлѣалници с(вѣ)т(а)го сави.

Тогда мнѣ въ хиландари игүменѣ свщ҃у. Въ лѣт(о) 735 м(ѣ)с(е)ца феврара ̄е въ неделю и шатамо призванъ бых пресв(е)щенным партнархом пекским кѣр макариемъ. И рѣкоположи ме въ

⁴⁵⁷ Радојичић 1964, 313–314.

⁴⁵⁸ Соловјев 1936, 224–227.

митрополитство с(в)тѣишаго пр(е)стола рашкаго въ лѣт(о) ⁷³³ съ вьсѣми архієрен с(в)т(н)ельскаго събора вьсеє срьпскыє земли оу пекы. Прѣжде того въ лѣт(о) ⁷³³г. Послань вих ва великы рѣсѣ ка благочстивомъ ц(а)рѣ Іоанѣ и с(в)томы Макаріѣ, митрополитѣ московскому и сот(ь) тамо принесоу много благо и црковнѣ красотѣ 8 хиландар .

лист 1б : Синѣлија о чину поставлєнѣ архієреја – смѣреніє наше налагаєть тебє ч(ь)стиѣишомъ въ с(в)щенникоу или прѣзвѣтероу или(е) р(ек) настоєщїи нашег(а) заповѣданїа писанїемъ: доухоувнаго сот(ь)чѣства с(в)щенное служенїє длѣжнь оубоеси прїемати по[мысл]и исповѣданїа приходѣшїихъ к тебє. Съматри онихъ съ опасенїемъ и съ вьсакымъ вѣниманїемъ, по божьствныхъ и с(в)щенныхъ правилѣхъ изъображеню рѣшити бо илаши еже подобаетъ рѣшити, и вѣзати пакы еже подобаетъ везати. Іако б(о)жню назырающоу окоу и съвыш(е) испитающоу сѣдѣвасѣа много множає длѣжнь еси съблюдати таково опаство. Вьзлогы на великы с(в)щенства сънь приводит(и), и исповѣдающихъ се да не просто ил(и) томително нѣ искоушенїемъ и опасенїи тѣщанїемъ таковыхъ извранїє нхъ боудеть; іако да оубо иже вьзводїи на степень съ по вьсакомоу образоу безъ сьгрѣшенїа боудет, или да не причести се грѣхомъ тѣждимъ по апос(то)льскимъ оученїю: еше длѣжнь еси пострїзати и иночьскїй образъ давати онемъ, ихже аще примутъ, егда повѣлитъ обители прѣдстатель; аще ли обители вѣне случитъ се и оум(о)лкенъ сотъ некого вьсїе бѣдешн, длѣжнь еси сїе не творити нѣ тог(о) постризати приходѣшаго съ хотєщїи тог(о) прїети, іако ж(е) божьствнаа и с(в)щеннаа правила заповелѣвають. Ѡ семъ бо быс(тѣ) и настоєщее заповедателное писанїє, и дас(тѣ) се реченомоу въ с(в)щенноицохъ или р(ек) въ оутѣврженїє и завѣщанїа ради м(ѣ)с(е)ца или(е) р(ек) и лѣто наст(о)ещее и индиктионъ или(е) р(ек).

Лист 2а : Друга синђелија – образ с(вѣ)щеннаго завѣта: понѣж(е) прѣосвещенних архіерен
область пріемше доуховны сань съдръжати въ еже мысли чл(овѣ)чскыє пріемати, и велика сила сих
къ исправленію възводити, степень желающен пріети непорочноє житіе, сего ради прідѣ къ намъ съ
ил(е) р(е)к) діаконъ или діакъ, с(и)нъ прѣзвѣтера ил(е) р(е)к) или людинъ ил(е) р(е)к), съ степень желеа
егож(е) опаснѣ испитавъ, на се дос(то)нна обрѣтох, тѣмъ и подписах роукою своєю за дос(то)инство его
азъ еромонах или прѣзвѣтер или д(оу)ховникъ. По правилу с(вѣ)тыих апос(то)ль и по оуставоу
с(вѣ)т(и)хъ от(ъ)ць и по заповѣсти въсеос(вѣ)щеннаго митрополнта нашего кѣр ил(е) р(е)к), азъ еромонах
ил(е) р(е)к) пріехъ себѣ доуховное чедо ил(е) р(е)к) и исповѣдах испитавъ его съ въсакою скоупо[ст]ію, и
обрѣтох его достоинна с(вѣ)щенствоу, и освѣдочую его прѣд б(о)гомъ и тобою вл(а)д(и)ко с(вѣ)ты, яко
дос(то)нна его с(вѣ)щенству сподобити се. Иѣт(а) ил(е) р(е)к), м(ѣ)с(е)ца д(ь)нъ: азъ еромонах или
прѣзвѣтеръ подписую се за діака ил(е) р(е)к), яко достоинна с(вѣ)щенства быти по г(ла)голоу доуховнаго
от(ъ)ца его: и тако подобаетъ ѿ. мь обра(зо)мъ потписовати се свѣдѣтельства ради достоинства.
с(вѣ)щени любо нес(вѣ)щенни, тькло избранны да соутъ

Лист 2а–2б : Трећа синђелија – сингеліа от(ъ) архіереа ставленна: исправленію дрѣвнеему и
изложившъ се от(ъ) вѣрховных апос(то)ломъ петра писаніе еже въ образы от(ъ) никенскихъ
с(вѣ)т(и)хъ от(ъ)ць, яко безъ ставителнаго писаніа хиротонисавша архіереа, да не възбранеть неци
с(вѣ)щенству отшѣдшому въ инъ град ил(и) вѣвьсь, яко да не осоужденъ боудеть от(ъ) мирскихъ, и
притиканіе боудут о ос(вѣ)щен[ных] от(ъ) несос(вѣ)щенных, сїихъ с(вѣ)щенныхъ и б(о)жствнїихъ
заповѣдїи и из[пра]вляемли заповѣд пріемъ, азъ мьшии въ архіеренхъ свѣдѣтелствовану от(ъ)
вл(а)гословенныхъ с(вѣ)щенникъ и людїи дос(то)инныхъ словоу, яко быти емоу непорочноу въ въсакомъ

тѣмъже, и почитати се отъ(ь) всѣхъ священникъ и властелъ(ь) томоу повелѣваемъ и послушати того. Непослушникъ же и непокорникъ аще кто оберѣщетъ (се) сему нашему повелѣнію, немало негдованіе и кзнь правилнымъ соужденіемъ подъ(ь)ети хоцеть. Писа се сіе въ всако оутвержденіе и съхраненіе и въдаде се въ роуцѣ благоговѣнномоу протопопѣ кѣр им(е) рек(ек) въ лѣто то и то и мѣсеца того и того.

Лист 2536 – сѣдомъ и искѣшнѣемъ светѣишѣмъ митрополитъ и боголюбвѣзнихъ епископъ и благоговѣннихъ священникъ, повѣленіемъ блаженнѣшаго архіепископа пскагѣо кѣр макариа, произбираютъ ч(ь)стиѣшаго въ священноноцѣхъ кѣр им(е) рек(ек) ѿромонаха быти настолника и стронтѣля светѣишее митрополитъ им(е) рек. ѿма же повѣленіемъ блаженнѣшаго архіепископа господина и зчитѣля нашего и искѣшнѣемъ светѣишѣмъ митрополитъ и боголюбвѣзнихъ епископъ и ч(ь)стнѣихъ клирикъ богами наставляемъ произбираютъ нас грѣшнихъ на епископство им(е) рек, ѿже несли достѣинны высоты сѣи прѣстолау съдръжаніа обаче бо се прѣслушаніа бѣди, прѣхъ и повиную се блаженномоу и въсвѣтѣишемъ архіепископоу господиноу и очитѣлю нашему и светомоу и священномоу его събору, ѿко быти мн настолникоу и стронтѣлю светѣишее епископѣ им(е) рек(ек).

Молитвами светими вашими и благод(а)тію оца и сына и светаго дѣха и нинѣ и присно.

Твоимъ изволеніемъ, владыко светын, сѣдомъ божствѣимъ и искѣшнѣемъ церковнѣемъ избрахмо сего священнонока онсицу ѿромонаха быти настолника и стронтѣля светѣишее епископы им(е) рек, повели владыко: благо(дѣ)тъ прѣстѣтаго дѣха, нашего ради смѣреніа, избираетъ ч(ь)стнѣиша въ священноноцѣхъ им(е) рек и оустрага(е)тъ быти настолника и стронтѣля богоч(ь)стнѣе епископы им(е) рек, сѣи благословѣнъ въ вѣкъ амин:

ѿгда полагаетъ омифоръ архіерей на рамо:

Величає вазвеличю те, Господи Боже мѡи, тако сподобил еси облещи мѡе ва сню великоу светитѡльскоу ю
одеждоу, и нинѡ владисо да прїдет и рѡка твоѡа да вкрѡпит мѡе. И да подожет ми сила всемогѡщїѡ
прѡстветаго и животворещаго доуха твоего, всегда и прїсно и ва веки векомл аммїнь.

Запис на листу 1а је објављен.⁴⁵⁹

Рукопис је некад припадао манастиру Пиви, одакле је пренијет на Цетиње.

Литература:

Солвјев 1936, 224–226; Вуксан 1936, 211, бр. описа 56; Радојичић 1951, 334–
335, 339–340; Моћип 1956, 283; Михајловић 1965 43, бр. описа 40; Радојичић 1964 ,
313–314, Радојковић, Пејовић 1964 8, бр. описа 35; *Инвентар* 1421; Момировић,
Васиљев 1991, 211–213, бр. описа 56.

57. Синтагма Матије Властара (Цетиње 57) – 1387.година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (269 листова,
димензије листа 298x220мм, димензије текста текст 230x150мм, 30 редова на
страници).

Није познато гдје је рукопис био преписан, као ни ко га је писао.

Према воденим знацима рукопис је датиран у последњој четвртини XIV
вијека (1387година).⁴⁶⁰

Овај рукопис садржи текст пуне Синтагме матије Властара.

Записи

На последњем листу испод текста – вѡ лѡто зрѡм, престави се ерьмонахъ гаврилъ б(ог)ъ га

прости

⁴⁵⁹ ССЗН IV, бр. 6289; Вуксан 1936 б, 212.

⁴⁶⁰ Момировић, Васиљев 1991, 213 (бр. описа 57).

Запис је објавио Д. Вуксан.⁴⁶¹

Није познато како је и када рукопис доспио у Цетињски манастир. То би могао бити један од рукописа које је описао Кухарски 1829. године.⁴⁶²

Литература:

Kuharski 1829, 127 (бр. описа 6)? Вуксан 1936 212, бр. описа 57; Вуксан 1939 100; Мошин 1956 283; Михајловић 1965 41, бр. описа 17; *Инвентар* 1415; Момировић, Васиљев 1991, 213–214, бр. описа 57.

58. Номоканон епитимијни (Цетиње 58) – XVII вијек

У *Инвентару* су дати основни кодиколошки подаци о овом рукопису. Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру. Његов обим је 168 листова, димензије листа су 210x150мм. У рукопису постоји запис.⁴⁶³ Рукопис се, међутим, данас не налази у цетињској збирци.

Рукопис се не може идентификовати јер није на мјесту.

Литература: Вуксан 1936, Мошин 1956, 283; *Инвентар* 908.

59. Љествица св. Јована Љествичника (Цетиње 59) – друга четвртина XV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (189 листова, димензије листа 260x185мм, димензије текста 215x130–140мм, 26 редова на страници).

На основу филигранолошке анализе, рукопис је датиран у другу четвртину XV вијека.⁴⁶⁴ Не зна се ко је писар, нити гдје је рукопис био преписан.

⁴⁶¹ Вуксан 1936б, 212 (бр. описа 57).

⁴⁶² Kuharski 1829, 127 (бр. описа 6).

⁴⁶³ Богдановић 1982, 70 (бр. 908, са старијом литературом).

⁴⁶⁴ Момировић, Васиљев 1991, 215 (бр. описа 59).

Љествица садржи уобичајене саставе: кратко житије Јовна Љествичника од Данила инока, посланицу Јована игумана Раитског Јовану Љествичнику, одговор Љествичников Јовану, предговор Љествици, саму Љествицу. Рукопису недостаје крај. Почетак текста је сасвим нечитљив зато што је прекривен танком рестаураторском хартијом.

У рукопису је некад било више записа, али су изгубљени приликом конзервације. На поставци горње корице некада су стајали записи:

Бна книга гл(агол)ѿдн лествица читателю д(оу)шѣполазна.

Бонади костадин ѿ гроша живиъ костадину сонда.

Нека се зна каде се писа месеца марта вѣ.

Записе је објавио Вуксан, а затим су били поново издати (према Вуксану).⁴⁶⁵ Овај рукопис је по први пут евидентиран у Вуксановом кратком опису. Нема података о томе када је рукопис доспио у Цетињски манастир.

Литература:

Вуксан 1936 212–213, бр. описа 59; Мошин 1956 283; Михајловић 1965 42, бр. описа 23; *Инвентар*, 503; Момировић, Васиљев 1991, 215–219, бр. описа 59.

60. Љествица св. Јована Љествичника (Цетиње 60 / Пива 13) – 1630. година

Рукопис је српскословенски, писан је на хартији (275 листова, димезије листа 213x155мм, димензије текста 155x90–100мм, 23 реда на страници).

Писар Авакум преписао је овај рукопис 1630. године у Никољ Пазару по наруџбини за манастир Пиву. Ове податке Авакум је оставио у запису. Исти писар

⁴⁶⁵ Вуксан 1936б, 213; Момировић, Васиљев 1991, 216 и 217.

преписао је још два рукописа за Пиву, који се данас чувају у збирци Цетињског манастира (бр. 65 и 84).⁴⁶⁶

Садржај овог рукописа идентичан је садржају претходно описаног рукописа (бр. 59).

Записи:

Предлист 1б – Сїю лѣствицоу исписах[ь] оу Пивоу храмоу пр(е)с(в)етѣе вл(а)д(н)ч(и)це наше б(о)городице и пр(и)сно д(ѣ)вы Марїе. Кто ꙗ хотнвити нѣкомѣ вражїмѣ навѣтомѣ от сего выше р(е)ч(ен)наго храма да моу ꙗ соупарница въ мѣсто помочи св(е)таа б(о)городица на втором пришавствию прѣд[ь] х(р)и(с)тоу вл[а]д[и]комѣ. Коупно и вси св(е)тїи и да боудет причестникъ оубѣмъ иже рѣше възми распни его Ис(о)уса гл(гол)еаго х(рист)а. Грѣшнїи авбакоум

Лист 275б – Вѣмъ же и по вьсоуду православнїм х(р)и(с)тїаномъ господїемъ и братїи и другоу раболѣпно метанїе до лица земнаго оумлиенно сътвараем, оубо оусрдїа же д(о)ушевнаго и прилежно м(о)лимъ. Яще приключи се нѣкое погрѣшенїе б(о)га ради простите бл(а)г(о)с(ло)в(н)те, а не кльните, понѣже троуди се ни бо д(о)ухъ, ни а(г)г(е)лъ, нь чл(овѣ)къ грѣшнъ и роука брenna, да и сами прощенїа и бл(а)г(о)с(ло)венїа от вьседръжителя б(о)га сподобите се, вьнегда придетъ въ д(ь)нь соуднїи въздати кождо по дѣломъ своимъ, дав'шомоу же б(о)гоу начети и съвршннн бл(а)гонзколив'шомоу слава и велелѣпїе, чѣсть и поклонанїе о(т)цоу и с(н)ноу и с(в)т(о)моу д(о)уховъ въ вѣкы вѣковъ, аминь, аминь, аминь. Въ лѣто 791. Грѣшннїи авбакоумъ расодер вѣчна емоу памет.

Тзледїѣвцѣквин

Сїа б(о)ж(а)ст(в)на книга лествица манастира Пиве храма оуспенне прес(в)етне б(о)городице матере...

Записе је објавио Душан Вуксан.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Васиљев 2013, 113–120.

⁴⁶⁷ Вуксан 1936 б, 213.

Литература:

Вуксан 1936 213, бр .описа 60; Радојичић 1951 334; Моћин 1956 283; Михајловић 1965 44, бр. описа 71; Радојковић, Пејовић, 1964 5, бр. описа 31; *Инвентар* 511; Момировић, Васиљев 1991, 219–222, бр. описа 60; Васиљев 2013 113–120.

61. Љествица Јована Љествичника (Цетиње 61) – средина XVI вијека

Рукопис је рускословенске редакције. Писан је на хартији, има 125 листова; димензије листа су 200x135мм, а димензије текста 140x90мм, 19 редова на страници).

Рукопис је датиран у средину XVI вијека на основу филигранолошке анализе.⁴⁶⁸

Љествица Јована Љествичника, састав идентичан као и код рукопис бр. 59 и 60.

Записа нема. Нема података о томе како је и када овај рукопис доспио у Цетињски манастир.

Литература:

Вуксан 1936 213, бр. описа 61; Моћин 1956 283; Михајловић 1965 44, бр. описа 58; *Инвентар* 510; Момировић, Васиљев 1991, 222, бр. описа 61.

62. Акатистник (Цетиње 62 / Пива 34) – 1633. година

Рукопис је писан српкословенским језиком, на папиру (211 листова, димензије листа су 195x140мм, димензије текста 130x85мм; на прва 22 листа – по 18 редова на страници, од л. 22 до л. 33 по 20 редова на страници, од л. 34 опет по 18 редова).

⁴⁶⁸ Момировић, Васиљев 1991, 222 (бр. описа 61).

Вуксан 1936 213, бр. описа 62; Радојичић 1951 330; Мошин 1956 283; Михајловић 1965 44, бр. описа 72; *Инвентар*, 11; Момировић, Васиљев, 1991, 22–226, бр. описа 62.

63. Богородичник (Цетиње 63 / Пива) – 1582. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (136 листова, димензије листа 302x210мм, димензије текста 222x130/135мм, по 27 редова на страници).

Рукопис је датиран записом, а филигранолошка анализа хартије потврђује да је преписан у последњој четвртини XVI вијека.⁴⁷¹

Овај богородичник садржи молабне каноне Богородици на осам гласова из октоиха.

На последњем листу (136б) налази се запис о преписивању овог рукописа:

Ба лѣто љ тисчно и љ писа се молѣбникъ въ храмъ прѣс(вѣ)тыѣ вл(а)д(и)це б(о)родице и присно д(ѣ)вы маріе и приложи въсвещенни митрополнѣ рудничкы Диомидіе монастырѣ гл(а)г(о)л(е)мъ пива и кто є ќе отъидити да мѣ се свпарница б(о)родица на второмъ пришѣствию, б(о)гъ да спасе вл(а)д(и)кѣ квр Диомидіа.

Мада у самом запису нема никаквог конкретног податка о мјесту писања овог рукописа, посредним путем би се могло закључити да је преписан у манастиру Враћевшници под Рудником, који је митрополит Диомидије обновио 1579. године.⁴⁷²

На л. 137б се налази и једва читљив запис у коме се разазнају помен манастира Биела, 1742. година и игуман Захарија пивски.

⁴⁷¹ Момировић, Васиљев 1991, 226 (бр. описа 63).

⁴⁷² Враћевшницу је основао велики челник Радич Поступовић 1428/9. године. Манастир је запустио послије пада Деспотовине (1459), а обновио га је Диомидије. У манастиру је радио скрипториј: Зиројевић 1984, 81; Суботин-Голубовић 1999, 115 (са старијом литературом).

Записе је објавио Д. Вуксан.⁴⁷³

Литература:

Вуксан 1936, 214, бр. описа 63; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 43, бр. описа 50; Радојковић, Пејовић, 1964, 23, бр. описа 84; *Инвентар* 160; Момировић, Васиљев 1991, 226–228, бр. описа 63; Суботин Голубовић 1999, 165.

64. Чти-минеј за септембар (*Панагирик манастира Пиве*) (Цетиње 64 / Пива б) – 1360/70. г.

Овај чти-минеј је писан српскословенским језиком, на папиру (234 листа, димензије листа су 280 x 200мм, 27 редова на страници).

Вријеме писања овог рукописа одређено је према воденим знацима папира – 60/70-те године XIV вијека.⁴⁷⁴ Једна рука писала је овај рукопис, као и рукописе бр. 18 и 20 цетињске збирке. Сви су ови рукописи производ хиландарског скрипторија.

Садржај рукописа:⁴⁷⁵

л. 1а : септемвѣр ѿ д(ь)нь с(вѣ)т(а)го симѡна стѣпника бл(аго)с(ло)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. - бина и дивна бѣис(тѣ) вѣ д(ь)ни наше <...!> изволи се и грѣшникуѡ оумилѣноу антонию на <...!> їеже постигохъ (...)

л. 11б : М(ѣ)с(ѣ)ца тогожде ѿ м(оу)т(ѣ)ннѣ с(вѣ)т(а)го мамы родителю юго Тѣодота и Роуфинѣ бл(аго)с(ло)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. – Бѣ ѣтер[ь] Памфлагоньскѣѣ странѣ иленемъ фѣодот[ь], илѣаше женоу иленем[ь] Роуфиноу (...)

л. 20а : Б[ь] т(о)жде д(ь)нь житиѣ и жизнь їоан[а] постнїка бл(аго)с(ло)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. – Бѣ ѣтра жена хр(и)столюбива иленемъ июлиа. Имоуци (...)

⁴⁷³ Вуксан 1936 б, 21 (бр. описа 63).

⁴⁷⁴ Момировић, Васиљев 1991, 228 (бр. описа 64).

⁴⁷⁵ Иванова 2008, 177-231.

л. 28а : Мѣсѣца септемврѣа въ ѿ дѣнь сл(о)во ѿ рождѣствѣ ѿана прѣтече и оумрътѣн ѿ(тъ)ца
его захаріе бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ, іпс. — Въ лѣто многе родоу ц(а)рствоующеу (...)

л. 30а : Мѣсѣца септемвра въ ѿ дѣнь чюдо бивъшеє иже въ хонѣхъ с(вѣ)т(а)го архистратига
Миханла бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ, іпс. Начело исцѣленїи даровъ, и бл(а)г(о)д(а)ти даньїхъ намъ
б(о)го)мь. Бл(а)г(о)д(а)тию и дръзновениемъ Миханла архистратига (...)

л. 36а : Мѣсѣца септемврѣа ѿ дѣнь ѿанна златоуста слово, на рождество прес(вѣ)тїе б(о)городице
бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ, іпс. — Въ лѣто написаниа, о бою на десете колѣноу їзр(аї)лювоу (...)

л. 45а : Иже въ с(вѣ)тїи ѿ(тъ)ца нашего ѿанна дамаскина їннока и презвитера на рождество
прѣс(вѣ)тъне б(о)городице бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ, іпс. — Прид(е)те вси кзыци и весь родъ ч(л)вѣ)тъскын
и възрастъ вса. И всако достоинїе съ ра(д)остїю (...)

л. 53б : Въ тѣжде дѣнь иже въ с(вѣ)тїхъ ѿ(тъ)ца нашего Феодора новаго исповѣдника. Слово на
прѣславное рождество бл(а)д(ы)чице наше г(оспо)жде б(о)городице и пр(и)сно дѣ)вѣ) м(а)рїе слово, іпс.
— Свѣтло тръжьствоуєть тварь дѣ)ньсь новою бо дѣ)воу приємлюще (...)

л. 63а : Іоана златоуста слово похвално на рождество с(вѣ)т(и)е б(о)городице, бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ,
іпс. — Свѣтль дѣ)ньсь. и чюднь прѣд[ъ] очесїи нашими (...)

л. 64а : Мѣсѣца ѿ блаженаго к(о)зме вѣстниктора на с(вѣ)тїю и ѿакима и анны, славноу
родителю б(о)городици Марїи на заоутрїна рождѣства кє, бл(аго)с(ло)ви ѿ(тъ)чѣ, іпс. — Бѣчерашнеє
б(о)городице рождѣствное тръжьство. Мирно кє радованиє намъ празникъ похвалными пѣсно
словесни (...)

л. 67б : М(ѣ)с(е)ца сеп(темвриа) дѣ житиѣ и жизнь блаженнѣ Феодоры, бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. —

Въ д(ь)ни Зинова ц(а)ра. и григориа ипарха соуща въ Алезандрыи (...)

л. 76а : М(ѣ)с(е)ца сепремврѣа дѣ ообрѣтннѣ ч[ь]стнаго и животворащаго крста г(оспод)на, бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. — Въ лѣто седмо ц(а)р(ь)ства Константина великаго ц(а)ра. Стоуденаго м(ѣ)с(е)ца (...)

л. 81б : Въ т[ь]ждѣ д(ь)нь Андреа всеч(а)стнаго слово похвално на възвиженіѣ ч(а)стнаго крста.

Почетак — Крста празьдньство творим[ь] и все црко[в]ноѣ испльненнѣ озраѣет се (...)

л. 84а : Въ нед(е)лю г̄ поста слово о крст(ь)нѣм(ь) дрѣвѣ. От извѣщеніи с(вѣ)тын тро(и)це и въ память мѡѡсеова и прочим[ь] пр(о)р(око)м(ь). Бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. — Поѣтъ мѡѡси с(ы)ны изр(а)илювѣ изведе ю от чрьмнааго моря.

л. 99б : Иже въ с(вѣ)тынх(ь) о(тъ)ца нашего Іо(а)на архнеп(н)скопа Константина града златоустаго слово на преславноѣ поклоненнѣ ч(ь)стнаго и животворещаго крста. Бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. — Что рекоу или что възгл(аго)лою. како вы нарекоу овецѣ, или пастыре.

л. 105б : Иже въ с(вѣ)тынх(ь) о(тъ)ца нашего Іосифа исповѣдника. архнеп(н)ск(о)па Фесалоникниска. слово на поклоненнѣ ч(ь)стнаго и животворещаго крста. Бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. — Крста прѣдлежитъ д(ь)н(ь)сь празьдникъ, ликъ а(г)г(е)льскѣи да възыграет[ь]. Крста видѣше прѣдлежѣща, народы ч(а)в(ѣ)тскыи да покланяют[ь] се. Крста вѣрѣ б(о)ж(а)стванаго възносит[ь] се држава (...)

л. 109б : Иже въ с(вѣ)тынх(ь) о(тъ)ца нашего и исповѣника Феодора игоумѣна стоудита, слово на поклоненнѣ ч(ь)стнаго и животворещаго крста, бл(аго)с(ло)ви о(тъ)чѣ, іпс. — Радости д(ь)нь и веселнѣа, како знаменнѣ радости предѣста (...)

л. 114б : Иже въ с(вѣ)тыи(хъ) ѡ(тѣ)ца нашего Іоана златоустаго архие(пи)ск(о)па Константина града. Сказанне ѡт Лѡуке е(ж)а(г)г(е)листа: ѡ кезерѣ геннисаретъсцѣмь. И ѡ рыбах[ь]. Бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Тогда оучител[ь] бл(а)го(с)ло(в)ень кгда оученикъ, бл(а)гопокоривъ (...)

л. 120а : М(ѣ)с(е)ца сеп(тем)вр(и)а ѿ м(оу)ч(е)нн(и)е с(вѣ)т(а)го великом(оу)ч(е)ника Никит[ы] бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Пождныи подвиги м(оу)ч(е)ника Никиты празднуем[ь] д(ь)н(ь)сь (...)

л. 125а : М(ѣ)с(е)ца сеп(тем)вр(и)а ѿ м(оу)ч(е)нн(и)е с(вѣ)т(а)го великом(оу)ч(е)ника Никит[ы] бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Въ врѣмена бы [сть] моужь богомоудрь именем Никита (...)

л. 130а : М(ѣ)с(е)ца сеп(тем)вр(и)а іѣ с(вѣ)т(и)е преподобн(и)е м(оу)ч(е)нн(и)це Соуфим(и)е бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Ц(а)рствоующюу же диоклит(и)ану. пріскоу же антипатоу соушоу(...)

л. 135б : М(ѣ)с(е)ца въ іѣ д(ь)н(ь) м(оу)ч(е)нн(и)е с(вѣ)т(и)хъ м(оу)ч(е)нн(и)цъ и сестрѣнн(и)цъ. Вѣра, любве, надежда и м(а)т(е)ре Софим(е), бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Словеси разсѣяноу бывшоу по всен подьслучнѣн (...)

л. 145а : М(ѣ)с(е)ца сеп(тем)вр(и)а к жити(е) и м(оу)ч(е)нн(и)е с(вѣ)т(а)го е(ж)стаф(и)а. И жены юг[о] Феописти. и чедо юго Ягати и Феописта бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — Въ д(ь)ни ц(а)р(ь)ства троіана, идолсцѣн жрьтврѣ одръжеши (...)

л. 153а : М(ѣ)с(е)ца сеп(тем)вр(и)а кѣ похвала с(вѣ)т(а)го <...!> с(вѣ)щеном(оу)ч(е)н(и)ка Фоки, бл(а)го(с)ло(в)и ѡ(тѣ)че, іпс. — С(вѣ)тыхъ оубо и чюдни всѣхъ довлѣихъ м(оу)ч(е)нн(и)къ ст(ра)сти мѣсто ѡтдають кровь же въ крови мѣсто сп(а)соу всѣх[ь] бл(а)г(о)д(ѣ)т(и)ю исплньнише (...)

л. 157а : Мѣсѣца сѣк(тѣмврїа) к̃г̃ иже с(вѣ)тых[ь] ѡ(ть)ца нашего їѡана архіеп(н)с(ко)па
Константина град[а] златооустаго. Слово на зачетнїе їѡанна пред(ь)т(е)чѣ, бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ, іпс. —
Бъзлюбленїи бл(а)гын д(ь)нь праздникоу, и въсе людскоѣ радованнїе (...)

л. 165а : Мѣсѣца сѣк(тѣмврїа) к̃д̃ д(ь)нь м(оу)ч(е)ннїе с(вѣ)тыѣ првом(оу)ч(е)ннїце теклы ап(о)с(то)лнїе
г(оспод)нїе, бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ, іпс. — Въсходещоу Павлоу въ иконїю, по бѣгани бывшии ѡмоу
от антиѡхїе. Х(р)и(с)то)вою. ѡмоужѣ юс(ть) слава. чьсть и поклонїаннїе и н(ы)нїа и пр(и)сно и въ вѣкї
вѣкомь аминь (...)

л. 174а : Въ тьжде д(ь)нь с(вѣ)тыѣ првом(оу)ч(е)ннїце теклы чюдо второе, іпс. — По стр(а)сти
моученика, ап(осто)льство приѣмши бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ от с(вѣ)таго Павла въселеньскаго оучителя
с(вѣ)таго првом(оу)ч(е)н(н)ца текла обрѣте все соущїе въ митрополнїи селвскїи поганї (...)

л. 175а : Чюд[о] третнїе с(вѣ)тыѣ првом(оу)ч(е)ннїце теклы бывшеѣ въ ерсонѣ, іпс. — Въшдь же на
гору и ѡбстѣх[ь] пещероу и живѣ в сѣѣи лѣта многа.

л. 177б : Мѣсѣца сѣк(тѣмврїа) к̃е̃. Жит[н]їе и хоженнїе с(вѣ)тыѣ еврсины бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ, іпс.
— Быс[ть] нѣкто въ александрьсцѣ градѣ, моужь славнь именовь пафноути, зѣло поспѣшивь ѡ
заповѣдѣх б(о)жїихъ (...)

л. 186а : Мѣсѣца сѣк(тѣмврїа) к̃ѕ̃ д(ь)нь похвала с(вѣ)т(а)го ап(о)с(то)ла и єѡ(а)гг(е)лїста їѡана
б(о)гословца, бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ, іпс. — Кы съ н(е)б(е)се прїнде великын б(о)гословць їѡань (...)

л. 193а : Мѣсѣца сѣк(тѣмврїа) л̃̃ м(оу)ч(е)ннїе с(вѣ)т(а)го Григорна, еп(н)ск(о)па, великыѣ армѣннїе и
рїпсиднїе и ганїаннїи и ннѣхъ л̃ѕ̃ д(е)в(н)це. Страд[а]вшннхъ въ арїѣнїи, бл(аго)с(ло)ви ѡ(ть)чѣ, іпс. —
Ц(а)р(ь)ствоующоу дїѡклитїаноу римляни. Тиридатоу же арменикю (...)

Записи:

л. 1а – си панагирик даше братна свѣтопочивьшаго вл(а)д(и)ке кѡр Захарна и рекоше вл(а)д(и)кѡ кнр Захарню да пиш(е)мо в проскумидню и да мѡ сотпоємо к̄ и четри де... и кто ю ке сотидити от храма с(в)ѣтын б(о)городице пивьске, такови да є проклет от г(оспод)а в'седрьжителя и прѣч(и)сте вл(а)д(ы)ч(и)це нашєн б(о)городици и васєхъ с(в)єтїихъ.

л. 1б - сиа книга панагирик м(ѣ)с(є)ца септемвриа, м(ѣ)с(є)ца октомвриа въ нихже и слова по рѣдѡ с(вѣ)тнѣ соутъ и нарочитнѣ ихже чїсло петъ. и дваши петорицею пет крат іако же чѣтүще взрици ѡ любозрителни дрѡже срьбыне.

Сне писа Бисарнонь [іє]ромонахъ въ лето, ̄̄пн̄ месеца новерна ̄̄ д(ь)нь в пивн и тада понде симєон и макариє и дионисіє в свєтѡ горѡ.

Въ лѣт(о) ̄̄чє.̄̄ кь область марадневу<...!> тадан мѡ бєше кєла<...!> велика.

л. први запис: снѣ книга рѣкома па(на)герикъ манастира пивѣ храма оүспєнна пр(є)с(вє)тне б(о)городице на рѣци рѣкомон синаць ва лето ̄̄сѡн̄ и то се лето прѣстави проигъмень григоріє.

други запис: Снѣ свѣта и божаствєна книга рѣкома панагирик манастира пивє, храмъ вспѣнна пр(є)с(вє)тне б(о)городице иже єсть на великомѡ врѣлоу глаголема синаць ва лето ̄̄сн̄. Писахъ азъ смѣрєни попь мєлетне тождє лето приде г(осподи)нь патрїа(р)хъ ісоан(и)кѡ в манастирь пиву.

л. 233а : Снїаю свєта и б(о)ж(а)ствєна книга панегирикъ манастира пивє, рамъ вєпєнїє прѣс(вє)тне б(о)городице. Ва лето ̄̄сн̄ вєчїа се блаженєши митрополитъ хєрцєговатки курь Филотєн.

л. 233б : Снїаю (<...!> с(вє)тѡ и б(о)ж(а)ствєнѡ книгѡ глаголема панагерикъ прочатохъ азъ смєрєни попь мєлетне пиваць внїтїа лето ̄̄смн̄ лето г(оспод)нє ̄̄лѡ̄̄ месеца августѡ к̄ днь крѡгъ санцѡ крѡгъ лѡни ва рүце лєтѡ и то лето вдарїше тѡрци на вилнградъ и не сѡтворише ємү ничтѡже.

л. 234б : Бѣга свѣта и в(о)ж(а)ставна книга панегирикъ манастира пиве радль с(вѣ)таго ѡспениа прѣ(с)вѣтне в(ла)д(ич)ице, чатохъ азъ смерни попь млетне на ѡѡмѣ месеца ивниа кѣ д(ь)нь.

Записе је објавио Душан Вуксан.⁴⁷⁶

Литература:

Црногорка 1885/II, 55; Вуксан 1936, 214, бр. описа 64; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 41, бр. описа 5; Радојковић, Пејовић,(1964) 4, бр. описа 25; *Инвентар*, 2199; Момировић, Васиљев 1991, 228–231, бр. описа 64.

65. Диоптра (Цетиње 65 / Пива) – око 1630. године

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (389 листова, димензије листа 213x153мм, димензије текста 160/165x90/95мм, 24 реда на страници).

Рукопис је у манастиру Пиви преписао Авакум око 1630. године. Филигранолошка анализа хартије потврђује вријеме писања рукописа.⁴⁷⁷

Поред Диоптре Михаила Псела, рукопис садржи додатне текстове Григорија Русијског, Климента Охридског (Похвала на престављење Бородице и *Охридског* и Похвалу пророку Илији), Слово Андрије Јерусалимског, Повијест Афродитијана Персијанца; Слово Јована Златоустог, Слова Анастасија мниха и три чуда Св. Николе. Текст се прекида, књига нема крај.

Литература:

⁴⁷⁶ Д. Вуксан 1936б, 214 (бр.описа 64).

⁴⁷⁷ Авакум је у Пиви преписао још два рукописа који се данас чувају у Цетињском манастиру (бр. 60 и 84): Момировић, Васиљев 1991, 231(бр. описа 65); Васиљев 2013, 113-120.

Вуксан, 1936, 214, бр. описа 65; Радојичић 1951, 337, Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 8, бр. описа 34; *Инвентар* 219; Момировић, Васиљев 1991, 231–233, бр. описа 65, Васиљев 2013, 113–120.

66. и 68. Зборник

Рукопис је конволут, састављен од двије засебне цјелине; садржи Палеју историјску и друге саставе. Писан је српскословенским језиком, на папиру и укупно има 395 листова. Први дио има 165 листова, димензије листа су 300x205мм, а димензије текста око 220x120/130мм, број редова на страници варира од 25 до 27. Други дио има 230 листова, димензије текста су 215x130/135мм, са 26 редова на страни. Сваки дио има своју засебну нумерацију свешчица.

Водени знаци основног дијела рукописа су из прве четвртине XVI вијека.⁴⁷⁸

Други дио рукописа је датиран око 1630. године.⁴⁷⁹

Рукопис 66

Основни дио рукописа садржи житије Григорија Омиритског: Житїє и жнз(а)нь Грѣгорию богоноснаго ѿ(тѣ)ца н(а)шего Грїгорїа еп(н)скоупа бившаго иже въ олврѣ-ѣ градѣ, та фарона и повѣсти ѿ съдѣаних[ъ] ч(оу)дес(ъ) ѿтѣ него с записаннаа ѿтѣ еп(н)скоупа града негранскаа, в(лаго)с(ло)ви ѿтѣ (...)

Рукопис 68

Текст започиње на листу 169а :

⁴⁷⁸ Момировић, Васиљев 1991, 233 (бр описа 66).

⁴⁷⁹ Момировић, Васиљев 1991, 280 (табела у којој се налази под. бр.68 година настанка рукописа)

Ѣпыфанїа нером(о)нах(а) ѡбытѣлї калнстратовн о житїи и ѡ бы(…) тѣди и лѣтнаго тнкостнаго показанїа. Прѣс(вє)тїе и прѣбл(аго)с(ло)веннїе кл(а)д(н)т(н)це наше б(огорди)це и пр(и)сно д(ѣв)н марїе (..). Затим до листа 186а следи низ кратких текстова разних аутора.

На л. 186а почиње Повѣст афродитиана персенина ѡть филипа презвитера списавше се ангг(ѣла) бывша, великаго ѿюанна златоустаго ѡ рождьствѣ х(ристо)вѣ ѡ звѣздѣ и ѡ поклонєны влѣхвом нже ѡть персиды ѡ(тѣ)чє б(лагосло)ви (...);

л. 191а–209а : Иже въ с(вє)тѣх свештеникомученика Иполита ѡ ѿ ап(о)с(то)лѣхъ и гдє кы єждо нх проповѣда и когда и гдє и каако сконча се (...);

л. 209–221б : Їавлєннїе вїждь вєщен о хихиши (...);

л. 221б–230а : Боговїдца мѡїсна книга (...);

л. 230а–251а : ѡ горѣ синанцѣ ї ѡ коупнїе (...);

л. 251а–260а : ѡ данни законѣ мѡнсиєю ѡть б(ог)а (...);

л. 260а–305а – Слово Јована Златоустаго о вјери; л. 309а–329а – Слово Кипријана о покајању; л.329а–349а – Слово о свештеномученицима Кипријану и Јустини (2.октобар); Јована Златоустог тумачење Јеванђеља по Луци (о гестиманском врту и о рибама); л. 349а–383б – Слово о Афродитијану Персијанцу од Филипа презвитера; л. 383б–398б - сказаннє и повѣстѣ ѡ ноѣ иже нарицашє се Їовав прѣжде.

Послије овог текста, рукопис се завршава ријечима: богоу слава въ вѣкы аминь.

Запис владике цетињског Висариона налази се на л.1б:

Записи: Лист 1б-сна книга мене смѣрена архїереа цетинскога Висариона. Принесен ми бистѣ ѡть мѣста Скадра въ лѣто 7097 єгда бистѣ намѣ радостѣ велїа и веселїе неизглаголано, понеже въ то лѣто прилѣчи се нѣкомѣ божим самотрѣнїемѣ прити воемѣ и начелникомѣ римскаго царства са

силою многою и плаћнише и претѣраше богодрски родъ царства исламова и скверни езикъ ихъ оуть мѣста косова и оуть ннихъ окрестнихъ мѣстъ и придоше до великіе церкви дома Спасова, иже нарицает се пек, архіепископѣ опште обителъ и пресветлое солнце иже сїаееть и лүте испускаееть и по всен земли сервскон. И вист ин въ мало пордоучна. Послѣи же воздвик се савон свонди христоненависникъ и домашни врагъ паша махмѣт бегович, оуть мѣста ипека, и паки восприе сню святоюю обител, и отачаство его мѣсто глаголемо пек. Сїа вса виша вождѣмъ попуѣщенїемъ грехъ ради нашихъ, и много зла сан богодрски варваръ показа сен свѣтени обители, васъ расхити и распрши еже оуть основанїа бѣше стѣжала, тачїю не обори, а стежанїа вса вазе. О сен дам моу Богъ воздастъ по дѣломъ. И сїа книга вистъ въ то врѣме оуть сен свѣтени обители принисена въ градъ Скадаръ... се же вист 1689.

Први дио конволута откупио је у Скадру митрополит Висарион 1689. године. Нема података о томе да ли је и други дио књиге већ био повезан заједно са првим, али би се могло претпоставити да је и он отприлике у исто вријеме доспио на Цетиње.

Литература:

Kuharski 1829, 126(бр.описа 9) *Црногорка 1885/ II*, 54–55; Вуксан, 1936, 215, бр. описа 66 и 68; Вуксан 1939, 99–100; Радојичић 1951 336–337; Мошин 1956, 283; Михајловић 1965 44, бр. описа 31 и 55; *Инвентар* 286; Момировић, Васиљев 1991, 237–241, бр. описа 66.

67. Житија светих (Цетиње 67; стара сигнатура 4) – XV вијека.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Момировић, Васиљев 1991, бр. описа 67.

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (278 листова, димензије листа 217x145мм, димензије текста 145x80/85мм, 20 редова на страници).

Није познато гдје је рукопис био писан, нити ко га је писао. На основу водених знакова хартије рукопис се датира у 20/30-те године XV вијека.⁴⁸¹

Овај рукопис садржи кратке изреке светих отца (до листа 109). Затим слиједи житија светих: преподобног Марка пустињака, светог Зосиме, преподобне Марије Египћанке. За житијима долазе одабрани текстови из патерика, а књига се завршава параклисом бесплотним силама (арханђелима) и параклисом Богородици и светом Николи.

Записа у рукопису нема.

Рукопис се први пут помиње код Д. Вуксана.⁴⁸² Нија познато од када се налази у цетињском манастиру. Рукопис је прије Вуксановог сигнирања имао стари инв. бр. 4.

Литература:

Вуксан 1936, 215, бр. описа 67; Мошин, 1956, 284; Михајловић 1965, 42, бр. описа 25; *Инвентар* 233; Момировић, Васиљев 1991, 241–243, бр. описа 67.

69. Слова светих отаца (Цетиње 69) – трећа четвртина XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (308 листова, димензије листа 287x220мм, димензије текста 225x140/145мм, 30 редова на страници).

Нема података о писару и мјесту писања.

На основу анализе водених знакова на хартији, рукопис је датиран у трећу четвртину XIV вијека.⁴⁸³

Први дио рукописа чине слова Исака Сирина (до л. 222):

⁴⁸¹ Момировић, Васиљев 1991, бр. описа 67.

⁴⁸² Вуксан 1936, 215.

⁴⁸³ Момировић, Васиљев 1991, бр. описа 68.

Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ о(т)ца н(а)шего исаака сирїаннина, посника и ѿтшльника бывшаго еп(н)ск(о)па х(ри)столюбиваго града ниневїе. Словеса посничска, написанна оубо ѿт него скондъ кезькомь. Сказанна же ѿт пр[ε]п[о]д[о]бныхъ от[ъ]ць нашахъ аввы патрикіа, и аввы аврамїа, люубопрѣмоудрьць, и безмльвникь. иже въ лаврѣ безмльствовавшихъ. Въ с(вѣ)т(ы)хъ о(т)ца нашего савы ѿ отреченїи инотьсцѣ житїи.

Од листа 223 а, почиу слова Светог Макарија:

Главизны прѣп[о]п[о]д[о]бнаго ѿ(т)ца нашего Макариа. ѿт словес него прѣтворена логофетоцъ. Рн. Глава. а.

На маргини записано – Г(оспод)и ї(с)ус х(ри)сте с(ы)не б(о)жини помилуи мѣ грѣшнаго алинн и пр(ε)с(вѣ)та б(о)городице помаган.

Записи на крају кнѣиге, на листу 308б и 309а:

– бистъ кзюнжїа сїмо настоиатель, бгъ да га про.

- сїю кнѣгъ прилож(н) степаїа за свою дшъ и своелъ домачинъ гвозденъ и сїмъ и тодоръ и сїмъ за вѣчнн помен, бъ да их про.

– лето рож. хва аѿдї ювнїа ѿ. зписа авзентїе їезархъ патриархов рвкою своею и приложи во свои постриг монастир пивски, да бвде неѿкелен никим бгъ да прос(ти) игъмѣна са саветом братне касее.

и лепъ бошъ сѣб(ε) за здравлє и за дшъ, бгъ да прос(ти) тодоръ и сїмъ и андри за здравлє. На листу 309 а необјављен запис: Да се зна како прода вукъ драги'евн'ъ влаткоу радони'ъ на двое землє да понели на мекотинахъ за р аспри томлє сведок г(оспод)ь б(ог)ь и света мати его како є тако

е и томоуи сведоки Г калугери никкола остоїа и хаџан радовниџ како рекшоше каде се радешвиџе да
придаде да они и землѧ 8218 и тоје прода вѣкѧ и сынњомѧ и знѧкомѧ.⁴⁸⁴

Записе је објавио Душан Вуксан.⁴⁸⁵

Књигу је, као што се види из записа, Авксентије, егзарх пећког трона, приложио 1714. године манастиру свог пострига.

Литература:

Вуксан 1936, 215–216, бр. описа 69; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 41, бр. описа 9; *Инвентар* 1434; Момировић, Васиљев 1991, 243–246, бр. описа 68.

70 + 78+ 79. Патерик – 1360/70. год.

Рукопис је српски, писан је на папиру, има 385 листова (димензије листа су 270x202мм).⁴⁸⁶ Рукопис је конволут, састављен је од три независне цјелине које су повезане у једну књигу. На основу филигранолошке анализе, закључено је да су сва три дијела употребљена хартија из треће четвртине XIV вијека.⁴⁸⁷

Први дио има 192 листа, димензије текста на листу су 213x 150мм, са по 30 редова на страници.

Први дио (191 листа) садржи слова из Патерика и поуке светих отаца (од листа 98). Рукопис би могао потицати са Свете Горе. Од листа 191 почиње друга цјелина која такође садржи слова светих отаца (светог Макарија, Јефрема Сирина, Евсевија, Григорија Великог. Од листа 363 почиње трећи рукопис, који садржи неколико слова Јована Златоустог (из великопосног циклуса).

Ни у једном од три рукописа нема никаквих записа.

⁴⁸⁴ Исти запис се налази на листу 324 а рукописа рукописа бр. 4.

⁴⁸⁵ Вуксан 1936, 215-216 (бр. описа 69).

⁴⁸⁶ Богдановић 1982, 1087. По подацима које даје Богдановић, рукопис има 396 листова.

⁴⁸⁷ Момировић, Васиљев 1991, 246 (бр. описа 69).

Не зна се како је и када овај рукопис доспио на Цетиње. Ово би могао бити онај конволут који је Кухарски видио приликом посјете манастиру 1829. године, те их и описао 1829 године.⁴⁸⁸

Литература:

Kuharski 1829,127(бр.описа 10 и11); Вуксан 1936, 216, бр. описа 70, 218 бр. описа 78 и 79; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 41, бр. описа 6, 7, и 8; Радојковић, Пејовић 1964, 18, бр. описа 74; *Инвентар* 1087; Момировић, Васиљев 1991, 246–249, бр. описа 69.

71. Поученије Аве Доротеја (Цетиње 71 / Пива 63) – прва четвртина XVII вијека

Рукопис је српски, писан је на папиру, има 127 листова (димензије листа су 270x210мм, димензије текста су 230x130мм; број редова на стран је неуједначен, варира од 26 до 31).

Записи који постоје при крају ове књиге нијесу из времена његовог писања, те не помажу приликом покушаја да се утврди ко је и гдје писао овај рукопис. Рукопис је на основу водених знакова датиран у прву четвртину XVII вијека.

Ова књига обухвата слова, посланице и кратке поуке ава Доротеја, укупно 25 текстова. Сви су ови текстови намијењени монасима, као подстицај за ревносно испуњавање датих завјета. Рукопис није потпун, недостаје му крај.

Записи:

л. 128а : зрѣз. да се зна шо би сира ·б· кантара и ·д· сока, љ стотин мане ·г·; а за вѣнѣ ·б· кантара и ·д· сока, више ·г· стотин и ·кн· аспри на новомѣ раѣнѣ.

— да се зна кад се престави старица вѣдокіа, добра бака, мѣрь нгѣлана Маѣнида, бивша свпрѣжница

Николѣ кнеза іанковића ѿ села Шилошевића, лето зсле ѿ рѣства хѣа дѣкс. мѣца сек. к. данѣ.

⁴⁸⁸ Kuharski 1829, 127 (бр. описа, 10 и 11).

— да се зна кад се престави игъменъ Мазимъ из беле монастыра синъ кнеза Николѣ Иноквиѣа, добри и избрани члкъ, игъменока 7 летъ. понови к. келне и украси црквѣ и кзпи сорѣ са свещници и цветъ и кандило сребрно и огради балалницѣ и воденицѣ на ибаръ и нне 7 кѣе за сльжбе монастырке скондъ трѣдомъ и ззе под монастырѣ земле више него е прежде било. престави се ва лето 751г, 10 ржства хва 14д. ва вторникъ 7 ден по пасце.

На маргини: сѣа книга монастыра Беле радъ светаго геор<...!>

Записе је објавио Д. Вуксан.⁴⁸⁹

Рукопис је припадао Пиви, одакле је донијет на Цетиње. Записи, међутим, показују да је током XVIII вијека рукопис припадао манастиру Бијела.

Литература:

Вуксан 1936, 217, бр. описа 71; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 45, бр. описа 76; Радојковић, Пејовић 1964, 9, бр. описа 43; *Инвентар* 230; Момировић, Васиљев 1991, 249–251, бр. описа 60.

72. Поуке светих отаца – средина XV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (189 листова, димензије листа су 420x280мм, димензије текста 297x180мм, 32 реда на страници). Рукопис није потпун, недостаје му почетак.

Водени знаци овог рукописа нијесу проучени. Димитрије Богдановић га је датирао у средину XV вијека.⁴⁹⁰

Нема никаквих записа, те нема ни података о евентуалном писару или мјесту преписивања ове књиге.

Рукопис садржи поуке и слова на разне теме Јована Дамаскина, Дионисија Ареопагита, Атанасија Великог, Василија Великог, Григорија Богослова, Григорија Ниског, Кирила Александријског, Светог Максима, Лаонтија Кипарског. Посебну

⁴⁸⁹ Вуксан 1936б, 216 (бр. описа 71).

⁴⁹⁰ Богдановић 1982, 101 (бр. описа 1436).

групу чине беседе против Арија и аријанаца, као и Евномија, чији су аутори Атанасије Велики, Василије Велики, Григорије Богослов, Григорије Ниски, Јован Златоусти и Кирил Александријски.

Рукопис први помиње Д. Вуксан.⁴⁹¹

Литература:

Вуксан 1936, 216, бр. описа 72; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 42, бр. описа 26; Радојковић, Пејовић 1964, 18, бр. описа 74; *Инвентар* 1436; Момировић, Васиљев 1991, 251–252.

73. Љествица, слова и други састави светих отаца (Цетиње 73) – 1360/70. година.

Рукопис је македонски, писан је на хартији, има 313 листова; димензије листа су 218 x 143мм, димензије текста 155x95мм, са по 23 реда на страници.

Рукопис је на основу филигранолошке анализе датиран у 1360/70. године.⁴⁹²

Нема података о мјесту писања, као ни о писару овог рукописа.

У првом дијелу налази се Љествица Јована Синајског. Затим слиједу различити састави Елифанија Кипарског, Анастасија (Слово на Преображење), слово Јефрема Сирина (О умиљенију душе), затим одговор Григорија Богослова Филагрију о смрти његовога брата Василија Великог, тропар Јовану Златоустом.

На поставном листу предње корице исписана је стихира на сусрет патријарху: Стихира на срѣтеніе патр(и)арха, глас ̑̑

Придете братіе васи дан са радостию оусрѣщии архипастіра своего, иже х̑ске оваць пастіра и
вчитела, его нам д(оу)х(ь) (ве)тын помаза, егоже не чл(о)вѣка сего сабраніе из'мжи <нечитко> д(оу)хъ
постави и нинѣ имаам егоже искамо и негоже желахоом и нна шбретохом и лии добрѣ пасови не
шпадаем надежди темъ веселеше се срѣьска прѣчастна цркви сазивает нас ликствовати са доуховнїи

⁴⁹¹ Д. Вуксан 1936б, 216 (бр. описа 72).

⁴⁹² Момировић, Васиљев 1991, 252 (бр. описа 72).

чедн. Тебе архипастирь прѣдстоюще и са любовию почитающе та сан мн те неди зовем придеше васа
српска колена ї усрдно сатецел се своего архипастира похваляюще. Лице срдцем ї радун се српске цркове
с(вет)ло земли српскон ѿ(тъ)ць и зчнтел ї положивн д(оу)шв свою за српское достоинїе ї еже искрнно
прѣдстати прѣстолв ва дань їавленнїа и ѿткрвнїа (нечитко).

Ова стихира вјероватно потиче иза времена прије укидања Пећке патријаршије 1766.г. из доба патријарха Арсенија IV.⁴⁹³

У рукопису нема никаквих записа. Податке о рукопису први је забиљежио Д. Вуксан.⁴⁹⁴

Литература:

Вуксан 1936, 216, бр. описа 73; Радојичић 1951, 335; Моћин (1956) 284; Михајловић 1965, 41, бр. описа 10; Радојковић, Пејовић 1964, 9, бр. описа 43; *Инвентар* 495; Момировић, Васиљев 1991, 252–253, бр. описа 72.

74. Канонски зборник приручних правила св. отаца (Цетиње 74 / Пива 5)– девета деценија XIV вијека

Рукопис је српски, писан је на папиру, има 224 листа (димензије листа су 210x140мм, димензије текста на страни су 160x100мм, 21 ред на страници).

На основу анализе водених знакова рукопис је датиран у девету деценију XIV вијека.⁴⁹⁵ Није познато ко га је писао, нити гдје.

По своме садржају, ово је зборник канонских састава. Ту се налазе одабрани дјелови Правила светих апостола (о браку, о епископима, свештеницима и клирицима). Има и дјелова требника, одломака из типика, слова светих отаца нпр. Јована Златоустог на васкрсење Христово.

Записи:

⁴⁹³ Момировић, Васиљев 1991, 253.

⁴⁹⁴ Вуксан 1936, 216 (бр. описа 73).

⁴⁹⁵ Момировић, Васиљев 1991, 253 (бр. описа 73).

л. 224б : Многoгрѣшньи вавила хромыи.

л. 225б : Прииди мѣ ѿ пустинѣ тако млати чѣдо своѣ ва недра своѣ, ѿ сладка пустинѣ.

л. 225б : Тропар светом Николи правило веры и образ кротости въздержанію оучителѣа ѡвѣст[ь] се
стадѣ твоѣмѣ ѡже вѣщѣмѣ истина сегоради стѣжавѣ висока и нищѣтоу б(о)гата ѿ(т)ѣе нашѣ
николаѣ м(о)ли х(ри)ст(т)а б(о)га сп(а)с(и)ти се д(о)ушамѣ нашимѣ[ъ].

л. 226а : Сѣа книга манастира пивѣ рамѣ вспенне...

И мѣтанна лобъцѣмѣ дѣховьникѣ макариѣ и свои брати мѣтанна нека знате како изидосмо
на соранье зви снегѣ и лед, него некатѣ пиѣе намѣ неста хранѣе, него щоѣ м(о)у(ч)но без дрѣва. Него
даха бѣте изити да намѣ принесете дрѣвѣца из пивѣи, въ подан пльвлю ѿ идехе из прнесика на горскѣ
и ако що остане нека сло се махъцѣмѣ дашо веѡме нехотѣх; и писасмо м(ѣ)сца апр(и)ль на 7 днѣ; аколи
ниѣа нволеѣмѣ замѣи.

Записи су објављени.⁴⁹⁶

Рукопис је припадао библиотеци манастира Пивѣ.

Литература:

Вуксан 1936, 216, бр. описа 74; Моѣин, 1956, 284; Михајловић 1965, 41, бр.
описа 15; Радојковић, Пејовић 1964, 9, бр. описа 40; *Инвентар* 370; Момировић,
Васиљев 1991, 253–257, бр. описа 73.

⁴⁹⁶ Вуксан 1936б, 216-217 (бр. описа 74); Момировић, Васиљев 1991, 256.

75. Златоуст манастира Пиве (Цетиње 75 / Пива 41) – 80/90-те године XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (281 лист, димензије листа су 290x200мм, димензије текста су 210x140мм, са 26 редова на страници).

Нема података о мјесту на коме је ова књига била преписана, као ни о томе ко је био писар. Према воденим знацима рукопис је датирану 80/90-те године XIV вијека.⁴⁹⁷

Овај Златоуст обухвата слова и за посни и за цвијетни циклус. У њему се налази 15 слова Јована Златоустог, те по једно Теодора Студита, Калиста Цариградског, Јефрема Сирина, Макарија Египатскога, Леонтија Презвитера, Анастасија, Исихија Јерусалимског, Андреја Критског, Прокла Цариградског, Методија Патарског и Кирила Александријског. Ту су и три слова Василија Селеукијског.

На крају овог Златоуста додат је и Молебан о одбрани Цариграда од Персијанаца и варвара.

Из записа јасно произилази да је рукопис припадао манастиру Пива, мада се не зна како је тамо доспио:

л. 281а : сна книга г(лаго)л(е)моє златоџсть монастира пивѣ храм(ь) в(с)пєнїа пр(ѣ)с(вє)тє вл(а)д(ичи)цє наше в(огороди)цє и пр(н)сно д(ѣ)ви м(а)ри, љ̄ски.

Записе је објавио Душан Вуксан.⁴⁹⁸

Литература:

Вуксан 1936, 217, бр. описа 75; Радојичић 1951,329, 342; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 41, бр. описа 19; Радојковић, Пејовић 1964, 9, бр. описа 41; *Инвентар* 419; Момировић, Васиљев 1991, 257–258, бр. описа 74.

⁴⁹⁷ Момировић, Васиљев 1991, 257 (бр. описа 74).

⁴⁹⁸ Вуксан 1936б, 217 (бр. описа 76).

76. Пчела (Цетиње 76/ Пива) – крај XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру (287 листова, димензије листа су 140x100/95мм, димензије текста 100x70мм, 20 редова на страници).

Нема записа из времена писања овог рукописа, те се не зна ни гдје је настао, нити ко га је писао. На основу анализе водених знакова, закључено је да се рукопис састоји из три дијела: први дио је из краја XIV вијека; 2. дио је настао у другој четвртини XVI вијека; 3. дио је из краја XVI вијека.⁴⁹⁹ На основу водених знакова рукопис је својевремено Мошин датирао у XIV вијек.⁵⁰⁰ Момировић и Васиљев не наводе који је други дио рукописа датиран у другу четвртину XVI вијека; можда би то могли бити додаци папирних закрпа на неким дјеловима маргина залијепљених у неком каснијем периоду, јер трећи дио који су они датирали у последњу четвртину XVI вијека јесу празни листови 31, 40, 104, 106, 171 и 186.⁵⁰¹ Ови листови не одвајају поједина поглавља, могли су бити додата приликом неког каснијег преповезивања књиге. Рукопис је послје 1990. године конзервиран, већ послје објављивања књиге коју су написали Момировић Васиљев. Том приликом су вјероватно старе закрпе на маргинама скинуте и замијењене рестаураторском хартијом скоро на свим листовима. Ова претпоставка свакако захтијева поновну филигранолошку анализу рукописа.

Рукопис садржи одабране дјелове аскетских састава појединих црквених отаца: Василија Великог, Атанасија, Јована Златоустог, Теодора Студита, Светог Максима, Макарија Великог, Карпатија, Јована Дамаскина, као и слово на свету Пасху Григорија Богослова. Сви текстови односе се на вријеме Великог поста.

Записи:

л. 31а : ва сен книжници собрана свѣтъ боженставна словеса ѿакоже де доточинне пчели сот различнаго цвѣтна напитающе домн своє;

⁴⁹⁹ Момировић, Васиљев 1991, 258 (бр. описа 76).

⁵⁰⁰ Мошин 1956, 284.

⁵⁰¹ Момировић Васиљев 1991, 258.

Вуксан 1936 217, бр. описа 76; Мошин 1956, 284; Михајловић(1965) 42, бр. описа 20; Радојковић, Пејовић 1964, 10, бр. описа 47; *Инвентар*, 1402; Момировић, Васиљев 1991, 258–260, бр. описа 75.

77. Златоуст – трећа четвртина XVI вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, писан је на папиру, има 394 листа (димензије листа су 314x200мм, димензије текста су 235x140мм, 25 редова на првих 5 листова, а даље до краја по 26 на страници).

Рукопис је датиран у трећу четвртину XVI вијека на основу анализе водених знакова хартије.⁵⁰⁴ Нема података о томе ко је и гдје писао ову књигу.

Овај Златоуст садржи слова светих отаца за посни и цвијетни циклус:

л.1а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѿ(тъ)ць н(а)ш(е)г(о) юанна злат(о)уѿстаго архіеп(ис)к(о)па констатнтинна града. слово ѿ петдесетнемь ѷллѣ, іпс. - ѿстанкы вчерашниѣ трапезы ѿдати вамъ (...)

л. 1ба : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѿ(тъ)ца нашего ю(ана) архіеп(ис)к(о)па константинна града златоуѿстаго, слово ѿ покаани, іпс. - Ище и вчерѣ ѿ вас ѿстахъ, нь неколюю (...)

л. 26б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѿ(тъ)ца нашего ю(ана) архіеп(ис)к(о)па константинна града злат(о)уѿстаго, слово къ ѿстающимъ ѿ б(о)ж(е)ств(е)ныѣ службы. и ѿ с(вѣ)щеннѣи трапезѣ и ѿ соудѣ. ѿ(тъ)че бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Икоже сѣющимъ никажде польза кгда при поутѣ (...)

л. 30а : Тогожде ѿ ни(...) и ѿ бога тыхъ и ѿ млост(н)ны, іпс. - Икоже травници илют(ъ) пьстры различны цвѣты (...)

⁵⁰⁴ Момировић, Васиљев 1991, 260 (бр. описа 76).

л. 36а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего ѡ(ана) архієп(н)ск(о)па константина града злат(о)у҃стааго, слово ѡ еже ѡбаче въсоу҃е метет се всакъ чл(овѣ)къ живы, іпс. - Понуждаєть нн ѣдро гльбинноє (...)

л. 41а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего ѡ(ана) архієп(н)ск(о)па константина града злат(о)у҃стааго. въ еже чесо ради дрѣво, разоумно доброу их(ь) злѣ нар(е)те се. и како разоумѣет се еже, д(ь)ньс(ь) съ мною... общих(ь) еси въ рани. бл(аго)с(ло)ви ѡ(тъ)те, іпс. - Много м(о)лихъ вѣра вашоу любовь поминити (...)

л. 48б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего, ѡ(ана) архієп(н)ск(о)па константина града злат(о)у҃стааго слово ѡ еже непостыдѣвати се исповѣдovati чьстнаго кр(ь)ста и яко тѣмъ сп(а)сль кс(тъ) нас х(рїсто)с(ь) и дос(то)нть Ѡ немъ хвалити се и ѡ добродѣтели и како настонтъ сп(а)сенню нашемоу. ѡ(тъ)те бл(аго)с(ло)ви, іпс. - Се кс(тъ) братіе знаменїе, еже бл(а)д(ы)ка в сѣме ѡбѣщасе дати...

л. 60б : Пр(ѣ)п(о)добнаго ѡ(тъ)ца нашего ꙗко(о)ра нгоумена ѡбитѣли стѣдїнскыє, слово на поклоненїе чьстнаго кр(ь)ста, іпс. - Радости и веселїа д(ь)нь, яко знаменїе радости прѣдста (...)

л. 64а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца наше(о) и исповѣдника ѡсифа архієп(н)ск(о)па солоу҃нскаго сл(о)во ѡ ч(ь)стнѣмъ и животворещимъ(ь) кр(ь)стѣ. въ н(е)делю 7̄ ю. с(вѣ)т(ы)хъ (.....) ѡ(тъ)те, іпс. - Кр(ь)ста прѣдлежитъ д(ь)ньс(ь) празникъ, ликъ агг(е)лскыи...

л. 67б : Іоана архієп(н)ск(о)па константина града злат(о)у҃стааго сл(о)во ѡ постѣ и ѡ храмѣ ап(о)с(то)ль и ѡ прѣполовиени поста. ѡ(тъ)те бл(аго)с(ло)ви, іпс. - Многы видѣхъ радоующе и дроугъ къ дроугоу г(лаго)люще (...)

л. 76а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего іо(ана) архіеп(н)ск(о)па константина града
злат(о)оустѣаго, слово ѡ покаани. въ немже въспоменуѡ и все стр(а)сти чл(овѣ)чѣскыѣ. бл(аго)с(ло)ви
ѡ(тѣ)че, іпс. - Пр(н)сно оубѡ поминати б(ог)а, добро. и зѣло добро (...)

л. 101б : Калиста архіеп(н)ск(о)па константїна града. бесѣда въ четврьтоу н(е)делю с(вѣ)т(ы)хъ
пос(тѣ), іпс. - Прѣполовьше братїе поуѣннѣ въздрѣжанїа (...)

л. 107а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашег(о) іо(ана) архіеп(н)ск(о)па константина града
злат(о)оустѣаго, сл(о)во ѡ покаани. и сѣтовани ц(а)ра дхлава. і ѡ конѣ пр(о)роцѣ. бл(аго)с(ло)ви
ѡ(тѣ)че, іпс. - Видѣсте ли въ прьвою н(е)делю творенїе и повѣдѣ (...)

л. 114а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего іо(ана) архіеп(н)ск(о)па константина града
злат(о)оустѣаго, сл(о)во ѡ покаани и оумиленїи. и како скорь іс(тѣ) б(ог)ъ въ сп(а)сенїе и късьнь на
м(оу)ч(е)нїе. въ немже и ѡ раавѣ прѣславна повѣсть. ѡ(тѣ)че бл(аго)с(ло)ви, іпс. - Всегда оубѡ
б(о)ж(е)ств(е)ныи ап(о)с(то)ль б(о)ж(е)ств(е)ны н(е)б(е)сныи (...)

л. 129б : Пр(ѣ)п(о)добнааго и б(о)гоноснаго ѡ(тѣ)ца нашего ефрема сурїна. сл(о)во ѡ оумилени.
бл(аго)с(ло)ви ѡ(тѣ)че, іпс. - Пр(н)д(е)те любимици пр(н)д(е)те ѡ(тѣ)ци и братїа моа (...)

л. 139а : Житїе и жизнь пр(ѣ)п(о)добниѣ марїе египтѣныне съписано софронїемъ патрїархом(ъ)
іер(оу)с(а)л(н)мскымъ. благослови ѡ(тѣ)че, іпс. - Таиноу цр(ь)кв(ь)ноую добро іс(тѣ) танти, дѣла же
г(оспод)на проповѣдати (...)

л. 159а : Повѣсть пользна ѿ древных(ъ) повѣстен събрана. и въ споминанїе являющи иже
прѣславнѣ бывшому чюдеси, вънегда персен варбарн ц(а)риград ратїю окрѣжише. иже и погыбоше
б(о)ж(е)ств(ь)ным(ъ) соудом(ъ) искоушени бывше град же неврѣждень бысть м(о)л(н)твами

б(огороди)це, и м(о)льбное ѿ толѣ поют се бл(а)годареніе. несѣдѣланое д(ь)нь, іпс. - Въ лѣтѣх(ь) иракліа ц(а)ра грѣчьскаго (...)

л. 167б : Лѣонтіа презвитера константина града слово похвално прѣс(вє)тѣи б(огороди)ци. благослови ѡ(тѣ)чє, іпс. - Настоящаго чьстнаго и ц(а)рьскааго (...)

л. 170б : Бл(а)женаго анастасіа мниха горы синанскыє. слово ѡ с(вє)тѣмь събрани и ѡ кєже не памєто злобьствовати. ѡ(тѣ)чє бл(аго)с(ло)ви, іпс. - Пр(и)сно оубо с(вє)т(а)го д(оу)ха бл(а)г(о)д(а)тѣ всакымь б(о)ж(ь)ствнымь (...)

л. 181б : Иже въ с(вє)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего василіа архієп(и)ск(о)па селеуќїнскаго слово въ кєже, се всходимь въ ієр(оу)с(а)л(и)мь, и с(ы)нь чл(овѣ)чѣ прѣдань боудєть въ роуцѣ старьць. благослови ѡ(тѣ)чє, іпс - Възнамаєть кєзыкь къ подвигоу, слышателеи (...)

л. 186б : Тогожде василіа архієп(и)ск(о)па селеуќїнскаго слово въ кєже рьци да ѡба моа с(ы)на седєта, єдинь ѡ десноую тебе а дроугы ѡ шєю. благослови ѡ(тѣ)чє, іпс. |Иже оубо ѿ чл(овѣ)кь на чл(вѣ)кы бываємоє ѡпльчєніє (...)

л. 190б : Иже въ с(вє)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего іѡ(ана) архієп(и)ск(о)па константина града златооустааго ѡ богатѣмь и ѡ лазарѣ и іако съ вѣсть ѡбычє намь въспоминати дрѣвниа съгрѣшеніа и ѡ іосифѣ. бл(аго)с(ло)ви ѡ(тѣ)чє, іпс. - Лазаровы притчє концѣ, ноужда д(ь)ньс(ь) ѿдати (...)

л. 203а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего ѡ(ана) архїеп(н)ск(о)па константина града
злат(о)оустѣаго слово наказателно на концѣ с(вѣ)тыне чѣтвородесетнице. благослови ѡ(тѣ)чѣ, іпс. - Къ
концоу нашего поста врѣме прочеє приходитъ (...)

л. 219б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего ѡ(ана) архїеп(н)ск(о)па константина града
злат(о)оустѣаго слово на въздвиженїе праведнаго лазаря. б(ла)госл(о)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. - Д(ь)ньс(ь) ѿ
мртвых(ь) въздвижаемъ лазарь (...)

л. 227а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего василїа архїеп(н)ск(о)па селеуїтискаго слово ѡ
чѣтвород(ь)невнѣмъ лазарѣ. б(ла)госл(о)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. - Цр(ь)ковь, позорище г(ла)г(о)лом(ь) и
чл(овѣ)комъ ѡбщеє (...)

л. 235б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего андреа архїеп(н)ск(о)па критскаго слово на цвѣтоносїе,
іпс. - Вчѣра нас(ь) съ вл(а)д(н)кою лазарь оучрѣде кже ѡ себѣ (...)

л. 237б : Исх҃їа презвитера іеросолїмскаго слово ѡ чѣтвородневнѣм(ь) лазарѣ. б(ла)госл(о)ви ѡ(тѣ)чѣ,
іпс. - Люблю цр(ь)ковноє мѣсто, д(о)уховныи и съ събравшеє пирь (...)

л. 249а : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего прокла архїеп(н)ск(о)па константина гр(а)да слово на
цвѣтоносїе. б(ла)госл(о)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. Спѣшно настоющее ѡ друзѣи врѣме и тыщнѣише (...)

л. 251б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего афанасїа архїеп(н)ск(о)па алеѡандрїискаг(о) слово на
цвѣтоносїе, іпс. - Страшь таинствомъ възлюбленни д(ь)нь іер(о)у(с)л(н)мъ быс(тѣ) (...)

л. 253б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тѣ)ца нашего мефодїа архїеп(н)ск(о)па патарскаго. слово въ н(е)делю
цвѣтоносноую. б(ла)госл(о)ви ѡ(тѣ)чѣ, іпс. - Б(ла)госл(о)вень в(о)гь ѿ чюдеса на чюдеса г(ос)под(н)нѣ
шѣствѣидь братїе (...)

л. 260б : Іω(ана) злат(о)оустѣааго слово въ н(е)дѣлю врьбоносноую. ω(ть)чѣ благословн, іпс. - ѿ оуже д(оу)ховнаго тръжьства прѣдсїають дарованїа (...)

л. 265б : Тогожде іωанна златоустѣааго, сл(о)во въ н(е)дѣлю цвѣтоносноую, б(лаго)сл(о)ви ω(ть)чѣ, іпс. - Прѣжде шесты д(ь)нь пасхы, прїнде і(соу)сь въ ви-фанїю (...)

л. 269б : Иже въ с(вѣ)т(ы)хъ ω(ть)ца нашего курїла архїєп(н)ск(о)па александринаскаго сл(о)во въ с(вѣ)тын празникъ цвѣтосны. б(лаго)сл(о)ви ω(ть)чѣ, іпс. - Ц(а)рское вѣрни д(ь)нь пришьствїе празноующе, б(о)голѣпно (...)

Записи:

л. 281а : сна книга г(лаго)л(е)моє златоустѣ монастира пивѣ храм(ь) вспенїа пр(ѣ)с(вѣ)тѣ вл(а)д(н)ч(н)це наше б(огороди)це и пр(н)сно д(ѣ)ви м(а)ри, $\overline{\text{жскн}}$

л. 394а : сню книгѣ оукѣпи попъ вѣкъ за свои трѣдѣ и приложѣ є оу монастырь пивѣ храмѣ оуспенїа прѣч(ис)тїе б(огороди)це, да моу за болш[...нѣтитко] двши, и да є неотецмелема ωт реченаго храмни [...избрисано] рѣкою азъ смиренїи митрополитъ херцеговачкы керасим, въ лѣто $\overline{\text{жсгп}}$. (7213)

Сню д(оу)шеспасноую и б(о)ж(ан)ств(ь)ноую книгѣ приложнхъ азъ смиренїи митрополитъ іωсифъ телишварскы въ храмѣ прѣс(вѣ)тѣ вл(а)д(н)ч(н)це наше б(огороди)це въ монастырь г(а)голаїемїи оувац и аще кто покоуситъ се ωтнмнѣти ωт сего с(вѣ)т(а)го мѣста, да моу є проклето ωт г(оспод)а б(ог)а и прѣч(ис)тые б(о)гоматере и всьсѣхъ с(вѣ)тыхъ, амин, амин, амин, въ лѣто $\overline{\text{жтисоушоуєс}}$.

Книгѣ откѣпи попъ вѣкъ за свои трѣдѣ и приложїю ю монастырь пивїи за ползѣ д(оу)ши и да естъ неотецмелема ннкимѣ.

Ва лето гднѣ $\overline{\text{дѣаг}}$ м(ѣ)с(е)ца полаф. Приходи азъ сѣжитель г(о)с(под)ина вл(а)женненшаго и прѣс(вѣ)щенненшемѣ г(оспод)ноу митрополитѣ захаалнскомѣ г(оспо)динѣ аѣгентїю надлежещнхъ радн

пословъ. Првее поради црѣскъ мѣрїе, второе опште м(н)л(о)стинѣ. И лепо естъ насъ приидил и любов
отачскъ показаа, а ми же рехомъ многа мѣ лета.

Записи су објављени.⁵⁰⁵

Темишварски митрополит Јосиф приложио је ову књигу манастиру Увац (1692). Затим је књигу (не зна се од кога) откупио поп Вук и приложио је Пиви. Заједно са осталим пивским рукописима и ова књига је била пренијета на Цетиње.

Литература:

Вуксан 1936, 217–218, бр. описа 77; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 44, бр. описа 60; Радојковић, Пејовић 1964, 11, бр. описа 51; *Инвентар*, 415; Момировић Васиљев 1991, 260–263, бр. описа 76.

[78, 79] – ова два рукописа су обрађена заједно са рукописом бр. 70

80. Поменик манастира Пиве (Цетиње 80/ Пива 55) – четврта четвртина XVI вијека

Рукопис је српски, писан је на папиру (78 листова, чије су димензије 315x210мм, текст је писан у два ступца, 27 редова на страни).

С обзиром на садржај, ова је књига свакако била писана у Пиви, а имена приложника су била уношена током дужег времена. Према воденим знацима овај се рукопис датира у последњу четвртину XVI вијека.⁵⁰⁶

У поменик су унијета бројна имена монаха, монахиња, јеромонаха, презвитера, световних лица, жена. Помињу се и манастири Требиње, Пећка патријаршија, Пива, Дубочани, Косијерово, Хиландар, Паштровићи, Прасквица, Житомислић, Крушедол, Хопово, Добрићево, Завала, Крушево, Буковац. Помињу

⁵⁰⁵ Вуксан 1936, 217.

⁵⁰⁶ Момировић, Васиљев 1991, 263 (бр описа 77).

се и неки градови и друга насеља: Сарајево, Ваљево, Жабари, Осат, Осечко поље, Метохија, Сомбор, Чајниче, Хоча и тд.

Поред печата на л. 79б налази се слjedeћи запис: опши листъ манастира Пиве храмъ вспенуне прѣс(в)ете влад(н)ицице наше б(огороди)це д(ѣ)ву мари.

На посљедњим листовима 78б, 79а и 80а су слjedeћи записи:

На листу 78а: ва лето зрѣд., да се зна како бѣхъ (!) заложил Бвиновићи баръ на езерьциемъ; прежде пакн снѣ лето приде в манастирь стараць Радое и попъ Двтиѣъ, именець Симеонъ и снѣ мѣ Иво и Юво и Андри Радоевиѣъ са васомъ братномъ и Лека Мансторовиѣъ и Секвлови синови Марко и Богаваць, васи обще дошоше и приложише васе що се зове нѣхъ барѣ и тако рекоше, тко ќе потле за то поменѣти да кестъ проклетъ и трѣклетъ и негово днѣте наконъ неѣа, и да мѣ бѣдетъ сѣаа бѣа ва место помочи сапарница, него да кестъ манастирска ва веки аминъ. и то бистъ при хигманъ Аксентию иермонахъ и даемо имъ здарыа наипрежде старць Радою и Андри иладъ и петъ стотина асприхъ ѿ и ф асприх, попъ Симеонъ и синовомъ его Ивѣ, Ювѣ ѿф асприх, Леки Мансторовиѣ два вола и ф асприх, Секвловиѣемъ маркѣ и Богавцѣ вола и овцѣ и кош. то дава игманъ Аксентие иермонахъ рвкою са васемъ братствомъ извѣстно да се знаетъ лето зрѣд. и въ то врѣме Дзана (!) Юсѣва и Павла и Стеван, пакн придоше и они и дадоше, и даде имъ игманъ Павла ѿ. козе, Степанъ. осамъ сатъ аспри, ѣствѣкъ, и рекоше: тко ќе веѣе що говори(ти) и порицати да мѣ ние просто ни благословено ѿт гѣ бѣ. въседрѣжитѣла и прѣчистие его вѣоматери и въсехъ свѣтихъ, амин. Лето зрѣд.

На листу 79б Ва лѣто зсѣ. Да се зна како би рѣт с Бвиновићи за потписанъ Бар на десном листѣ, како ѣ прво вѣла под залогъ пакѣ како св приложили и дар взели, да се не поричѣ и тако дошоше ва сѣ лето прежде писаниѣхъ Бвиновиѣа синови и знѣци попъ видъ и брат мѣ Ранѣта Дѣановиѣи и стараць

Павао и Давидъ Маркофъ и Вькоманъ Лечиѣ и Стоянъ Јованов и Никола Вькоманов и Миѣо Гавриловъ и Остоѣ Ивовъ и за друге рекоше, кои се не пригодише цю ли рекосмо, то св свеѣхъ рети и обещаше и они, како ни св и стари еднодушнo, да се за то не ниа нитко раскаати ни вазвратити ва опетъ, кроме да дае манастиръ приплатъ осамъ динара и тако рѣкосмо, ако ли се кад кто нашао бесом заноси, и кто би то пореѣи или взети хотио от тога натрагъ, да вь проклет от б(о)га и от пр(е)ч(ис)те б(о)городице и да га трагъ погине и то подписахъ азъ смерни Герасимъ миторополит херцеговачкы и тв бьсть сведетель кнезь Милиа Крвниѣ и кнезь Вькоманъ Петропиѣ и Вькоманъ Вькиновѣ и кнезь Иован Тадѣ и Вьчиѣ Квлиѣ и Петар Квюнжиѣ и Миѣанъ Голанинъ и Мьте Згъта (нечитко) Макарие Божовиѣ и многи се тв десише и кои се тв обретоше и тв десише, и еѣе ви тв вьздимиръ Квлиѣ; и то бьсть в манастиръ прѣдъ црквом и васи саборно рѣакосмо по нихъ глаголахъ: тко би то порѣкао, да му вьде свпарница св(ѣ)таа б(о)городица и то бьсть м(ѣ)с(е)ца фер. к̄. д[ь]нъ нека се зна како доѣе кнезь Квкъ иселана [из Селана?] и Квчухна и Грданъ и сви селани в манастиръ и положише за водища васи договорно мало и големо и сва хисета да послне речѣи ине, и взе Квкъ ̄д̄о аспри, Грданъ .н̄. (!) хиладъ .ѣ. аспри, Вьчина и Воннъ ̄д̄в̄ аспри, Митаръ и Степанъ и вьро ̄д̄о аспри, Вьчько Чокоръ .ѣ. аспри, Петаръ Царевѣѣ .Ѣ, аспри, Радво, Тома .Ѣ. аспри, Твргчинъ в вочи (!) крава .т̄. аспри, Коуъчько Вьхъсановѣѣ .ѣ. аспри, приплати .м̄. аспри. — Мьгвръ сведоци Хасанъ кнезь Радво, вонвода Милвтинъ, кнезь Гаврило, Лька Ранчевѣѣ, вьро, Вькадинъ, Нико, Томаъ исинъца дьро синъца.

паки потле тога ва лето з̄рне доѣе Свава Вьковиѣ и Томаъ Вьчинниѣ и Грдановѣѣ вько и Секвсо наконъ .м̄. година и вьквпише сва исета мало и големо, да ние иладе манастирске в заводищнѣхъ

длакомъ ни сламкомъ и даше ѿ нлада асприхъ готовиехъ и то ѿквпише при игъднѣ Аксентию, да се зна.

1а — лето зрѣкѣ Евкадинѣ ис пилатоваца собеца се давати на годинѣ по старѣ оуліа и даде вола за зліе, дочица састара во да квпѣ манастирѣ оуліе, а во да сажн манастирѣ, а каде воля састара, да се прода, да за оне аспри, что се ззме за вола, квпѣ зліе, аще бисмо ѡ напредакъ живи, каде се опет да, а ми бѣдо паки квповати да не пресши наше кандило оу цркви, донде сло живи, ако и наконѣ мене кто бѣде живѣ и паки даемъ с(бѣ)томѣ манастирѣ по бравѣ на годинѣ.

Први запис поред печата на л.79б објавили су Душан Вуксан и Петар Момировић.⁵⁰⁷ Остале записе је објавио Душан Вуксан.⁵⁰⁸ Запис на листу 78а објавио Љ. Стојановић.⁵⁰⁹

Историјат

Рукопис је 1885. године донет са осталим пивским рукописима у Цетињски манастир по наредби црногорског књаза Николе Петровића. Прије Вуксановог сигнирања рукопис је имао стари инвентарски број 55.

Литература:

Вуксан 1936, 218, бр. описа 80; Моџин 1956, 284; Михајловић 1965 45, бр. описа 62; Радојковић, Пејовић 1964, 11, бр. описа 49; *Инвентар*, 1129; Момировић, Васиљев 1991 263–267, бр. описа 77.

81. Поменик из Хоче (Цетиње 81/ Пива 56) – крај XVI вијека

Рукопис је писан на папиру, има 138 листова, димензије листова су 210x150мм. Корице нијесу сачуване, а недостаје и почетак књиге. И овај је рукопис

⁵⁰⁷ Вуксан 1936, 220; Момировић Васиљев 1991, 264.

⁵⁰⁸ Вуксан 1936 б, 219-220.

⁵⁰⁹ ССЗН II, 2603.

настао у манастиру Пиви. Према воденим знацима рукопис је датиран у крај XVI вијека.⁵¹⁰

Ово је други поменик манастира Пиве, а писала га је иста рука као и претходни.

Има исти поредак уноса и наслове као и претходни:

до листа 35 : зде вѣ писвют се монахѣ; до листа 43: зде вѣписвют се прѣзвѣтры; до листа 91: зде впис. вѣлцини; до краја: зде вѣпис, жени вѣлиц — равѣ си... У писању су ишли по мјестима: Мостар, Невесиње, Црна Гора, Зета, Хоча; вота место, зде пива ворах село, банани и плашић; пива божовић пси саба. Темишвар — влашка волево — волево; виела, воеатъ; магоуде; батка; тревине; кобани; збѣци; тревине; котари; никшићни; котани; езерца; валево; рисан; нови; рвници; никшићни жѣпа; виела; влашка; корита; крѣшево; вешка; попови, виела, ворине, милошевићни, дрнна, срѣдъ; батка; сотонићни; сарајево; нови, тревинье. Ораховац, плужине; сарајево; ђулинско поле; ставно; дробница; валево; биоградско поле; вир; ставна; мирнево, срем; дрнна; тревеса; халавонични; десисални; чанничѣ; стари власи; доубравѣ; рисан; гадско; младѣше; срем, слань каменъ; рѣма; хоча; кѣтетца Забрдица; граница; хоша; кѣтетца; банани; срем; гѣпци; грабовница; грѣаль, чрна гора; паштровићни; оѣринићни; босна; дрннѣ; крѣшево; махине; вранѣши; валево; колашинновики. Оу далмаци Петрово поле; Далмациа котарь.

Бач — тоже бач на неговоѣ местоу; Батка, Влашка; Мѣс Хоча; Батка горна; (за Бачку иду двије странице) преко Таре — матарѣге; Срем; Делиблато Крѣшѣца; л. 96а — Батка; Озринићни, Драчевица; л. 98а — Батка; л. 102а — Ици; село Рѣпци; Батка; л. 104а — Горанско, Зета, Батка; л. 104б — Батка; л. 109б — Срем; л. 110б и 111а — Дрнна, Срем, Оуѣнице, Батка; л. 113а — Вршац; л. 114

⁵¹⁰ Момировић, Васиљев 1991, 267 (бр. описа 78).

Писар, вријеме и мјесто настанка

Писар и мјесто настанка нијесу идентификовани. Према воденим знацима рукопис се датира у шездесете године XIV вијека.⁵¹³

Рукопис садржи одломке из Хронике Георгија Амартола. Почетак недостаје:

л. 1а: < ... > о врѣменехъ же онѣхъ и ц(а)рихъ ц(а)рствова въ еладѣ пелопѣ аналѣнинъ (...);

л. 2а (на маргини) : о ромѣ и римѣ како родише се (...);

л. 4б (на горњој маргини) : ѿ брахмане (...) – крај на л. 6б : и землю и цора наричюще невѣдаху бо рещи искони, сътвори б(ог)ъ небо и землю (...);

л. 7а : За лѣтописца георгѣи (...) – слиједе приче из Старог и Новог Завјета, затим о апостолима, о гоњењу хришћана и тд. ; хроника се завршава текстом о цару Константину (л.143а); на л. 143б је четврто Златоустово Слово о Јудејцима из Маргарита.

Рукопис нема крај.

Записа нема, али на маргини једног листа постоји биљешка из које се закључује да се овај рукопис у неком тренутку налазио у манастиру Морача. Не зна се када је и како рукопис доспио на Цетиње.

Литература:

Вуксан 1936, 220, бр. описа 83; Радојичић 1951, 335; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 40, бр. описа 2; Радојковић, Пејовић 1964, 12, бр. описа 57; *Инвентар*, 29; Момировић, Васиљев 1991, 269–270, бр. описа 79

84. Слова светих отаца (Цетиње 84 / Пива 33) – тридесет године XVII вијека

Рукопис је српски, писан је на хартији, има 249 листова; димензије листа су 370x205мм, 29 редова на страници).

⁵¹³ Момировић, Васиљев 1991, 269 (бр. описа 83).

Овај рукопис је у скрипторију манастира Пиве преписао расодер Авакум. Рукопис је датиран по воденим знацима хартије.⁵¹⁴ Записи који постоје у рукопису недвосмислено потврђују да је рукопис припадао Пиви.

Слова светих отаца обрађују старозавјетне теме. Књига нема почетка, а састоји се од 127 зачала.

Књига нема завршетак.

Записи:

На листу 153б – ва лето зсд. Симеонъ грешни. Да се зна ва последне време, како би копна зима како се и лето, то от човека не више нитко запазно, а биаше единеме човекомъ. Ч. Лета и биаша светого Георгиа на шестъ недела. И тѣ зима удрише адѹци...(нечитко) на алабега (...) и заробише мѣ ортию (...) и то бишѣ и тадѣ бишѣ гонѣние на хрстианехъ от проклете бѣсроданске вере и мн црнци биасмо остали сами ѡ повстини и вельми страдамо и гледамо сваки д(ь)нѣ съ две стране какво овце в'лка, едноот мѹамедова змека а друго от проклете црне горе. Те године звати селиницъ паша абрамила и дасмо за нѣ с' цекина и тѣ годинѣ пленисмо се. Тн. оваца и кѣ кона и кобила великиѣ, и втри пѣта. Ч. Бола великиѣ, исто коза и три кона ѡѡа и осла; попѣ нѣ забрѡа ѡби га рѡа до девета паса; и то лето бишѣ нгѣменъ Зарина Црквичан, и то бишѣ ва лѣто зсѣ пленение и тада не беше ѡ пивн живе д(оу)ше кроме манастиром.

На листу 206б на маргини записано: Да се зна када се прекри црква; то лето бишѣ нгѣменъ керархъ... мнханло съ братниамъ еклнсмъ... Бианпѣ и Тѣховилъ и дасмо за самѣ възюрвнтню ѡ гроша проклетомъ бѣирѣпашн.

Лист 206б(на маргини) - Писа грешни тѣховил ва лето мирсдани зсд.

⁵¹⁴ Момировић, Васиљев 1991,270 (бр. описа 84).

Записе је објавио Душан Вуксан.⁵¹⁵

Литература:

Вуксан 1936, 220–221, бр. описа 84; Радојичић 1951, 335; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 45, бр. описа 82; *Инвентар*, 1437; Момировић, Васиљев 1991, 270–271, бр. описа 80; Васиљев 2013, 113–143.

85. Чудеса пресвете Богородице (Цетиње 85/Пива) – XVII вијек

Рукопис је кратко описан код Вуксана.⁵¹⁶ Садржи 19 свешчица димензија 150x110, са 29 редова на страници. Такође има и запис. Није евидентиран у Инвентару. Рукопис није идентификован јер није на мјесту.

Литература:

Вуксан 1936, 221, бр. описа 84; Радојичић 1951, 339; Мошин 1956, 284; Михајловић 1965, 45, бр. описа 82; *Инвентар*, 1437; Момировић, Васиљев 1991, 270–271, бр. описа 80; Васиљев 2013, 113–143.

ББ. Панагирик Милешевски (Златоуст) – (Цетиње – Острог) – крај XIII и почетак XIV вијека

Рукопис је писан на пергаменту, српскословенским језиком. Обим рукописа је 141 лист (димензије листа су 317x240мм, текст је писан двостубачно, у сваком ступцу има 28 редова).

Књига је оштећена, недостаје јој доста листова који су исјечени крај хрбата из кога вире већи или плићи остаци. Остаци исјечених листова могу се пребројати и на крају књиге. На почетку рукописа виде се остаци 19 листова, али су испред њих биле још најмање двије свешчице. То се да закључити по сачуваној

⁵¹⁵ Вуксан 1936б, 221.

⁵¹⁶ Вуксан 1936б, 220 (бр.описа 85).

нумерацији свешчица. Између листова 93 и 94 (данашње пагинације) виде се остаци још 14 исјечених листова.

На 94. листу доње маргине биљешка: Узех 4 листа за Српску Краљ. академију 1893. године, 10. августа. Епископ Жички Никанор Ружичић.⁵¹⁷

Послије 97. листа су остаци 3 исјечена листа. Између 100. и 101. један. Између 107. и 108. исјечена 2 листа у хрбату. Између 124. и 125. 2 остатка. Између 126. и 127. један исјечен. Између 129—130 један исјечен. Између 130—131 има 5 листова који имају остатке само у хрбату. Испред 133. 1 исјечен. Између 135—136 један исечен. Између 138—139 три листа исјечена у хрбату. Између 140—141 три листа исјечена. На садашњем крају књиге има 24 остатка пергаментних листова у хрпту.

Затим долази лист додат у XVII вијеку. Данас књига има 141 лист, а недостаје јој још најмање 126 листова. Ова претпоставка није најпоузданија, јер су лијеplене залогe од хартије ради учвршћења листова у хрбату. Да би се поуздано утврдио првобитни обим књиге, неопходно је пажљиво идентификовати текстове који улазе у њен састав. Према томе, потпуна књига имала је око 247 до 250 листова. Листови су резани до хрбата.

На основу палеографске анализе утврђено је да је рукопис настао крајем XIII и почетком XIV вијека. Текст је писан уставним писмом. По свим карактеристикама, овај рукопис је типични представник свога времена.

Овај панагирик обухвата слова, похвале и житија за мјесеце октобар и новамбар, као и за великопосни и цвијетни круг покретних празника. Текст почиње ријечима:

л. 1а : (...)юцидѣ плачь оумножаѣши (...);

⁵¹⁷ Према истраживањима Ивановне и Капалда, како наводи Турилов, сматрало се да се поменута 4 листа налазе у Патријаршијској библиотеци бр. 318 јер су, писани су на пергаменту крајем XIII вијека, као и Милешевски Панагирик. Међутим најновији подаци до којих је на основу кодиколошке анализе дошао А. Турилов, упоређујући фрагмент из Патријаршијске библиотеке бр.318 са Милешевским Панагариком, показују је да се та 4 листа не подударују ни по величини, нити по палеографским одликама са Милешевским панагириком, тако да се фрагмент од 4 листа ПБ 318 не могу сматрати дијелом Милешевског Панагирика: Турилов 2011, 336-337 (напомена 6).

л. 5а : Чтєнїє на срѣтєнїє г(оспод)нїє ѿ сказанїя ю(ваг)г(є)лска, отє, іпс. - ѳ(ваг)г(є)лнстоу рекшоу (...);

л. 7а : М(ѣ)с(є)ца м(а)рта въ кѣ. С(вє)т(а)го григорїа б(о)гословца оумнїа, отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Начєткѣ словєсѣ г(осподє)нѣ истина (...);

л. 19б : М(ѣ)с(є)ца юна въ кѣ. Чтєнїє на рожд(є)ство ю(а)на кр(ь)ст(н)ѣлїа. Отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Приснотєкыи источникѣ (...);

л. 23а : Въ тѣж(ь) д(ь)нѣ слово на рожд(є)ство ю(а)на кр(ь)стїтелїа и о(т)ца юго захарїє. Отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Въ лѣто четврьтодєсетноє (...)

л. 25а : С(вє)т(а)го ю(а)на зл(а)тоустага сл(о)во на памєт с(вє)тою ап(о)с(то)л петра и павла. Отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Небоу и зємли радость (...);

л. 28б : М(ѣ)с(є)ца ноуля въ кѣ д(ь)нѣ мѡч(є)нїє с(вє)т(а)го пантелєймона и дружїны юго, отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Ц(а)рствоующюу нечєстиволюу и законопрѣстоупникюу ... – текст је оштеѣен, недостаје бар 17 листова;

л. 39а : Сл(о)во прѣп(о)добнаго о(т)ца нашего ... а дамаскинскаго. на ч(ь)ст(ь)ноє оуспєнїє прѣславныє бл(а)д(ы)ч(и)цє нашє б(о)городицє пр(и)сно д(ѣ)вы мариє. отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Обыган єсть прилєжєщїмѣ (...);

л. 43а : М(ѣ)с(є)ца октємб(ра) въ кѣ. моучєнїє с(вє)т(а)го дїмитрїа. отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Млзїмїанѣ юс(т)ь ркоулин (...);

л. 47б : Ч(є)дю с(вє)т(а)го дїмитрїа єже видѣ слюуга юго прїш(є)дша к немюу аг(гє)ла. отє бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Прїшѣдшємѣ поганомѣ (...);

- л. 48б : Мѣсѣца августъ въ кѣ слово ѿ(а)на зл(а)таустаго на оусѣкновеніи главы ѿ(а)на кр(ь)стит(е)ля, отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - ꙗко се моужь итерь любе поустыню (...);
- л. 51а : С(в)т(а)го ѿ(т)ца нашего ѿ(а)на зл(а)таустаго слово на оусѣкновеніи прѣд(е)че и ѿ иродни и ѿ добрых(ь) женахъ и ѿ злых(ь), отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Паки иродни бѣснт се паки моутит се паки метет се (...);
- л. 55б : Мѣсѣца ноєм(бра) въ ѧ д(ь)нь житиѣ и хождениѣ с(в)т(а)го безмьзданикоу и ч(о)удотворцоу козми и дамниана, отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Ц(а)рствоующю г(оспод)оу (...);
- л. 57б : Мѣсѣца т(о)го въ ꙗ памет ѿ(а)на зл(а)таустаго слово похвално прокла патрарха константина гр(а)да. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Въ истиноу братиѣ (...);
- л. 58б : Мѣсѣца т(о)го въ ѧ д(ь)нь стр(а)сть с(в)т(а)го ап(о)с(то)ла филппа. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - ꙗп(о)с(то)ли же обнидаше (...);
- л. 63а : Мѣсѣца т(о)го въ ѧ д(ь)нь м(о)у(ч)енниѣ с(в)т(а)го ап(о)с(то)ла и к(у)г(а)листа ма-феѣа. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - И ꙗко бываема чудеса с(в)т(а)го (...);
- л. 69б : Мѣсѣца ноєм(бра) въ ѧ. м(о)у(ч)енниѣ с(в)т(а)го ап(о)с(то)ла андрѣа. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Въ оно врѣме въ ньже (...);
- л. 84а : Мѣсѣца августа въ кѣ д(ь)нь м(о)у(ч)енниѣ с(в)т(а)го андриана и друужины его моученомъ вывшимъ въ градѣ никомидинцѣ. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Быс(ть) въ второѣ (...);
- л. 96б : Мѣсѣца т(о)го въ кѣ въспоминаниѣ на память с(в)т(а)го и славнаго ап(о)с(то)ла х(рї)с(то)ва и к(у)г(а)гелѣста ѿ(а)на. на прьси х(рї)с(то)вы възлегшаго. отѣ бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - ꙗко не многомъ ѿ анг(е)ль (...);

- л. 99а : Прѣп(о)добнаго ѡ(тъ)ца нашего іоана златооустаг(о). слово въ н(є)д(єлю) цвѣтоносноу. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Отъ чюдєсь на чюдєса (...)
- л. 101а : Въ т(о)ждь д(ь)нь сл(о)во на с(вє)тоє цвѣтоносиє, оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Д(ь)нь съзывает ны братиє (...);
- л. 102а : Въ с(вє)ты велик(ы) пон(є)дєлник(ь). слово іо(а)на злат(о)устаг(о) ѡ слоковници. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Понєже прѣжде сказахомь (...);
- л. 104б : Въ с(вє)ты велик(ы) вторн(и)к(ь) іоана златоустаго слово ѡ десєти д(ѣ)в(и)ць. и ѡ прилюблєнни оубогинхь. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Югда жизни скорєє (...);
- л. 108а : Въ с(вє)тою великою срд(о)у. іо(а)на злат(о)устаго слово ѡ блодници. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - На всако врѣмє (...);
- л. 109б : Въ т(о)ждь д(ь)нь сл(о)во бл(а)ж(є)н(а)го ієфрема ѡ блодн(и)ци. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Многомь соущимь прѣп(о)добнымь (...);
- л. 114а : Въ с(вє)ты велик(ы) четврт(ь)кь ієсєвнїа александр(ї)скаг(о) слово ѡ стр(а)стри г(оспод)нн. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Въ вчєрашнєє рѣчи (...);
- л. 118б : Въ с(вє)ты велик(ы) пет(ь)к(ь) георгѹа (.....) никомидинскаго слово ѡ крстѣ и ѡ в(о)городн(и)ци. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - На вышнєє намь мѣсто (...);
- л. 126б : Въ с(вє)тою велик(о)ю соуб(о)тоу с(вє)т(а)го ієпифаннїа архнєп(и)с(ко)па александрскаго. слово ѡ погребєннїи г(оспод)а нашего і(со)с(а) х(рї)с(т)а и ѡ иосифѣ иже ѿ арндла-ѳєїа и ѡ никодимѣ и ѡ снитнїи г(оспод)а нашего гробнѣмь по сп(ас)єнѣ и моуцѣ дивно бывшєє. оче бл(а)г(о)с(ло)ви, іпс. - Что се д(ь)ньс(ь) безмльвнєє много на землїи (...);

л. 135б : ѿ(вѣ)т(а)го ѿ(а)на зл(а)т(о)у(с)таг(о) слово на с(вѣ)тоу(ю) пасхоу(у) тридневнаго въскр(ъ)сенїа
г(оспод)а нашего і(соу)с(а) х(рї)с(т)а. о(ч)е бл(а)г(о)с(ло)ви, і(п)с. - Д(ъ)нь възлюбленїи тыднаа мѣста
(...);

л. 137а : ѿ(в)о(во) грїгорїа б(о)гословца. на с(вѣ)ты и свѣтлы д(ъ)нь въскр(ъ)сенїа х(рї)с(т)а. о(ч)е
бл(а)г(о)с(ло)ви, і(п)с. - Въскр(ъ)сенїа д(ъ)нь и зачело (...);

Записи

Лист 141б (додат лист папира) – ѿ(в)н(а) книга м(о)на(с)т(и)ра м(и)л(о)ш(е)в(е) да а(ѿ)ц(ѣ) к(е)о х(о)щ(ѣ)тъ
ѿ(в)н(и)д(и)ти є(ѿ) мѣста с(вѣ)тог(о), такови да є(с)тъ проклетъ ѿ(в) г(оспод)а б(о)г(а) в(с)єв(д)р(ъ)ж(и)т(е)л(е) и в(с)єх
б(о)г(ъ)х(ъ) в(ъ)г(о)ж(д)аш(н)х(ъ) ам(н)н(ъ).⁵¹⁸

Рукопис је из манастира Острог пренијет у Цетињски манастир 1961. године. О томе не постоји никакав писани документ. Није познато када је овај рукопис доспио у Острог.

Литература:

Caraldo 1989, 209–252; *Инвентар* 1038; Момировић, Васиљев 1991, 199–200 (бр.описа 50); Турилов 2011, 331-344.

ББ. Дивошево јеванђеље (Цетиње – Подврх) – почетак XIV вијека

Рукопис је писан на пергаменту, има 186 листова, димензије листа 225x 165мм, 22 реда на страници. Садржи 32 свешчице са по осам листова. Недостају прве двије свешчице. Рукопис нема ни почетак а ни крај. Текст је подијељен на Амонијеве главе.

Ово четворорјеванђеље је почетком XIV вијека писано за Дивоша Тихорадића. Писар је највјероватније из радионице Манојла Грка, јер је је по

⁵¹⁸ Момировић, Васиљев 1991, 199-200.

рукопису слично Мостарском и Чајничком јеванђељу.⁵¹⁹ Датирању рукописа допринио је помен Дивоша Тихорадића на маргини. Дивош је позната историјска личност која се помиње у двије повеље бана Стјепана Котроманића 1332. и 1333. године. У првој се Дивош помиње као свједок из Завршја, области између Врбаса и Дрине (сјеверна Босна). У другој повељи из 1333. године. Дивош је свједок у повељи Стјепана II Котроманића којом дарује кнеза Вукослава и Гргура Стипанића.⁵²⁰

На основу анализе језичких особина овог рукописа, који је веома сличан Мостарском и Чајничком јеванђељу, Ирена Грицкат је установила грешке које указују на грчко поријекло писара.⁵²¹

Рукопис је познат и по свом ликовном украсу. У њему постоји око 60 сликаних представа. Од тога су 24 људске фигуре, 23 животињске представе, а остатак стилизовани иницијали. Од заставица је сачувана само она која се налази на почетку Марковог јеванђеља. Она веома личи на заставицу у рукопису бр. 95 (крај XIV – почетак XV вијека старе Народне библиотеке).⁵²² Фигурални иницијали углавном упућују на садржај текста, често симболично (човјек са два сина представљен у виду удвојене фигуре са доњим дијелом тијела претвореним у биљку; прича о блудном сину у виду једне фигуре која држи штап са попрсјем друге на листу 150а). На сличан начин је приказана прича о фарисеју и царинику на листу 153б. Два иницијала на листу 112а и 130а издвајају се тврдим цртежом изведеним шестаром подсећајући на триод Георгија Анагноста⁵²³ и у Копитаревом јеванђељу.⁵²⁴

Ово је четворојеванђеље уобичајеног састава, али му недостају поједини листови.

⁵¹⁹ Момировић, Васиљев 1991, 22.

⁵²⁰ Ћирковић 1964, 90-91

⁵²¹ И. Грицкат 1961-62, 252.

⁵²² Радојчић 1950, 41- 42.

⁵²³ Архив ЈАЗУ, III б 18.

⁵²⁴ Национална и универзитетска књижница (НУК), бр. 24; Максимовић, (1983) 112.

Записи се налазе на маргинама више листова 15б, 24б, 42 б, 132б 182а :
Дивоша Тѣхородиѣ, писа книгѣ Дивоша, книгѣ Дивоша. На листу, ббб манонло.

Овај рукопис су 1960. године у манастиру Светог Николе у Подврху (код Бијелог Поља) пронашле Јелица Ђурић и Рајка Иванишевић.⁵²⁵ Рукопис је 1961. године пренијет у Цетињски манастир, гдје је изложено у сталној музејској поставци.

Литература:

Ђурић, Иванишевић 1961,153–160; Грицкат 1961–1962, 227–293;
Максимовић 1983, 111–112; *Инвентар* 1889; Момировић Васиљев 1991, 21–
34(бр.описа 1).

⁵²⁵ Ђурић, Вујошевић 1961, 153-160.

II Отуђени рукописи Цетињског манастира

Истраживања су показала да се један број рукописа који су некад припадали Цетињском манастиру или су у њему настали, данас налази у другим збиркама. Ове збирке се налазе у државама које су настале распадом Југославије, као и у више европских држава. Како је један од циљева овог истраживања и реконструкција некадашњег рукописног фонда Цетињског манастира, на овом мјесту су прикупљени сви подаци до којих се у овом тренутку могло доћи. Резултати овог дијела истраживања изложени су по збиркама.

Национална свеучилишна библиотека у Загребу

У збирци Националне и свеучилишне књижнице у Загребу чува се збирка ћирилских рукописа. Ове рукописе је 1955 године прегледао и описао Владимир Мошин.⁵²⁶ Том приликом Мошин је установио да се у збирци налази 36 ћирилских рукописа, 6 скупина старих аката, 12 старих писама, те 28 јединица новије књижевне грађе (XIX–XX вијека). Ћирилски рукописи потичу из збирке Народног музеја која је била предата библиотеци 1874. године и из збирке Људевита Гаја коју је Библиотека набавила 1894 године. Шест рукописа ове збирке је, приликом своје посјете Загребу 1911. године, описао Б. Цонев.⁵²⁷ То су: одломак Четворојеванђеља (инв. 3346), Апостол (инв.4069), Цетињски псалтир (инв. 3349), Псалтир с последовањем (инв.3374), Служабник (инв.3361) и Симеонов типик (инв.4068). На основу записа у овим рукописима, може се закључити да сви потичу са територије данашње Црне Горе.⁵²⁸

Следећи рукописи су припадали Цетињском манастиру:

⁵²⁶ Мошин 1964, 163-233.

⁵²⁷ Цонев 1911, 1-54

⁵²⁸ Мошин 1964, бр. описа 3, 4, 6, 9, 15, 19.

1. Симеонов типик (R-4068) – трећа четвртина XIV вијека

Овај рукопис је на основу палеографске анализе датиран у трећу четвртину XIV вијека.⁵²⁹ Исписан је на пергаменту (305 листова, димензије листа 225x150). Рукопис није потпун, недостаје неколико листова. Језик је српскословенски.

Садржај:

Лист 1б : Недовзнаи како типика сие книги многымъ, многымъ къ разумѣнню рѣшити марко иннокъ, въ единно равныхъ жьрьць. М(ѣсе)ца септемвриа ѿ днь ѿ индиктѣ и праведномъ свмѣони, аще слоучит се въ недѣлю. Подобаеть вѣдѣти;⁵³⁰ Лист 2б : (13. окт.) - ѿ празднницѣ обновленна, аще слоучит се в недѣлю; Лист 3а : (11. окт.) - ѿ седми съборѣ, како когда поют се; Лист 5а : (15. нов.) - ѿ зачелѣ четридесетнице Христова рождества...; прекида се на 5б – на полунощницѣ, по стихо, просто и мет(аніа); л. ба почетак псалма – бл(агосло)ви д(оу)ше мога го(спо)да на анилуа метаніа г' - из вечерње службе). У глави о празновању Благовести, ако падне на Цвијетну недјелю, иза листа 25а недостаје један лист; л. 26а – ... на господи възвах самогласно, цвѣтомъ д. Послије глава које се односе на службе Великог поста и Педесетнице исписана су упутства о празновању светих великомученика: 24. апр. – Свети великомученик Георгије, Свети Јован Богослов; 8. мај – о посту светих апостола, о Шестом васељенском сабору, о празнику пресвете Богородице, Крстовдану и тд. све до листа 57б гдје се испод текста налазе три изворна записа. На л. 58а – типикъ црковнаго послѣдованіа, иже въ Іероусалимѣ с(ве)тыне лавры преподобнаго и богоноснаго отца нашего савы; л. 58б – велиа вѣтерниа; л. 61а – молитвы литинне; л. 66б –

⁵²⁹ Мошин 1964, 164.

⁵³⁰ Мошин 1964, 165.

сказание агрипиниам; л. 67а – сказание въ малѣ црковнаго чина иже въ иерусалимѣ с(вѣ)тѣныхъ монастирьь. Подобаєт вѣдѣти, яко тако кс(тъ) длѣжно стихологисати ѱалтирь все лѣто; л. 67б – сказание како подобаєт клепати катадневно; л. 83а – подобаєт вѣдѣти како чѣтоут се еv(агг)елиа и сиѣ тлькованіа – до листа 84а, гдѣ се испод текста налази запис писара монаха Симеона. Садржај Јерусалимског типика иде по истом реду у типіку архиепископа Никодима⁵³¹ али превод је други, као што се види по насловима појединих одјѣлака. На листу 85а – послѣдованіе црковнаго пѣнія и събраніе всего лѣта, начинає от м(ѣсе)ца септембра до м(ѣсе)ца августа; на последњем листу 219а – Коньць кѣи мѣсець. У мјесецослову, од српских и словенских светаца, постоје: Јован Рилски (19. окт.), архиепископ Арсеније (28. окт.), Свети Сава (14. јан.), Свети Симеон (13. фебр.), Свети Кирил учитель словенски (14. фебр.). Од л. 220а – послѣдованіе типика с(вѣ)тѣныхъ кѣи . це. Недѣля в' ню же чѣтет се с(вѣ)штенноє еv(агг)елиє митара и фарсеа...; л. 302а – о с(вѣ)тѣныхъ и млоуштиѣхъ тропаре и прѣдпразнство, слоучающіѣхъ се въ соуботы, и о богородичнѣхъ прѣвѣихъ како глаголет се въ пѣ(та)к вѣт(ера) и въ соуб(отоу) на оутрны; л. 303а – о д(ь)нехъ з'це како поют се канонниѣхъ с минсѣом; л. 304б – о литиамъ: свѣтылныи гласѣ поєдыи въ с(вѣ)тѣныхъ кѣи.це великыє и с(вѣ)тѣныхъ(ь) апостоль, и рожства христова; л. 305а – сказаніе о павѣтерны. Текст се прекида ријечима: и абѣ слава въ вышнихъ б(ог)ѣ кат (...)

Записи:

л. 1а : г(оспод)н благослови и почны и съврши адни; л. 57б : доза си ѿфѣос. Доза си. Слава Богѣ ѿ всеи и за все, адни. Б(ож)є спаси заповѣдавшаго и писавшаго сна, адни; л. 58а – г(оспод)н благослови и окрѣпи, адни; л. 84а : слава б(ог)ѣ ѿ всеи и за все, адни. Симеонъ монахъ; л. 220а

⁵³¹ Моѣин 1964, 195-199 (бр. описа 19, са старијом литературом).

манастира са обала Скадарског језера приликом оснивања обитељи на Цетињу 1485. године. Овај рукопис је нестао из манастира између 1830. и 1873. године. Кухарски је Симеонов типик прегледао приликом свог боравка у Цетињском манастиру, те га је унио у попис манастирских рукописа (1829),⁵³⁴ а поменуте 1873. године рукопис је из приватних руку откупљен за загребачку библиотеку.⁵³⁵

Литература:

Kuharski 1829, 127 бр. описа 4; ССЗН VI, 10019; Мошин 1964, 195–199, бр. описа 19; Цонев 1911, 49, бр. описа 6; *Инвентар*, 1535.

2. Псалтир са тумачењима (R-3349) – прва четвртина XV вијека

На основу водених знакова хартије, овај рукопис је датиран у прву четвртину XV вијека.⁵³⁶ Рукопис је писан на папиру, има 216 листова чије су димензије 275x210мм, са различитим бројем редова. Текст је писан у два ступца; језик рукописа је српскословенски.

Водени знак хартије код повеза је из 1540. године тј. из времена кад је књига била укоричена.⁵³⁷

Почетак рукописа је оштећен, текст започиње тек у осмом стиху другог псалма (достојаниѣ твоѣ и одрѣжаниѣ твоѣ конце зѣмли). На л. 115 – 116 налази се *Слово о крсном знамењу*, које је видио Константин Велики. Недостаје наслов у првим ријечима који су били на оштећеном делу, текст почиње ријечима: <...>кључи же ємо многы дньи прѣбьти тоу. Видѣ Константињ, царь множество ратникъ..., а прекида се на листу 116б ...и закон пророчскыи добрѣ вѣсть и помысль<...>.

⁵³⁴ Kuharski 1829, 126, бр. описа 4.

⁵³⁵ Мошин 1964, 178-180, бр. описа 6.

⁵³⁶ Мошин 1964, 178.

⁵³⁷ Мошин 1964, 178.

Записи

Предлист 1 иза корица: латиницом: „Velimir Gaj 1873 , (аутограф)

Предлист 3 – N-5 сигнатура Гајеве библиотеке

На л. 216 б, старим мастилом и руком : Цр(ь)ква цѣтинска, Рождество Б(огород)ице

На листу 16 белешка из XVIII вијека: Домъ мои многа лета патриархоу же Калиникоу секирице по хрѣлатоу. Радослав Грујић је сматрао да се белешка односи на српског патријарха Калиника (1691–1710).⁵³⁸

Рукопис је откупљен од Велимира Гаја.

Литература:

Kuharski 1829, 130 бр. описа 6; Мошин 1964, 178–180, бр. описа 6; Радојичић 1950, 57–65; Цонев 47, бр. описа 1; *Инвентар*, 1396.

3. Фрагмент из Псалтира

То је свега један лист, који се налазио у Симеоновом типикју, те је заједно с њим и доспио у Загреб. Претпоставља се да је овај лист фрагмент рукописа који се такође налазио на Цетињу. Фрагмент потиче из рукописа писаног на хартији, а датира се у XV вијек.⁵³⁹

Писмо уставно, са полууставним облицима.⁵⁴⁰

Сачувани дио текста иде од псалма LXXX, стих 16 каменѣ меда насите до псалма LXXXIII, стих 2 ...възрадовасте се ѿ б(оз)ѣ жьк(...!)

Записа нема.

Литература: Мошин 1964,180(бр.описа 7).

⁵³⁸ Цонев 1911, 47 (бр.описа 1).

⁵³⁹ Мошин 1964,180 (бр. описа 7).

⁵⁴⁰ Исто.

4. Цетињски Апостол (R 4069) – средина XIV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, на пергаменту; има 190 листова, чије су димензије 258x175мм, 25–26 редова на страници. Недостаје свега неколико листова (један на почетку прве свешчице, посљедњи лист 14. свешчице, један лист после 158. листа, једна цијела свешчица послје л. 150).

Владимир Мошин је, на основу палеографске анализе, рукопис датирао у средину XIV вијека. Повез рукописа је позни, рукопис је био повезан у нове корице 1628. године, како је означено у запису на предњој корици.

Садржај рукописа је уобичајен; у синаксару нема ни српских нити словенских светаца.

Записи:

Многогрѣшнии писавы василе⁵⁴¹ Каснији записи на листу 190б: сѣи апостол секолѣски.... вѣ...

писа... поп филимон от земле ха... Другом руком: сѣи да се зна вѣ лѣто зрлѣ-7135 (1637)

Бис(тъ) болишь оу шопроноу и вѣ то лето кралише краа оугрѣс(к)е земле сина вердинанѣда ц(а)ра рилѣскога витешкога.⁵⁴²

Ego Paulus... исти Павле се потписао и на предњим корицама. На листу 16а исписана је латинска молитва: Ave Maria gracia plena dominus pecum Benedicta tu in mulieribus et Benedictus fructus ventris Tui Jesus. Sancta Maria mater dei ora pronobis.

На предњим корицама: вѣ лето от битна зрлѣ от рождества Христова дѣхкѣ сию с(ве)тоую и божаставноу книгоу гл(аго)лимоу апостола ѡправи господинѣ томашѣ раковниѣ за свога господара ѡца петра и матере петровиле и за свою доушѣ и даде сребренѣ грошѣ. Подилоуи г(оспод)и родителе, в(ог)ѣ да прости. Вѣ лето дѣхла прѣстави се петарѣ ратковниѣ месеца авогуста ѣи данѣ.

⁵⁴¹ Цонев 1911, 49 (бр. описа 4); ССЗН III, 3927, вјероватно је споменут и грчки запис са листа 122б; Мошин 1964, 176.

⁵⁴² ССЗН IV, 6673-6674, ССЗН IV, 6708

Да се знаде кадъ овде вѣхъ та дмитаръ манастирлинъ синоваць з доуховникоу герасимомъ оу секоувах месеца маръта ѿ дан 1661.⁵⁴³

Записи на задњој корици: да се зна кога приходи азъ хоуди мѣни проигуомен игнатие кобилизъ и ѿѿфанъ хоповаць оу славни градъ коуръ оуба ва коупе оле колико мно васоуе троудихове се и ничто оуспехом ва тие часи. Тогда шбретоходъ боголюбазнаго свещеника михаила иже оу пасеть люди свое из(ран)лю 1690, а оуби оубинам мнихом коды чловекъ завидникъ и ненависникъ оустнами чатотуъ а срдцѣ далече остонтъ о люте нам.⁵⁴⁴

Бис(т)ъ собьщерь Іанна из Пеще оу то време 1703 за коего господи дан доброу среѿо.⁵⁴⁵

Да се знае кьда вихоу коуроуци оу оунгарскоу земле ракочиа и верьчннѣлиа и сръби бехоу цесароу верни и воеваше с немцем оу едно. Оу то време вихъ та попь Іошъ регементски патер в лето 1703. Поп Јов је из манастира Крушедола. И поповах оу коуроу прежде тога десет летъ.⁵⁴⁶

На листу 181а налази се биљешка професора Радослава Грујића који је прегледао овај рукопис: Прегледао и палеографски описао овај апостол у Бјеловару пред Божић 1907. Радослав М. Грујић, професор и катихета.⁵⁴⁷ Уз наведени запис из 1627. године из издања ССЗН IV 6674 стоји примједба да је Радосав Грујић констатовао да се рукопис налази у власништву извјесне госпође Ленке Радуловић из Загреба.⁵⁴⁸

Рукопис је по Мошиновом сазнању некад припадао Цетињком манастиру. Према записима касније је завршио у Бјеловару а затим у приватном власништву

⁵⁴³ ССЗН IV, 6925

⁵⁴⁴ ССЗН V, 7178.

⁵⁴⁵ ССЗН V, 7297.

⁵⁴⁶ ССЗН V, 7298.

⁵⁴⁷ Мошин 1964,177.

⁵⁴⁸ Мошин 1964, 178; Цонев,1911 бр. 4, 49.

извјесне Ленке Радуловић из Загреба, која је највјероватније уступила овај рукопис Националној свеучилишној библиотеци у Загребу, гдје се и данас налази.

Литература:

Мошин 1964, 175–178, бр. описа 4; Цонев, 49, бр. описа 4; *Инвентар*, 63.

Државни историјски музеј у Москви (ГИМ)

У Државном историјском музеју у Москви идентификован је један рукопис који се у једном тренутку нашао у цетињској збирци. Идентификовала га је и описала Климентина Иванова,⁵⁴⁹ те су основни подаци наведени према њеним истраживањима.

Зборник – Богородичник Маре Лешеве (Црнојевић) (ГИМ № 3483) – 1425.г.

Рукопис је писан српскословенски језиком, на папиру. Овај зборник има 196 листова, формат листа је 4^о, са 19 редова на страни. Свешчице које чине кодекс рукописа садрже 8 листова.

Филигранолошка анализа овог кодекса није урађена. Рукопис је, према запису на л.195б, писан по наруџби Маре Лешеве Црнојевић, супруге Леша Црнојевића, стрица Ивана Црнојевића, брата Стефана (Стефанице Црнојевића). Рукопис је исписао јереј Арсеније, у храму Успења Пресвете Богородице на Кому (задужбини Црнојевића), у вријеме владавине деспота Стефана Лазаревића 1425. године.

Зборник садржи текстове посвећене Богородици:⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Иванова 2002, 211-229

⁵⁵⁰ По садржају му је близак рукопис бр. 53 (крај XV - почетак XVI вијека) манастира Николац код Бијелог Поља: Иванова 2002, 228; Мошин 1954, 697.

- л. 3а : Начинаемъ съ б(о)г(о)мь чьтєнїа всѣмь пра(з)дникѡ(м) прѣч(ис)тыє вл(ады)ч(и)це наше б(огороди)це и при(с)но д(ѣ)ви Марїє (...);
- л. 3а–19а : М(ѣсе)ца септєвриа въ ѿ д(ь)нь Іѡкѡва ап(ос)т(о)ла ѡ рож(д)ствѣ с(вѣ)тїє б(огороди)це (...);
- л. 19а–20б : Иѡана архїєпїск(о)па Златѡѡустаго, слово похвално на рожь(д)ство прѣч(и)тыє вл(ады)ч(и)це наше б(огороди)це и при(с)но д(ѣ)вы Марїє (...);
- л. 20б–36а : Андреа архїєпїск(о)па критскаго сл(о)во похвално на рож(д)ство прѣч(ис)тыє б(огороди)це и при(с)но д(ѣ)вы Марїє, бл(агосло)ви ѡ(т)ьчє (...);
- л. 36а–51б : Иже въ с(вѣ)тънхъ ѡ(т)ьца нашег(о) германа, архїєписк(о)па константина града слово ѡ въведены с(вє)таа с(вє)тънмь, бл(агосло)ви ѡ(т)ьчє.
- л. 52 - 65 : Георгїа епїскопа никомидїскаго слов(о) с(вє)ты б(огороди)ци егда приведєннаа бы въ църквь ѡт(ь) своихъ родителїн. Бл(агосло)ви ѡ(т)ьчє.
- л. 66а, 69а–79б, 73а–74а, 193а, 194а : Иже въ с(вє)тнх[ь] ѡ(тц)а нашего геѡрманна слово ѡ с(вє)тѣи б(огороди)ци егда взнесєна бы въ цр(ь)квь трємь лѣтѡмь свщїи своимь родитєлимь. Бл(агосло)ви ѡ(т)ьчє (...);
- л. 74–78б : С(вє)таго иѡана златѡѡустаго похвала с(вє)ти б(огороди)ци на оутрїа по рождствѣ х(ристо)вѣ. Рєкше на целованїє (...);
- л. 78б–84а, 86а, 85а, 87а, 88а–90а, 96а, 92а–96б : Покаянїє и въздвиженїє къ б(ог)ѡу бывшєє ѡт(ь) нѣкотораго стронтелїа сїрѣчь иконома ѳєѡфила. Ходатаїствїємь пр(ѣ)ч(ис)тыє вл(а)д(ы)ч(и)це наше б(огороди)це и пр(и)сно д(ѣ)вы марїє, бл(агосло)ви ѡ(т)ьчє (...);

л. 96б, 91а, 97а–104а : Сказаніе жидовина съ хрїстіанномъ ѿ имени г(оспод)а нашего і(сус)а х(рист)а и прѣс(ве)тыѣ б(огороди)це и при(с)но дѣ(в)ы маріе (...);

л. 104а–111а : Мѣсеца декембрѣа въ ѿ д(ь)нь сл(о)во на зачетїе с(ве)тѣи аннѣ егда зачетъ с(ве)то҃ую богородицѣ, б(лагосло)ви ѿ(тъ)че (...);

л. 11а–121а : Мѣсеца февралѣа, ѿ днь мѣфилохїа еп(н)с(ко)па иконїискаго слово ѿ с(ве)то҃ую Богородицѣ и ѿ аннѣ пр(о)р(о)ч(и)ци и ѿ сімеонѣ въ днь срътенїа (...);

л. 121а–137а : Повѣсть полезна ѿть дрѣвнаго пис(а)нїа сложена въ споминанїе являющїи прѣславно бывшаго чюд(е)си. Егда перси и варварїи ц(а)рствѣющїи градъ бранїю сокрѣжише. Иже и погыбоше и б(о)жїимъ соудомъ искѣшени бише. Градъ же невѣждень съблюденъ. И ѿть толѣ мольбно поѣтъ бл(а)годаренїе несѣдално днь тѣ именовїе. Б(лагосло)ви ѿ(тъ)че (...);

л. 137а–143а : Мѣсеца марта въ кѣ слов(о) иоанна златоустаго на бл(аг)овѣщенїе прѣс(ве)тїе б(огороди)це (...);

л. 143а–163а : Иже въ с(ве)тїихъ ѿ(тъ)ца нашего иоанна дамаскына слово на бл(аг)овѣщенїю прѣс(ве)тїе бл(а)д(ь)чїце наше б(огороди)це и при(с)но дѣ(в)ы Марїе, б(лагосло)ви ѿ(тъ)че (...);

л. 163а–183б : Мѣсеца ю҃ла ѿ слов(о) явланѣ мѣсто и врѣме и вѣнъ въ иже яви се с(ве)таа рїза б(огороди)ци. яже лежи въ св(ет)ѣльмъ ковчезѣ. ѿиже въ Влахернѣхъ покланяют се б(лагосло)ви ѿ(тъ)че (...);

л. 183б–192а : Мѣсеца аугу҃ста ѿ, слово св(е)таго Иоанна Б(о)гослова на о҃спенїе с(ве)тїе бл(а)д(ь)ч(и)це наше г(оспо)жде б(огороди)це и при(с)но дѣ(в)ы Марїе, б(лагосло)ви ѿ(тъ)че (...);

Записи:

л. 195б : Слава съвршителю б(ог)оу дающемоу по начелѣ концѣ. В лѣта бл(а)гоч(ь)ствияго и прѣвисокаго и по истинѣ православнаго и с(вє)атаго деспота стефана. самодръжавнаго срьблєд и грьком и краалєд угърскымь и зети поморію. написа се сїа книга повелѣніємь б(о)голюбивїиє г(оспо)жде Марє Лѣшеке б(ог)ь да ю проститѣ аминь, а пис(а) многогрѣшнїи раб монах ієрен Арсенїє м(о)лю вас о(т)ьци и братїє прочитающе исправлїантє а не клънтє, нь патє рьцѣтє б(ог)ь да юго проститѣ аминь. Вь лѣт(о) 73. 11. 7. м(ѣ)с(є)ца июнїа допис(а) се сїа книга;

л. 196а : Ва їмѣ о(т)ьца и сына и с(вє)таго д(о)уха и помощнїца да ни вѣде прѣч(и)ста госпожда б(огороди)ца желающомь чатїти дивна словеса єє. Б(ог)ь да помїлаетъ съ нею писавшаго и прочїтающаго ю и днє, смѣренаго и недостїнаго Рувима еп(и)с(к)ѡпа да помилаетъ ва дан сѣдни, избавїт ни вѣчнїє мьки, сїє чртах в 787 (1689). (Оригинални потпис владике Рувима П Бољевића, црногорског и скендеријског митрополита.)

л. 196б : лет(о) 787 вѣтвнїса вл(а)д(и)ка квр Висарион о Цѣтина.(прва три слова су тајнопис – в одговара н, ѣ одговара р, тако да је ријеч нертѣннса што значи *хиротониса* се владика Висарион, а година је погрешна 7113 (1605), прије ће бити да је 787 (1685) која одговара времену када је столовао црногорски владика Висарион.⁵⁵¹

л. 1б : снїа книга днє г(осподи)на ѿсодосїє ермонаха и о(т)ьца на Маннахъ з гора манастира митрополїє Цетинскє Чернїна Гори зансто.

Писано највјероватније у XVII вијеку. На листу 2а биљешка из XVIII – XIX вијека: „Мужу благочестивому усредствујетъ Иоань.И сей мужъ естъ Иаковъ, коего сохранить Богъ“;

⁵⁵¹ Иванова 2002, 227.

л. 195б у доњем дијелу : в(лаго)слови єзици г(оспод)а сръцемь вл(а)гидь въздѣхнн възвпн

подилвн мє в(о)жє подилвн мє;

л. 196б : вѣкшв нн вл то врѣмє бегалцємь ѿтъ безбожныхъ чєд ѿ пер(...) така голвкь

Историјат рукописа:

Рукопис је припадао Ивану Црнојевићу (монашко име Јов), који је умро 1490. године и био сахрањен у Цетињском манастиру.⁵⁵² По Ивановој смрти рукопис је постао власништво манастира. У рукопису је сачувано више записа, који се односе не само на сам рукопис, већ и освјетљавају збивања у црквеном животу Црне Горе. Тако запис из 1685. године биљежи хиротонију владике Висариона Бориловића. Владика Рувим Бољевић уписао је своје име 1689. године⁵⁵³. Ови записи свједоче о томе да се рукопис тих година свакако налазио у манастиру. Претпоставља се да је касније доспио у манастир Подмајине, одакле је посредством Вука Караџића доспио у руке руског колекционара Павла Шибанова. Климентина Иванова установила је да је овај рукопис био изложен на изложби коју је 1913. године организовао московски Археолошки институт; изложбу је пратио каталог у коме је, међу других 11 датираних рукописа, био приказан и овај зборник.⁵⁵⁴ Рукопис се данас чува у Државном историјском музеју у Москви, а сигнатура му је ГИМ № 3483.⁵⁵⁵

⁵⁵² ССЗН III, 5226.

⁵⁵³ Година је погрешно протумачена или написана јер се владика Рувим II Бољевић упокојио 1685 године. Његова смрт је забиљежена у једној рукописној књизи Богородичник из збирке грофа Уварова, коју нијесмо успјели да идентификујемо, а која се у једном периоду нашла у Цетињском манастиру.

⁵⁵⁴ *Рукописные собрания Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина*. Указатель Т. 1, вып. 2, Москва 1986, 16-19.

⁵⁵⁵ Иванова је исправила раније погрешно датирање овог рукописа: Ивановна 2002, 211 (напомена 1).

Литература: Ивановна 2001,) 211–228, *Рукописные собрания Государственной библиотеки СССР имени В. И. Лењина*. Указатель Т. 1, вып. 2, М, 1986, 16–19.

Аустријска национална библиотека у Бечу (ÖNB)

1. Молитвеник – требник (ÖNB cod. slav. 79)

Језик овог рукописа је српскословенски; рукопис је писан на папиру (185 листова, димензије листа 190x130мм, 17 – 20 редова на страници). Први је лист из познијег времена (вјероватно је замијенио изгубљени или оштећени први лист.)

Рукопис је преписао грешни дијак Никола 1504. године, о чему је оставио запис на листу 95а.

Самом требнику претходи текст о томе како треба примати оне који из латинске вјере прелазе у православље и повијест о 12 петака. Затим слиједе молитве и чинови који чине устаљени дио требника: чин крштења, чин погребња, чин исповијести, молитва по рођењу дјететовом, молитва за мајку послѣ порођаја, молитва за дијете у осми дан, изношење литије на великој вечерњи, чин великог освећења воде на празник Богојављења, молитве за оснивање дома, молитва за освећење хране и тд.

Записи:

На пола чистог листа написана је азбука, на листу 126а, а на листу 131а титула Романа владике црногорскога и приморскога. На листу 95а – се азъ грешни
никола снѣ писаннѣ испнса въ лѣто зѣвѣ прѣзвѣтерѣ попу радичѣ.

Историјат:

Рукопис је припадао Цетињском манастиру што се види из записа у коме се владика Роман потписао са титулом „Черногорски и приморски“. Највјероватније

цетинскон храмъ рождаствъ пресветїе богородице и тко је отидити ѿтъ сїе светїе црквы да бѣдетъ проклѣтъ и свѣзанъ и да мѣ бѣдетъ съпарница пресвета богорица на страшнома свѣдѣнїи нека слыжи быше реченои црквы верно и нелицемерно до издиханїа своѣго и подписахъ своєю рѣкою въ лѣто зрѣ. Я ѿтъ рождѣнна христовѣ ѧхпѣ (1682);

Х(ристо)с зачело и коньць томоу слава и дрѣжава ба въ бесконьчны въ вѣкъ вѣкомъ аминь аминь аминь снѣ м(ѣ)с(е)ца феврварь писа многогрѣшны никифоръ монахъ въ храмѣ св(е)таго чюдотворца и архіереа ахїліа при рѣцѣ моравице, повелѣнїемъ игъмена висаріона іеромонаха и вѣсего братства да аще кто дрѣзничѣхъ неконмъ бѣсовскымъ навѣтомъ отидити снѣ кныгъ ѿт дома сего св(е)таго ахїліа да мѣ се въ мѣсто помощи мѣстныкъ, здѣ и въ боущемъ вѣцѣ, простите аще что бѣдемъ погрѣшено, любвѣ ради х(ристо)вѣ, а не клѣните, за нѣ писа оумъ мѣтънь и недостатчнь, бл(аго)с(ло)венны бл(аго)с(ло)вет(ь) а проклѣти да и вас наоучит св(е)ты д(о)ухъ не клѣнете, нѣ бл(агосло)вите, еда бысмо вси згонезноулы рожд(ь)ства геены огньнїе, снѣ писа се ѿтъ бытїа въ лѣт, з. бѣ, въ срѣдѣ потех и въ срѣдѣ съвршыхомъ. Бѣсевыдцѣ слава въ вѣкъ вѣка аминь.

На корици следећи запис: писа днакон данило, да се зна како пишеть ѣ манастирѣ на цетине що тисащѣ па(...)

У рукопису је евидентирано више кратких биљешки из краја XVII вијека.

Рукопис је, као што се види из Никифоровог записа, писан за храм Светог Ахилија. Не зна се како је патријарх Арсеније III дошао у посјед овог рукописа, али он га је поклатио Цетињском манастиру 1682. године. Рукопис се све до XVIII вијека налазио у Цетињском манастиру, а затим је био пренијет у манастир Подострог код Будве гдје је једно вријеме, почев од владикие Саве Очинића, владике Данила Петровића и других митрополита из куће Петровића закључно са

Петром II Петровићем Његошем, била резиденција црногорских митрополита.⁵⁵⁷ Највјероватније је одатле, посредством Вука Караџића и његових сарадника – Вука Врчевића и Вука Поповића – доспио у Аустријску националну библиотеку у Бечу, гдје се и данас налази.⁵⁵⁸

Литература:

Birkfellner 1975, 305–306 (бр. описа II/127); Стојановић 1890, 196; Яцимирски 1921, 98–100 (бр. описа 76); ССЗН I, 1794, 1882 и 1883.

3. Законик – збирка канонских правила – (ÖNB cod. slav. 113)

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру, има 124 листа; димензије листа су 135x100мм, димензије текста 100x60мм, са променљивим бројем редова на страни (16–19).

У рукопису се на листу 286 налази запис црногорског митрополита Мардарија из 1639. године, те се претпоставља да је он у то време отприлике и био преписан. Има додатака из XVIII вијека.

Рукопису недостаје почетак; на првом листу се налази молитва за исцјелење тјелесних и душевних болести (без почетка); овај дио завршава се чином миропомазања болесника. На л. 15–21 налази се астролошки календар; затим слиједе предсказања према положају мјесеца за све астролошке знаке. На листу 29а–36б су правила литије: чин биваєди како подобает исходити с крсти ереї глаголет молитву сію преде светою трапезою въ оуслишанїю всед чинь обношенна крста оуз молитву око светен трапез. Лист 37а–38б – књига пророчанстава са другим мањим текстовима о добрим и лошим данима у години. На л. 44а–111а – увод у тајну покајања и правило о казнама, епитимијник – списак закона о црквеним казнама; л. 51а – избор законских правила за духовнике, правила Јована Посника, и тд.

⁵⁵⁷ Мартиновић 2002, 31- 32.

⁵⁵⁸ Пекић 1985, 158-163.

Записи

...косиѡхъ перо и мастило, ма не би добро. Поможи г(оспод)и моєму (и...)євернию Марьдарне, епискѡп
чр̑ногорьски и пролориа понеже пишем

Рукопис је свакако припадао Цетињском манастиру, о чему свједочи већ поменути запис, јер се на њему налази запис црногорског владике Мардарија из 1639. године. Вук Караџић је вјероватно и овај рукопис продао у Беч.

Литература:

Birkfellner, 1975, 196–199 (бр. описа II/72); Стојановић 1890, 206;
Яцимирский 1921, 231–231 (бр. описа 149); ССЗН I, 1320.

4. Апостол кир Рувима Бољевића – (ÖNB (cod. slav. 39) – 1682. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру, има 296 листова; димензије листова су 278x195мм, 23–24 реда на страници.

Рукопис је датиран записом, из кога се види да је био преписан 1682. године у келији Успења пресвете Богородице у близини манастира Свети Павле на Атосу. Књигу је наручио митрополит Рувим II Бољевић. Писар се звао Василије.

Ова књига устаљеног састава, садржи Посланице апостолске и Дјела апостолска.

До средине XIX вијека рукопис се налазио у Цетињском манастиру, затим је доспео у Котор, па затим у Беч.⁵⁵⁹

Литература:

Birkfellner, 1975, 117–119 (бр. описа II/34); Стојановић 1890, 200;
Яцимирский, 44–45 (бр. описа 28); Харисијадис 1970, 327–336; ССЗН I, 1788;
ССЗН II, 4470.

⁵⁵⁹ Birkfellner 1975, 117 (бр. описа II/ 34, cod.slav. 39).

5. Житије св. Саве и Симеона, ÖNB (cod. slav. 25) – XVI вијек и

1663.година

Рукопис је писан српскословенским језиком, има 245 листова, чије су димезије 288x194мм; димензије текста износе 215x130мм, са 24–26 редова на страници.

Рукопис је конволут састоји се из два дијела; старији дио (до листа 185) је из XVI вијека), а млађи је из 1663. године. Рукопис садржи Теодосијеве саставе: Житије Светог Саве (л.1–156), Похвалу Сави и Симеону (л.156–184) и Житије Светог Симеона (184–245).

На почетку рукописа запис: снѣ житиѣ свѣтаго сави српскога ѡбновисѣ ва паѡмет зѡвоѡди грѡаль ва село гл(аго)ѡѡ тѣѡковиѣ повелениѡм преосвѣщенаго митрополита кир данила ѡетине свога рѡкою же многгрѣшнаго презвитѣра рафанла ѡаковиѡа текѡщениѣ тога лета 1663.

На л. 184а из 1699. год. на крају похвалног слова Светом Симеону и Сави : ва лето 1699 м(ѣсе)ца июлиа 31 днь ва нѣделю с(вѣ)ти ѡ(тѣ)ць да ѡ(с)тѣ) вѣдоѡо како коупи снѣ доушесп(а)снѣю кнѡгѡ житиѣ с(вѣ)таго савѣ прѡаго нарѡчѣни в(лад)ника ѡетински аще пронзѡоли бл(а)гн б(ог)ъ са братниѡу приложисѡо сѡо кнѡгѡ храмѡ рѡждаства пр(ѣ)ч(и)стне в(огороди)ца на ѡетинѣ н тко ќе сад неправдѡ ѡтнѡати ѡт сѡго вше рѣченаго храма да бѡде проклет ѡт г(оспо)да б(ог)а вѡсѣдржитѣла и да мѡ бѡудѣ на страшномѡу соудѡ с(вѣ)та в(огороди)ца ва мѡсто милѡсти сѡпарница мѡнн.

Запис у другом дијелу књиге, из кога се види да је рукопис преписан 1663. године на Светој Гори: снѣ житиѣ исписа се вѣ с(вѣ)тѣи горѣ аѡсона на скитѣ с(вѣ)топавлскы на кѣлин гл(аго)ѡѡ мѣн сѡтирь повелѣнѣѡм с(в)щтениѡка кѡр нектарѡа иерѡмоѡаха рѡкою же многгрѣшнаго

и хоудаго въ инсоце еѣ-ѣмѣла расодера теквциу тогда лѣто бытіа ѿ роѣ от с(вѣ)таго же въпльщеніа
г(оспод)а нашего и(соу)са х(рист)а ѿ хрѣстѣ кроугъ сьлнцѣ да лѣнѣ ѿ-ѣмеліе, вѣ м(ѣсе)ца м.лѣа

Рукопис је библиотеци у Бечу продао Вук Караѿић.⁵⁶⁰

Литература:

Birkfellner, 1975, 246–247 (бр. описа II/90); Даничић 1865/ 58, 68, 69–74, 74–78; Яцимирски 1921, 167–170 (бр. описа 125); ССЗН I, 909, 1592; ССЗН II, 2059, 2535 и ССЗН III, 4933.

6. Минеј за септембар – (ÖNB cod. slav 19*) – 1675. година

Рукопис је српски, има 147 листова (димензије листа 305x210мм, димензије текста 220x125мм, 29 редова на страници). Недостаје неколико листова из средине књиге.

Овај минеј има стандардни састав – садржи службе светима за мјесец септембар.

На листу 147б налази се запис о томе, да је ову књигу 1675. године патријарх Максим поклонио митрополиту Рувиму II Бољевићу, за Цетињски манастир. Биркфелнер узима да је то и година писања овог рукописа.

Записи:

На листу 147б: сьн мьнѣн м(ѣсе)ца сеп принесе храмоу рождаства прѣс(вѣ)тые вл(а)д(ы)чце наше б(огороди)це и принсно д(ѣ)ви маріе цркви цѣтинскон и даст моу ю старн патрнарх кнр мазнм за любовь митроп(оли)тоу чръногорскомоу и вѣсен скендерин квр роуфинмоу оу лѣт текуштомоу ѿ рпг кроугъ сл . еї а лоуне ѿ. Индыктисон гї темеліе дї кроугъ инкы. Кг кроугъ землы мг кроугъ свѣздам ѿ злато число д ѿт рождаства ѿ хрѣстѣ епахтнн лѣто д.

⁵⁶⁰ Пекић 1985, 151- 163.

Историјат

Рукопис је највјероватније био пренијет у манастир Подострог код Будве, који је био резиденција црногорских митрополита у вријеме, а и после обнове Цетињског манастира 1724 године. Филип Тановић, парох манастира Подострог, посредовао је приликом продаје цетињских рукописа у Беч.⁵⁶¹

Литература:

Birkfellner, 1975, 312–313 (бр. описа II/133, 198); Яцимирски 1921, 93–94 (бр. описа 69); Стојановић 1890, 198; ССЗН I, 1708.

7. Зборник слова светих отаца – (ÖNB cod. slav.31) – средина XV вијека

Рукопис је писан српскословенским језиком, има 450 листова (димензије листа 275x 200, димензије текста 210x145, број редова на страни неуједначен – 21–28).

Биркфелнер је рукопис датирао у средину XV вијека.⁵⁶²

Садржај:

л. 4а : Слово Јована Златоустог – бесѣда ѿ молитвѣ и о митарѣ и фарисѣи; л. 9б : Јована Златоустог – о митарѣ и фарисѣи; л. 14а : слово Василија Великога о смѣреномудрѣи; л. 20а : Калиста патријарха константинопољског: Бесѣда въ н(е)д(е)лю ѡже ѿ митарѣ и фарисѣи; л. 26а : друго слово Јована Златоустога о митару и фарисеју; л. 35а : Калиста патријарха константинопољскога: Бесѣда ѿ владнѣм с(ы)нѣ. Въ тоужде нед(е)лю ѿ влоуднѣмъ; л. 44а : Јована Златоустог слово ѿ владнѣм и о дрѣвѣ еже вѣдѣти добро и зло и ѿ разбонници; л. 56а Јована Златоустога слово въ еже ѿть лоуке еван(ге)лїе. о драмѣ и въ еже

⁵⁶¹ Пекић 1985, 151-163.

⁵⁶² Birkfelner 1975, 144 (II / 48).

чл(о)вѣкъ нѣкы илѣше два сына; Јована Златоустог слово о вѣспшїихъ и богатїихъ и нищїихъ;
л. 72а Слово Андреја Критскога о чл(овѣ)чьцѣмъ житїи и о вѣршїихъ; л. 91а : Слово
Јована Дамаскина о иже въ вѣре вѣспшїхъ яко еже ѿ нихъ бываемыє слоужбы и бл(аго)творенїа
ползоуютъ ихъ; л. 106б : слово Јефрема Сирина: слово о трѣпѣнии и о скончани вѣка. И о
вторѣмъ г(оспод)ни пришьствїи, непрѣмѣнемъ же праведныхъ ц(а)рствїи и бесконьчнен грѣшныхъ
моуцѣ; л. 119а : слово Јована Златоустога: слово о ап(ост)льскомъ речени яко вси
прѣдстанемъ свидѣш х(ристо)воу да приметь къждо тако съ тѣло съдѣла и о соудѣ; л. 131а : слово
Јована Златоустога: вѣсѣда о трѣпѣнии и о змыленїи и желании вѣдвщїихъ бл(а)гъ и о вторѣмъ
пришьствїи г(оспод)а нашега и(соу)с х(рист)а; л. 144а : слово Јована Златоустога: въ еже егда
прїдетъ с(ы)нъ чл(олѣ)чьскыи въ славу оца своего и вси с(ве)тїи а(г)гелы съ нимъ тогда сѣдетъ на
прѣстолѣ славы своеє и разлучитъ ѿвце отъ козлищъ и овѣхъ вбо приметь;
л. 155а : слово Григорија Богослова: слово ѿ нищелюбствїи; л. 182а : слово Иполита
папе римскога: слово о скончани мира и о антихристѣ и о вторѣмъ пришьствїи г(оспод)а нашега
и(соу)са х(рист)а;
л. 207б : слово Јована Златоустога: въ еже ѿ лѣтѿхъ и вѣременѣхъ братїє не трѣбѣ кс(тъ)
писати се вамъ сами вѣо извѣстїю вѣсте яко д(ь)нъ г(осподи)нъ якоже тать въ ноци; л. 220а :
слово Василија Великога: вѣсѣда ѿ еже внидан себе; л. 232а : слово Василија
Великога: вѣсѣда ѿ благодарени (уторак Сирне недеље); л.242б : слово Григорија
Нискога: въ начело с(ве)тїихъ пост; л. 255а : слово Јована Златоустога: вѣсѣда о пророцѣ
їоаниѣ и данилѣ и трїехъ ѿтрокохъ и о покланнїихъ речена быс(тъ) въ входе с(ве)тїихъ постъ; л.
264б : слово Василија Великога о посту;

л. 300б : о понашању инока у вријеме поста; л. 302б : слово Аве Доротеја о посту;
 л. 30ба : слово Јефрема Сирина: ѿ оцехъ скончавшихъ се; л. 311б: ѿ оцехъ скончавшихъ се
 (друго слово); л. 315б : слово Јована Златоустога: слово повчєнїє имѣе о постѣ и о
 прѣстоупленїи аѡаѡовѣ и о лѡкавнѡхъ и блѡуднѡхъ женахъ въ нед(елю) сырнѡу; л. 33ба : слово
 Григорија Богослова: слово ѿ ѡзвѣ града; л. 350б : слово Јована Златоустога о
 изгнању Аѡама из раја; л. 367б : слово Јована Златоустога у петак Прве недѣље
 поста – бесѣѡа о посту;
 л. 370б : Григорија Нискога Похвала светом великомученику Теодору Тирѡну;
 л. 380а : Нектарија Константинопољскога Слово о светим великомученицима,
 Теодору Тирѡну и о милостињи; Слово о томе како празновати у прву субѡту Поста
 (субѡту светог Теодѡра Тирѡна); л. 393а : Повијест о светим иконама и како
 завршити прву недѣљу светог Поста закључно са Недѣљѡм православлѡа; л. 421а :
 помињање и поклоњење пречистој икѡни непорѡчне владичице наше богѡродице
 дѣѡе Марије.

Записи

На крају рукописа, м на листу 450б: нѣѡнѡ кѡзѣѡѣ къ ѡѡиша зх ѡвѡпнѡзх зѡѡзлѡвѡѣ сѣѡ
 ѡѡѣ зѡ цзѡ (вѣѡна пѡметѣ писавшѡѡѡу снѡу кнѡигѡ глаголѡте ѡ(ѡѣ)ци с(ѡе)ти г(ѡспѡд)а рад(н).

Писа бавѡла хѡте мѡзѡѡ имѣѡѣ.

Кѡѡѡ цѡнѡѡѡ ѡѡсѡѡѣ зѡгсх сѡѣѡѡ(писа бавѡла хѡте мѡзѡѡ имѣѡѡ)⁵⁶³ На прѡвом листу изнад
 заставице запис: ѡ гѡспѡди пѡѡѡзи ѡ пѡспѣши.

Литература:

Birkfellner 1975, 144–147 (бр. описа II/ 48); а Яцимирский 204–209 (бр.
 описа 144); Стојановић 1890, 200; ССЗН I, 1788; ССЗН II 4470.

⁵⁶³ Тајнопис је разријешио Јацимирски, који је закључио да је рукопис у XVIII вијеку био донијет на
 Цетиње са Свете Горе: Яцимирский 1921, 204-209 (бр. описа 144).

8. Минеј службени за март – (ÖNB cod. slav. 30*) – XVII вијек

Рукопис је српски, обима је 104 листа; димензије листа су 275x190мм, са 26 редова на страни. Нема података о поријеклу овог рукописа. Утврђено је да је преписан у XVII вијеку.

Садржи службе светима за мјесец март, уобичајеног је састава. Записа нема. У каталогу бечке библиотеке која је сада власник овога рукописа, наведено је да је рукопис припадао Цетињском манастиру. Судбина му је иста као и осталих рукописа које је парох Филип Тановић предао Вуку Караџићу.⁵⁶⁴

Литература:

Birkfellner 1975, 313–314 (бр. описа II/134); Яцимирский 1921, 100 (бр. описа 77).

9. Псалтир – (ÖNB cod. slav. 19) – 1686. година

Папир 137, 310x205, текст 220x130, са 23 реда на страници. Рукопис је написан на Св. Гори. Завршен је 11. јуна 1686 године, написао га је проигуман Макарије са Атоса из скита св. Ане.⁵⁶⁵

Садржај је уобичајен – 150 псалама, библијске пјесме.

Записи

Лист 1а– си Псалтир принесе Серафимъ светогорац на благословенне владиче Данила, а на службех храмау рождства Богородице еже естъ на Цетинке. И тко би е отнидо отъ сего храма или из не ђацнида писа, или изъ цркъве днаках ю ради износио, да вѣдетъ анатема ꙗ.с.г.г. (1704) сек. лѣ.

⁵⁶⁴ Пекић 1985, 151-163.

⁵⁶⁵ Birkfellner 1975, 77 (бр. описа II/3).

137a— слава бога о вѣсѣхъ .Сѣи ѿалтирь съписа се въ светѣи Горѣ Яѳона, а на светѣи Яниѣ макариемъ еромонахомъ. Въ лѣто 7874. (1686) мѣсеца юуніа 17 днь.⁵⁶⁶

Овај рукопис је владика Данило добио на поклон за Цетињски манастир од Серафiona Светогорца 1704. године. Вук Караџић га је продао у Беч.

Литература:

Birkfellner 1975, 77, бр. описа II/3; Яцимирский 1921, 7–9 (бр. описа 5); Стојановић 1890, 198; ССЗН I 1857; ССЗН II, 2138.

Архив Српске академије наука и умјетности

У збирци Архива САНУ данас се чувају четири рукописа који су некад припадали Цетињском манастиру.

1. **Минеј за август (САНУ 8)** – 1609. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру, има 154 листа (димензије листа су 305x215мм, димензије текста 150x130мм, 25–26 редова на страници). Рукопис је цео, нема прекида у тексту.

Писар се није потписао, али на листу 154 постоји запис о писању овог рукописа, у коме је дата и тачна година. На првом предлисту постоји биљешка следећег садржаја: „Минеј врло лијепо писан 1609 на Цетинѣ, на крају има сопствени ручни потпис Саве владике црногорскога“ – Т. Николаевић.

Записи:

Л. 154а : слава х(рист)оу б(ог)оу давноу ми почело съвршеніе кнѣги сѣи — даље нечитко;

⁵⁶⁶ ССЗН I, 1857, ССЗН II, 2138.

На истом листу: Ћа с(в)таа вож(ь)ств(е)на кнїга глагола(е)ди мненъ списа се н[ас]тоанїемъ и пожелїнемъ блаженаго епискоупа чрногорскаго кир Роувиѣма въ лѣто 7114–1609);

Л. 154б : сна книга конзно (?) глаголаетъ савѣ владикѣ писахъ

Не зна се тачно како је овај рукопис доспио у Београд, али се претпоставља да га је Његош послао у Београд у Друштво српске словесности не би ли се ту боље чувао. Зна се да је пред смрт неке књиге послао у Београд.⁵⁶⁷ Могуће је да је на овај начин књига доспјела у архив САНУ, као и рукописи под инв. бр. САНУ, 13, 16 и 20.

Литература:

Даничић,(1867) 178; Стојановић,(1901) 25, бр. описа 44; *Инвентар*, 704.

2.Минеј за јул (САНУ 13) - 1608. година

Рукопис је српски; писан је на папиру, има 181 лист (димензије листа 310x220мм, димензије текста 205x125мм, 26 редова на страници.

Рукопис садржи уобичајене службе светима за месец јул.

Рукопис је 1608. године на Цетињу, по заповијести кир Рувима, написао грешни Авакум, о чему је оставио запис на листу 181а: слава б(ог)оу и вседържителю давшамоу почело и свршенїе въсакомъ дѣла бл(а)гв. Храмаъ рождьства богородице на Цетинїе. Благоволенїемъ оца и поспѣшенїемъ сына и сввршенїемъ светаго доуха списа се сїа света и в(о)ж(ь)ств(ь)наа кнїга, глаголемїн мненъ, настоанїемъ блаженаго и всеосвещенаго епискоупа чрногорскаго и приморскаго квр Роувиѣма въ храмѣ рожд(е)ства прѣсвѣтїе владычице наше богородице на Цетинїе, еже съдѣа господинъ Иванъ Чрноевикъ, въ лѣто 7114.

⁵⁶⁷ Шоћ 1940, 12.

И въ то лѣто бысть гладь, якоже чловѣкомъ отъ своихъ животь лишати се. Ѡх бѣда, Ѡх тѣга, Ѡх скърбы въ то лѣто отъ проклѣти чѣда агарѣнскихъ на христїанскы родъ, Ѡх, Ѡх, Ѡх. Понѣже и азъ роукодѣлаць молю се и мнль се дѣю, ѡци и братїѡ, чтоуциимъ или прѣписоуюциимъ, аще боудѣ что погрѣшно, ѡ томъ богъ вѣсть невѣденїемъ или небрѣженїемъ иѣконмъ ,аз аще невѣденїемъ исправлянте вашиимъ благимъ оумомъ, а не кльните любве ради Христови, да и ви оулѣтите блаженїи гласъ владыкы Христа: прїдѣте, благословенїи ѡтца моего на страшнемъ соудѣ, амин, амин, амин.

Яще хоцете оувѣдети иде писавшаго кнїгоу сїю, пръваа дваши вторицею съвъкоупїи пръвв и пакы дваши десетица къ четирици соугубѣи сторици и четирици десетиць съ припрѣженїемъ и сего слова ть (Явакоумъ) грешнїи, емоуже ѡтчѣство гробъ, богатство грѣхы.

л. 181б : Ѡ страхѡтїи громн и мльнїа въ четвъртькъ свѣт(льнє) нед(ѣлы).

л. 35б : ѡсѣлаа хартїа Ѡх, Ѡх, Ѡх, л. 86б- лоша хартїа.⁵⁶⁸

Литература:

Даничић 1867, 178–180; Стојановић 1901, 24, бр. описа 42; Руварац 1899 , 115–116; *Инвентар*, 680. ССЗН I, 969, 970, 971, 273.

3.Архијерејски чиновник (САНУ 16) – 1692. година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру, има 85 листова (димезије листа су 210x145мм, димензије текста 90x150, 25 редова на страници). Рукопис је цио, нема прекида у тексту.

Рукопис је, по заповијести владике Висариона, преписан 1692. године, а за Цетињски манастир га је откупио јеромонах Сава (будући црногорски митрополит

⁵⁶⁸ ССЗН I (969), (970), (971), 273; Даничић 1867, 178.

Сава Очинић). Док Загорка Јанц у овом рукопису види сличност са рукописом бр. 52 цетињске збирке, докле Димитрије Богдановић сматра да је овај рукопис близак рукописима које су писали и илуминирали Христифор и Кипријан Рачанина, те је склон да га веже за рачански скрипториј. Богдановић је ова рукопис поредио са рукописима НБС 639 и МСПЦ 252, који су несумњиво настали у Рачи.⁵⁶⁹

Рукопис садржи текстове који су својствени овој врсти богослужбених књига: чинове рукополагања клирика различитих степена. На л. 256–64 има Литургију Јована Златоустог.

Записи:

Л. 1а: $\overline{\text{Ж}}. \overline{\text{С}}. \overline{\text{Г}}$. оѡд рождества хрнстова $\overline{\text{Д}}. \overline{\text{Х}}. \overline{\text{С}}$. $\overline{\text{Д}}$ писа сава еписквпъ сѣа припела и предословѣа а фѣротониса се повеленѣм светѣѣшаго патрїарха арсенїа въ вѣлицен но(у)жди оѡд господствующихъ рвкою мнтрополнта белнградскаго хаджи квр сїмеопа и мнтрополнта захоумскаго квр свкатїа и кераснма мѣсеца ноел(крнпа) $\overline{\text{К}}$. $\overline{\text{Ж}}$ на Нови.

Л. 12б : Сѣа хиротонїна владике квр данна родом нѣ племенах негоушах, въ лѣто от рож(д)ства х(рнстов)а $\overline{\text{Д}}$. $\overline{\text{В}}$. $\overline{\text{Г}}$. $\overline{\text{І}}$. Имена патрїархомъ въселѣнскимъ царнградскоумъ афанасїе, александрьскоумъ гераснмъ, антнохннскоумъ кїрнль, їероусалннскоумъ хрсантъ; їермнню, самоунах атанаснх хрсантъ

Л. 83а : Сню в(о)жъствънню слоужбъ испснх азъ повѣленѣмъ владыке всарнопа, и по прѣставленїн его принесена бысть и откупїнх слоуга его азъ сава їеромонах цѣною $\overline{\text{Д}}$. златнце въ лѣто $\overline{\text{Ж}}$. $\overline{\text{С}}$. мѣсеца їюлїа $\overline{\text{К}}$. $\overline{\text{Ф}}$.⁵⁷⁰

Литература:

Даничић 1867, 181; Стојановић 1901,16 (бр.описа 25); ССЗН I 1953; ССЗН I 1985; *Инвентар* 2194 ; Калезић 2015,78–96,145–169.

⁵⁶⁹ Богдановић са групом аутора 1968, 501- 505.

⁵⁷⁰ ССЗН I, 1953; ССЗН I, 1985; Даничић 1867, 181.

4.Тумачење Књиге постања Јована Златоустог (САНУ 20) – 1635.

година

Рукопис је писан српскословенским језиком, на хартији, има 361 лист. Рукопис је у Карејском пиргу преписао монах Антоније 1635. године. Запис је објавио Тура Даничић.

л. 1а. : Иже въ скетыхъ оца нашего архієпископа Костантина града
Іована Златоустаго бесѣда ·л·г·. Яврамъ же бѣ богатъ зѣло скоти и
сребромъ и златомъ и иде пакы ѿноудоу же бѣ пршъл. —

л. 10б : Рече же господь къ Яврамоу по вьнѣгда ѿдѣлити се Лотоу
ѿнѣго, възрѣвъ оцима своимъ виждь ѿ мѣста въ нѣмъ же нынѣ ты
еси къ сѣверѣ и къ югоу и къ вьстокоу и мороу, яко вьсѣ землю юже
ты зриши, текѣ дамъ ю. —

л. 22а : Быстъ же въ царьство Ямаръфафово цара ен'нарска Ярѿохъ царь
и Ялласарь и Ходологоморь царь елам'скын Бар'факъ царь езычьскын
сътворише бракъ съ царемъ содомскимъ. Бесѣда ·л·д·. —

л. 37а. : По глаголѣхъ же сихъ быс(ть) гласъ господнь къ Яврамоу
глаголю въ видѣнїи нош' нѣмъ : не бон се, Яврааме, азъ захищаю
тебе, мьзда твоѣ многаѣ ес(ть) зѣло. Бесѣда ·л·е·. —

л. 49а : Рече же къ нѣмъ: азъ есмь богъ извѣды те ѿ земли
хал'денскыѣ, яко дати текѣ землю сїю еже наслѣдити ю. Рече же:
владико господи, по чесомъ развѣю, яко наслѣдствѣю сїю. Бесѣда ·л·ж·. —

л. 61а : Сар'ра, жена Авраамова, не раждааше емоу; вѣше же ки
равыни егуп'тѣнина еиже име Ягарь. Бесѣда ·Ѡ·н· —

л. 75а : Въ нягда же выс(ть) Авраамъ деветъдесеть и деветни лѣтом,
яви се емоу богъ. Бесѣда ·Ѡ·ф· —

л. 85б : И рече богъ къ Аврамоу: Сара жена твоя не наречет се Сара нь
Сар'ра боудет име ки. Бесѣда ·Ѡ· —

л. 93а : Яки же се емъ богъ оу двѣ мам'крїнскаго сѣдещъ въ двѣрех
сѣни своее въ полудне. Бесѣда ·Ѡ·а· —

л. 107а : Въставше же рече моужіе възрѣше на лице Содомом и Гомором.
Бесѣда ·Ѡ·в· —

л. 120б : Придоше же, рече, два аггела въ Содом въ кечеръ. Бесѣда ·Ѡ·г· —

л. 133а : Оутрѣнява же Авраамъ за оутра на мѣстѣ идеже стояше прѣд
господемъ. Бесѣда ·Ѡ·д· —

л. 143б : И подвиже се подалече Авраамъ въ землю къ югу, и въсели се
между Кад'скою и между Соуром, и пришль'ствова въ Гюарѣхъ.
Бесѣда ·Ѡ·е· —

л. 154б : И рече кто възвѣститъ Авраамъ яко донть отроче Сар'ра, яко
родих сына въ старости носи, и рече, яко смѣхъ мнѣ сътвори богъ,
иже бо оуслишитъ, сърадоуст ми се. Бесѣда ·Ѡ·з· —

л. 162а : И бысть рече по глаголѣх сих богъ искъшаше Авраама. Бесѣда ·Ѡ·з·

л. 170б : Ѡвѣщаше же синове Хет'теови къ Авраамъ и рекъше царь Ѡ
бога ты еси въ насъ въ избран'ныхъ гробовъ нашихъ погрѣбеша мрътвого
своего. Бесѣда ·Ѡ·н· —

л. 182б : Серече род'ство Исаково, сына Авраамля. Бесѣда ·Ѡ·ф· —

л. 187б : Въ чрѣвѣ же, рече, прїемши Ребека и играхъ отрочѣта въ
оутровѣ е. Бесѣда ·н· —

л. 191б : Быст' же гладъ по земли паче глада прьваго, и'е выс(ть) въ
лѣта Авраамова. Бесѣда ·н·а· —

л. 198а : И посѣа, рече, Исаакъ въ земли оном и ообрѣте сторицею
оумножив' се ечмень въ лѣто оно. Бесѣда ·н·в· —

л. 208а : Бѣше же Исакъ лѣтомъ чстыридесетымъ, и къзеть въ женоу
їоудїнь, дьщерь Кенла Хет'теанина, и Бандь, дьщерь Флома Фвсанина,
и бѣхъ досаждающе Исаакъ и Ревецѣ. —

л. 218а : Призвав'ши же рече Ревска сына своего юнѣншаго рече къ
немъ: се Исаакъ брат твои прѣтитъ еже оубити те, нынѣ оуслыши
гласа моего. Бесѣда ·н·д· —

л. 229а : Бъстав' же їаковъ оустрьми се въ Ларань, въкъ домъ брата
матере своее. Бесѣда ·н·е· —

л. 239а: Рече же Іаковъ къ Лаванъ: даждь ми жени мою, сътвориши бо се дньїе мои, яко да вьнидѣ къ нѣи. —

л. 250а: Быс(ть) же по вьнигда родити Рахыли Іосїфа, рече Іаковъ къ Лаванъ, ѿноустѣи мѣ да идѣ въ мѣсто мое, и въ землю мою, дасть ми жены мое и дѣти мое и хже ради работахъ твоѣхъ да отидѣ; ты бо вѣси работѣ елико поработахъ тебе. Бесѣда ·н·з· —

л. 265б: И възрѣвъ рече Іаковъ видѣ плькъ божїи опльчнв'ши се, и срѣтоше его аггели божїи, и рече Іаковъ: плькъ божїи си, и нарече и мѣ мѣсѣ пльци. Бесѣда ·н·н· —

л. 274б: И прїнде Іаковъ въ градъ Биквм'скыи и стежа страну села ѿ ѿмора оца Сїхемова цѣною сто агньць, и постави тамо жрьтв'ник' и призва бога їсраилѣва. Бесѣда ·н·о· —

л. 283б: И създавъ рече жрьтв'никъ нарече и мѣ мѣстѣ Вефилъ, тоу яки се емоу богъ вьнигда вѣжати емѣ ѿ лица Исава, брата своего. Бесѣда ·з· —

л. 289б: Сїа же рождьства Іаковля Іосїфъ сед'мнадесете лѣтомъ вѣше, пасыи съ братїами овце. Бесѣда ·з·а· —

л. 299а: И виде Іоуда дъщерь чловѣка Ханланина еиже и мѣ Сава, и възетъ сїю, и вьниде къ нѣи, и зачѣши роди сына, и нарече и мѣ емѣ Ирѣ. Бесѣда ·з·в· —

л. 302а: И не вѣше свѣды ничтоже тьмничныи стражь Іосифа ради за еже господєви быти съ нимь. Бєсѣда ̅҃҃҃҃. —

л. 318б: Изыде же Іосифъ ѿ лица Фараонова и прѣиде въсь ѳгвпть, и сьтвори земля въ седмьх лѣтѣхъ ѡбыліа плоды, и събравъ пшеницѣ елико пѣськъ мор'скыи. Бєсѣда ̅҃҃҃҃. —

л. 333а: И възыдоше, рече, ѿ ѳгипта и прѣидоше въ Халиею въ Іаковоу ѿцоу своемъ, и възвѣстише емоу глаголюще се яко сынъ твои Іосифъ живъ кс(тъ), и ть начел'нствоуеть въ семоу ѳгвптоу, и оужасе се Іаковъ мыслѣо не во вѣроу емляше имь. Бєсѣда ̅҃҃҃҃. —

л. 342б: Приближише же се рече дньїе Іеранлю еже оумрѣти, и призва сына своего Іосифа и рече емоу: аще ѡбрѣтох благодати прѣд тобою положи роукоу твою под стегно мое и сьтвориши съ мною милость и истинноу, яко да не погребеша мене въ гробѣхъ ихъ. Ѡнже рече: азъ сьтворю по глаголу твоемоу. Рече же емоу: кльни ми се. И клет се емоу и поклони си їсраиль на коньць жьзла его. Бєсѣда ̅҃҃҃҃. —

л. 350б: Рече же , глаголють їсраиль къ Іосифоу: се азъ оумираю и да боудеть богъ съ вами и възвратитъ вас богъ ѿ земли сеє въ землю ѿць вашихъ. Яз же даю тебѣ Сикимоу изредноу паче братїи твоихъ юже възехъ мьчємъ монь и лоукомь. Бєсѣда ̅҃҃҃҃. —

Записи:

Лист 1а : златоуст монастира мошанице; л. 1б – сна книга писа се въ лѣто 7143 (7143–1635) и кѣпи ю цѣною срѣбра и приложї є въ свои монастирь мошаницѣ смѣрнии гаврил иеромонах за опѣло и прощенїе и ако бо лишляхъ нѣ позванъ быхъ оу сиехъ и недосѣхъ нѣ і таже (...) оста мое хотенїе оставихъ и доуховника иованикїа иеромонаха да є допише и дописати и простите бога ради. У продужетку – свети иоване злати ти уста. Мазиць ерондиаконъ идѣ скин... си златовствъ мнѣ смѣренаго архїерѣа послѣднега прїставнїка цркви цѣтїнскеи квр саве оуть сегоже монастїра построїжнїкомъ оуть сеи страни отгїаствомъ от села отчїннїкъ, лѣто 7204 (7204–1696).

Рукопис је некад припадао манастиру Моштаници. Записи потврђују да је рукопис доспио на Цетиње, гдје се налазио све до тренутка када је био послат у Београд.

Литература:

Даничић 1867, 178–181; Стојановић 1901, 59 (бр. описа 87); *Инвентар*, 1813.

Народна библиотека Србије, Београд

У оквиру Народне библиотеке Србије идентификован је један рукопис који је некад припадао цетињској збирци. Детаљан опис се налази у Каталогу који су написали Љ. Штављанин Ђорђевић са групом аутора.⁵⁷¹ То је рукопис бр. 374 – Служабник и архијерејски чиновник. Рукопис је писан на хартији, има 123 листа (димензије листа 198x135 мм, димензије текста 150x85 мм, 15 – 16 редова на страници до листа 66, и 21 ред од листа 85 до краја. На основу водених знакова

⁵⁷¹ Штављанин Ђорђевић и др. 1986, 249-252;.

хартије утврђено је да је већи дио књиге био преписан крајем XV вијека, а има и дјелова из средине и са краја XVI вијека. Палеографска анализа показала је да је пет писара писало овај рукопис. Писар који је писао дјелове овог рукописа (л. 6–56, 59–64) писао је и дјелове рукописа бр. 60 манастира Свете Тројице код Пљеваља.

Овај служабник садржи три уобичајене литургије: Јована Златоустог, Василија Великог и Литургију пређеосвећених дарова.

Записи су објављени. Према запису, рукопис се 1682. године налазио у Цетињском манастиру. За Народну библиотеку Србије откупљен је од Гаврила Ковијанића 1953. године.⁵⁷²

Литература:

Штављанин-Ђорђевић 1986, 249–252 (бр. описа 115); *Инвентар* 2187.

Народни музеј Црне Горе на Цетињу

1. Четворојеванђеље, сигн. 16830 – 1504. година

Рукопис је влашко-молдавски, писан је на пергаменту, има 276 листова; димензије листова су 317x230мм, димензије текста 220x150мм, 21 редом на страници. Рукопис је повезан у свешчице са по 8 листова, има их 36. Нумерисане су али са погрешкама. Недостаје десета свешчица, а од 11 постоје само 2 листа, мада текст тече без прекида. Непотпуне свешчице су 1, 21 и 27. Прва и двадесетседма имају по 5 а двадесет друга 6 листова. Тридесет четврта свешчица има 10 листова.

Према запису рукопис је написан 1504. године.⁵⁷³

⁵⁷² Штављанин Ђорђевић 1986, 251.

⁵⁷³ Ово јеванђеље се у свим сегментима подудара са јеванђељем ÖNB cod. slav. 7. Јацимирски је, описујући рукописе у Бечу, претпоставио је да је јеванђеље настало као производ трновске писарске школе (Јацимирский 1921, 12-15, бр. описа 10). Како се цетињско јеванђеље подудара са бечким, могло би се претпоставити да и оно припада истој писарској школи.

На листовима 5б, 79б, 127б и 204б насликани су портрети јевнађелиста. Рађени су у темпери са златом; од боја употребљене су зелена, плава, жута, црвена и окер. Цијело јеванђеље је украшено, цитати појединих текстова писани су златном бојом, зачала на маргинама такође су исписана у златној боји.

По садржају, то је јеванђеље уобичајеног састава. Уобичајени текст јеванђеља, потпуно је истовјетно са рукописним четворојеванђељем из 1502. године cod.slav. 7, које се налази у Бечкој националној библиотеци.⁵⁷⁴

Записи:

На листу 5а запис владике Данила: данна владика цетински негошъ, коеводитъ срѣбскон земли кѣпи ово с(вѣ)тоѣ еѵ(анг)ѣлиѣ ценою златиць ѿ ивана клавѣровиѣа с рисна, принесено ѿт земли молдавскиѣ некторнѣ кѣпцѣмъ и семъ мн ѿт нашега трѣда вправисмо сребро собразъ х(ристо)въ и чѣтири еванѣлиста и с другѣ стране печатъ ѿт сребра петъ, ѿ све пѣтахъ, ѿи приложнѣ га ѿ патриаршѣи петскон храма вазнесенна х(ристо)ва. И да не вѣдетъ никимъ ѿтицлено ѿт сего храма да не(тъ) просто ѿѿлѣ а бѣ цена книги и сребрѣ све златиць ѿд.

На л. 4б: кадиѣ и повезѣ с харѣмъ гроша ѿ сребра за спонце и за чивѣ що се пѣче приканвше калира ѿ и полз то азъ плати. Ярсенѣи чѣтврѣи юла ѿ оѿ пѣн ѿѿлѣ.

Својеручни потпис пѣчког патријарха Арсенија Четвртог Шакабенте : Ярсенни чѣтврѣи б.м. архѣпископъ пекскѣи и всен сербн и болгарѣи и всего нлирвника патриархъ. У средини је грб, круна а на њој анѣео који држи у двије руке двије трубе; крст круне, а испод крста црква са пет кубета, два лава успета уз грб и сваки у шапи држи по један кључ. Ярсенни чѣтврѣи юла ѿ оѿ пѣн ѿѿлѣ. Запис на листу 260б: изволенѣмъ ѿца и поспѣшенѣмъ с(ы)нна и свѣршенѣмъ с(вѣ)таго д(оу)ха и данѣмъ бл(а)гочѣстваго и х(рист)олюбиваго г(о)с(по)дина

⁵⁷⁴ Birkfellner 1975, 86-88 (бр. описа II/11).

ѡ(ана) стефана коеводи б(о)жїю м(н)л(о)стїю г(оспо)д(а)рѣ землн молдавскон словесѣ рачительникѣ
сын по тѣштателно даде и исписа тѡ и оу томѣ постиже его смдрть а с(ы)нѣ его богданѣ коевода,
б(о)жїю м(н)л(о)стїю г(осп)д(а)рѣ землн молдавскон окока съ тетроеу(ан)гль и даде его въ за д(оу)шїе
свѣтопочившаго родїтелѣ своего стефана коеводу и за свое здравне и сп(а)сенїе въ цркви ѡт
крѡловскыхъ дворовѣ идеже естъ храмѣ с(в)етго и славнаго великомучѣнника х(р)исто(ва) геѡргїа. Бѣ
лѣтѡ 7271 м(ѣсе)ца ноемврїа кд.

У овом запису се помиње смрт молдавског војводе Јована Великог (1504. године) и то како је његов син војвода Богдан приложио ову књигу дворској цркви Светог Ђорђа. Стога би се могло претпоставити да је и ова књига настала око 1504. године.

Није познато какво је ова књига доспјела у Црну Гору. Владика Данило ју је купио од Ивана Калуђеровића и поклонио је Пећкој патријаршији. Касније се ово јеванђеље поново обрело на Цетињу. Пронађено је приликом откопавања дворске архиве у дворишту двора краља Николе 1926. године. Том приликом ископана је цијела његова архива са повељама и дипломатским документима са двора и многобројним документима из периода владавине династије Петровић Његош.⁵⁷⁵

Литература:

Вуксан 1927, 219–223; Драговић 1888, 15–19, 15–16; Шоћ 1940, 69; Радојичић 1951, 346; *Инвентар*, 2078.

2. Четворојеванђеље, сигн. 16 833 – последња четвртина XVI вијека

⁵⁷⁵ Милић, Петровић 2012, 260-262.

Архив Југославије АЈ: 70/227 Цетиње 14 IV 1914; *Имовина династије Петровић Његош*, Зборник докумената 1918-1941, приредио: Милић, Ф. Петровић, Одјелење друштвених наука ЦАНУ, Подгорица 2012, 260-262.

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру; има 239 листова (димензије листа су 310x210мм). Састоји се од свешчица са по 8 листова, али како су потпуно доњи дјелови Јеванђеља пропали не може се одредити ни њихов број ни распоред свешчица.

Рукопис је датиран према воденим знацима у последњу четвртину XVI вијека⁵⁷⁶. Према запису, рукопису је преписан 1580. године у време патријарха Герасима.⁵⁷⁷ Ова два податка се подударају.

Од повеза је сачувна даска пресвучена кожом у сребрном окуву, на којој је запис игумана Рафаила из Фармака, који је приложио ово Јеванђеље Цетињском манастиру.

Записи су такође уништени, а познати су према старијем издању: [и списаше сѣа свѣтаа и божанствѣнаа кнѣга глаголеца тетроевангелїе въ дны блаженѣшаго прѣосвѣщанаго патријарха пекскаго кврѣ герасима] снѣ евангелїе игумена рафанла от лешька пола от фарьмакъ и приложи га светон богородици на цетинѣ.⁵⁷⁸

И овај је рукопис пронађен 1926. године. Вуксан је претпоставио да би ово могло бити једно од јеванђеља из списка Кухарскога (бр.1 или бр. 2).⁵⁷⁹

Литература:

Кухарски 1829, 126 (бр. описа 1 или 2); Драговић 1888, 17; Вуксан 1939, 98; Нршак, Рипкин 1961, 167–173; Милић, Петровић 2012, 260–262; *Инвентар*, 2126

3. Четворојеванђеље, сигн. 16834 – крај XVII вијека

⁵⁷⁶ Нршак, Рипкин 1959, 167-173, 168.

⁵⁷⁷ Драговић 1888, 18

⁵⁷⁸ Драговић 1888, 17.

⁵⁷⁹ Вуксан 1939, 98.

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру; има 258 листова, чије су димензије 146x103мм. Јеванђеље је веома е оштећено, сачувани су само фрагменти листова. Рестаурирано у Националној свеучилишној књијници у Загребу 1961. године.

Књига је датирана у крај XVII вијека.⁵⁸⁰

Записи данас више не постоје, али је, по писању М. Драговића, постојао запис следеће садржине: снѣ свето тѣтроѣвангелнѣ хаджи квр Јоакнѣда поповића ѿт села лѣкваци по смрти его да даде се господинѣ патриархѣ српскомѣ кнр арсению и приложи се светом велицен црквн песком патриархин ва лето господне 1717 и потписах своєю рѣкою аз арсенин. божїєю милостїю архиепископ пескы и патриарх српски и болгарски и прочим арсение ѿ(а)н 1717 ав д.д.

Нема података о томе када је овај рукопис доспио на Цетиње, а налазио се у Биљарди.⁵⁸¹ Према величини и опису повеза можда би могло бити једно од јеванђеља са пописа Кухарског.⁵⁸²

Литература:

Kuharski 1829,126 (бр.описа 3); Драговић 1888, 15–19; Hršak, Ripkin 1961, 167–173; *Инвентар*, 2180; Милић, Петровић 2012, 260–262;

4. Синодик, сигн. 16835 – 1753. година

Рукопис је писан на хартији, има 50 листова, димензије листа су 310x200мм. Број редова на страници је неуједначен – 21, 26–28. Рукопис је писан рускословенским језиком. Датиран је годином (1753) која је саопштена у запису. Писале су га двије руке. Општим изгледом, овај рукопис личи на штампану књигу.

⁵⁸⁰ Hršak, Ripkin 1961, 168-169.

⁵⁸¹ Вуксан 1939, 98-100.

⁵⁸² Kuharski 1829, 126 (бр. описа 3);

У првом дијелу је чин справљања и освећења светог мира (л.3–36); други дио (л.37–50) је Синодик (поменик) у који су, осим руских помена, унијети и српски и црногорски црквени и световни великодостојници.

Записи на последњем листу говори о томе, да је ову књигу митрополит Василије Петровић добио на поклон од епископа сарског и подонског, Илариона 1753. године:

(век)тѣишаго Правителствующаго Сѣнода Членъ Пресв(век)щенныи Иларионъ еп(и)ск(о)пъ царскѣи и Подонскѣи, пожаловавъ сѣю книгу, пресв(век)щенномъ Мѣтрополѣтъ Черногорскомъ скендерискомъ и прилдорскомъ ѣ фрона сербскаго ѣздѣхъ Басілю Петровичъ в Ц(а)рствующемъ градѣ Москвѣ. В лѣто мирозданїа ̄с̄з̄а года. Воплощенїа же Б(о)жїа слова ̄ѣ̄тѣ. Года м(ѣ)с(е)ца Івнїа въ ̄ д(е)нь.

Литература:

Вуксан 1930, 236–241; Мартиновић 2015, 271–287.

Музеј и галерија у Подгорици

1. Молитвеник (стара сигнатура 223 / нова –75) – 1716. година

Рукопис је српски, писан је на хартији, има 92 листа (димензије листа су 140х95мм, има 26 редова на страници). Садржи 11 свешчица са по 8 листова, мада послѣје треће свешчице има измијешаних листова. Прва два листа недостају, а листови су у новије вријеме нумерисани арапским бројевима у десном горњем углу. Свешчице нијесу обиљежене.

Рукопис је датиран записом писара у 1716. годину. Писао га је анонимни цетињски мајстор и илуминатор, који је за Цетињски манастир писао књиге у вријеме владике Данила Петровића. Исти тај анонимни мајстор преписао је Требник за јеромонаха Максима Милешевца; њему се приписује више рукописа: Псалтир (бр. 25) из збирке Радосава Грујића у Музеју Српске православне цркве

(Београд); Ирмологиј из села Братишковци (околина Шибеника у Хрватској); Молитвеник бр. 222 (Музеј, Галерија Подгорица), Требник из Старе цркве у Сарајеву. Постоји велика сличност са два рукописа Аустријске националне библиотеке (ÖNB, cod. slav. 94, Псалтир и ÖNB, cod. slav. 101).

У рукопису је насликано укупно 17 минијатура: св. Козма и Дамјан на л. 30; пророк Јелисеј на л. 36; св. Јаков брат Божији на л. 37; св. великомученик Трифун на л. 39; св. мученик Пантелејмон на л. 40; св. Григорије Богослов на л. 56; јеванђелист Лука на л. 57; јеванђелист Јован на л. 57б, јеванђелист Марко на л. 58; св. Василије Велики на л. 66, св. Јован Златоуст на л. 67; пророк Илија на л. 68; св. Јован Крститељ на л. 74; Богородица са Христом, Мојсије и арханђел Михаило на л. 75; св. Михаило Аристратиг на л. 76; мученик Доментијан на л. 77; пророк Захарија на л. 78; јеванђелист Матеј на л. 80 и часни крст на л. 80.

Поред уобичајених текстова који улазе у састав молитвеника, у овом рукопису се налазе и неки текстови световног садржаја. Првих 20 листова садрже мјесецослов од септембра до августа. У мјесецослову упоредо користи старе словенске називе мјесеца, а такође и уобичајене латинске нпр. „мјесец септември рекоми рујан“. У календару има више срских и словенских светаца: Света Петка (14. окто.), Свети Иларион (21. окт.), Свети Арсеније Српски (28. окт.), Св. Сава Српски (14. јануар), Свети Симеон Мироточиви (13. фебруар), пренос моштију великомученика Лазара у цркву Раваницу са кратким пролошким житијем (15. јун), помен светог Јована деспота из Крушедола (11. децембар), помен свете царице Теофане (24. децембар), пренос моштију св. Петке у село Трново (26. август).

Послије мјесецослова иду текстови громовника, сановника, трепетника, добри и зли дани у мјесецу, апокрифне молитве (за пут, лов, бој, за оздрављење, молитве против вјештица, нечистих духова о сл.).

Записи:

На листу 52а: списа се сна книжица в лѣто ^ѣѣцкѣ на цетинѣ ^ѣѣкашер виган повелением гнѣ попа Николе ѿт села граѣаних в(о)г(ь) да га прости.

Рукопис је био у приватном власништву, те је откупљен за Музеје и галерије Подгорице гдје се и данас налази. Рукопис је пресигниран, ранији инв.бр. 223 у бр.

75. Увид у документациони картон рукописа ништа не говори о томе кад је и од кога откупљен.

Литература:

Јанц 1976, 97–100; Вујошевић 1989, 171–173.

2. Молитвеник (инв. бр.222) – крај XVII вијека

Рукопис је српски, има 136 листова (димензије листа су 105x75мм).

Методом атрибуције утврђено је да и овај молитвеник припада истом писару који је писао и претходни рукопис.⁵⁸³ Рукопис је преписан крајем XVII вијека.⁵⁸⁴ Садржај овог молитвеника у великој се мјери подудара са садржајем претходног рукописа. Садржи још и Богородичине тропаре и службу акатисту, којих нема у рукопису бр. 223.

Рукопис је украшен само заставицама и иницијалима. Иницијала је веома много, скоро на сваком листу.

Записа нема. Највјероватније да је заједно са молитвеником инв. бр. 223 писан за Цетињски манастир, а касније је доспио у Музеје и галерије Подгорице, гдје се и данас налази.

Литература: Вујошевић 1989, 171–173;

⁵⁸³ Вујошевић 1989, 171-174.

⁵⁸⁴ Исто.

III Неидентификовани рукописи о којима постоје подаци у старијој литератури

Посебну групу рукописа у оквиру теме којом се бавимо, представљају рукописи који су регистровани у литератури, али у овом тренутку о њима нема поузданијих података.

Овдје је дат кратак преглед таквих рукописа:

1. Богородичник

Рукопис је писан српскословенским језиком, на папиру, има 118 листова. Овај Богородичник је био преписан 1602. године у манастиру Шудикови. Рукопис се налази у Русији, у збирци рукописа грофа Уварова у Москви. Из овога рукописа имамо само забиљежене записе које је објавио Филип Радичевић:⁵⁸⁵

На крају књиге запис писара: съврши се мѣсца априла 22 д(ь)нь оу шоудикови о семъ трудѣ смирени и многгрешни въ иноцѣхъ цѣ, въ IV хвѣ зваждеъ звѣвоъ ѣжитѣ от на зцагъ вензоа зѣотв. (тајнопис); л. 18б : да се зна како б(о)жнею милостию въ манастирь свѣты зовомѣ цетине донде преосвещены патриарх пекски киръ арсение при митрополитѣ висарнонѣ черногорскомѣ и при игуменѣ сави и еромонахѣ и клисархѣ теодорѣ и со братнами азъ грешни проигуменъ василіе еромонах отъ манастира добриловине. Тогда придохъ стимъ старіемъ на цетине и тогда дастъ ми нѣгове свѣтине писаніи на духовное исповѣданіе на чрною горѣ и на приморье и на племена иже тко хоцетъ на косовѣ и пѣкъ градъ и на мѣста многа. И придоша со старіемъ четири калугѣра негова за поби прво хаджи василіе и еромонахъ, архидиѣаконъ данило и викентіе и атанасіе даскалъ и сташе

⁵⁸⁵ Радичевић 1896, 383-384.

четврти дни на цетине и отолен се врати натрагъ преко цѹца оу никшиѣ; л. 118б : в лѣто 6998 (1490) престави се мнихъ ѿкъ црноевикъ. Въ лѣто 7155 (1647) како вистъ прѣва ратъ въ лѣто 7175–1667 како вистъ велика потресъ. Въ лѣто 7152–1644 како вистъ потопъ оу манастирѹ на цетине. Въ лѣто 7193 (1685) престави се владика рѹвид болъевикъ и въ то лѣто погине бага пивланинъ съ доужинодъ ѿтъ проклѣтога соулендана паше изъ бѹшата и пороби манастирѹ нигда ништа не оста.

Въ лѣто 71.. како приди генерал придо нови и поче га тѹћи и по оуѣкновенне ѿваново оузе га за мѣсець. Въ лѣто 7188 (1680) како үзе сѹлтанъ мѣхмедъ кандію глаголеми критъ и то лето үмирн се царъ и дѹждъ.

Рукопис је из Шудикове прво био однијет у Добриловину, а затим је стигао на Цетиње. Касније је рукопис проигуман Василије понио у Јерусалим, ради прикупљања милостиње, а послѣје тога је доспио у Русију гдје је једно вријеме био у Тројице Сергијевој лаври. Затим је постао приватно власништво грофа Уварова. Претпоставља се да се данас налази у архиву грофа Уварова у Москви, али га нијесмо идентификовали.⁵⁸⁶

Литература:

Радичевић 1896, 313–314, Руварац 1899, 103, 115.

2. Празнични минеј

Рукопис се налази у Универзитетској библиотеци у Торину.⁵⁸⁷

Литература: ССЗН I, 353

⁵⁸⁶ Руварац 1899, 103, 115.

⁵⁸⁷ ССЗН I, 353. Више података о рукопису у поглављу Скрипториј Црнојевића

3. Минеј – 1609. година

Овај рукопис преписан је 1609. године по заповести владике Рувима I. Према запису Стојановића рукопис се налази у Кијевској духовној Академији.⁵⁸⁸

Литература: ССЗН I, 972.

4. Часловац Николе Косијера – 1486. година

Запис из овог рукописа објавио је Стојановић.⁵⁸⁹

Литература: ССЗН I, 355

5. Служабник попа Теофана

О постојању овог литургијског свитка зна се само из пописа Кухарског.

Није идентификован.⁵⁹⁰

Литература: Kucharski 1829 26 (бр. описа 12), Вуксан 1939, 99–100

6. Догматики паноплија од Јефтимија Зигабена⁵⁹¹ – 1568. година

Рукопис је познат само по опису Кухарског; о њему нешто више у поглављу о историографији. Зна се да је рукопис био наручен за Дионисија Соколовића, архиђакон патријарха Макарија, потоњег новобрдског митрополита.

Литература:

Kucharski 1829 27(бр.описа 5); Вуксан 1939, 99–100

⁵⁸⁸ ССЗН I, 972.

⁵⁸⁹ ССЗН I, 355. Више података о овом рукопису у поглављу Скрипториј Црнојевића.

⁵⁹⁰ Kucharski 1829, 126 (бр. описа 12).

⁵⁹¹ Kucharski 1829, 127.бр. описа 5

Закључак

Манастир посвећен Рођењу пресвете Богородице на Цетињу основао је Иван Црнојевић 1484. године. По оснивању манастира, у њега је са Врањине било пренијето сједиште Зетске митрополије. Када се узме у обзир чињеница да се митрополитско сједиште налази уз двор обласног господара који је уложио велике напоре да оживи духовни живот у крајевима који су под његовом влашћу, јасно је да је Цетињски манастир имао значајну улогу не само у духовном, већ и у културном животу Зете и Црне Горе. Важно је напоменути да је на Цетињу у кратком периоду (1493/96) радила и прва штампарија на словенском југу.

Као митрополитанско средиште, манастир Рођења пресвете Богородице имао је задатак да се стара не само о попуњавању сопствене библиотеке, него и да снабдијева друге цркве и манастире који су потпадали под његову јурисдикцију потребним књигама. Остаци некада несумњиво богате библиотеке чувају се данас у Цетињском манастиру. Збирка каква данас постоји настала је 1885. године механичким спајањем старе манастирске збирке рукописа и збирке манастире Пива. Цетињска рукописна колекција данас броји укупно 87 јединица – 85 и два рукописа без посебних сигнатура (Милешевски панагирик и Дивошево јеванђеље). Од тога 34 рукописа припадају манастиру Пиви. Збирка рукописа је мало позната (литература је махом старија, а ни новија не пружа потпуне податке о појединачним рукописима) и тешко доступна. Ипак, зна се да овој збирци припада низ рукописа који имају велики значај за компаративно проучавање писаног наслеђа свих православних Словена.

Задатак овог истраживања био је да се систематски проуче обије цјелине које данас чине рукописну колекцију Цетињског манастира, а затим и да се извуку неки обједињујући закључци. Један од основних задатака био је да се, колико је то могуће, раздвоје рукописи који су у ова два манастира преписани, од оних који су набављени за њих. Такав приступ омогућио је да се сагледа продукција сваког од

скрипторија који су радили при Цетињском манастиру и Пиви, а да се истовремено утврди и како су ови центри комуницирали са другим српским преписивачким центрима.

Сагледавање историјског контекста у којима су се одвијале активности ових манастира, помажу и приликом оцјене о дометима њихове културне мисије.

Зетску епископију основао је Свети Сава по стицању аутокефалности 1219. године. Оскудни извори потврђују да је првобитно сједиште епископије, манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци био значајно духовно средиште, за које је било преписано више рукописа. У последњој четвртини XIV вијека, жива преписивачка активност забиљежена је у манастирима око Скадарског језера. Претпоставља се да у основи најстарије библиотеке Цетињског манастира леже управо рукописи донијети из ових манастира. Данас цетињском фонду припада више рукописа који су настали у другој половини XIV вијека.

Немирна времена која су владала на територији која данас чини Црну Гору обиљежена су трвењима са Венецијом и турским навалама. Падом под Турке (1499) започела је нова етапа у животу Црне Горе. Подаци о духовном животу на овим просторима су оскудни, али од средине XVI вијека, од обнове рада Пећке патријаршије 1557. године, нови полет подстиче обнову старих манастира, као и оснивање нових. Управо у то вријеме Саватије, рођак првог патријарха обновљене Патријаршије и Мехмед-паше Соколовића, основао је своју задужбину – манастир Пиву, која од самог почетка постаје значајно културно средиште. У тренутку оснивања Пиве, Саватије је био јерођакон велике цркве у Пећи, што јасно говори о планском раду на јачању нове црквене организације.

Између Цетињског манастира, Пиве и других манастира и скрипторија који активно раде на једном широком подручју које обухвата не само Црну Гору, већ и Будимљу и хумске и рашке земље, одржавају се живе везе. Један од речитих примјера јесу везе са манастиром Шудикова на Лиму, у коме је зетски митрополит Герасим 1587. године преписао рукопис који је затим приложио Цетињском манастиру, гдје данас носи број 22. Герасим је поменутом манастиру приложио још и рукописе бр. 27 и 31. У Шудикови је био преписан и рукопис који је са Цетиња

доспио у Беч (ÖNB cod. slav. 44). И други цетињски митрополити су преписивали рукописе и прилагали их своје манастиру.

Анализа записа у рукописима цетињске збирке показују да су оба манастира, и Цетињски и Пива, били значајни преписивачки центри. Посебно су интересантне везе које су оба манастира одржавала са Пећком патријаршијом, одакле су добијали бројне књиге на поклон. Патријарх Арсеније III поконио је (1682) Цетињском манастиру већи број рукописа, можда и зато што је рођен на Цетињу (1633). Исто тако је и рашки и новопазарски митрополит Висарион, иначе родом од Пиве, поконио Пиви два рукописа (бр. 39 и 82). Чињеница да више митрополита поклања Цетињском манастиру рукописе, свједочи о угледу који је овај манастир уживао током XVI и XVII вијека. Тако је Диомидије руднички приложио Цетињу рукопис бр. 63, а Силвестар рашки бр.56. Поклони стижу и из самог сједишта Патријаршије.

Тежња да се обнове везе са Светом Гором огледају се у набављању рукописа из српских манастира (Хиландар и Свети Павле) и келија и скитова (Света Ана) који су и током XVII вијека били активни преписивачки центри.

У контексту ових разматрања пажњу треба обратити и на друге оближње скрипторије у којима се у то вријеме одвија жива преписивачка активност. Осим поменуте Шудикове, ту су још Морача, Вранштица, Света Тројица пљеваљска, Никољ пазар, манастир Никољац.

Манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу је више пута страдао у ратним дејствима која су се водила на овој територији (1724, 1785), те је јасно да је и његова библиотека претрпјела знатне губитке. Анђеј Кухарски је (1829) регистровао тек 14 рукописа. Но, и саме владике су допринијеле томе да се цетињски рукописи распу по једном ширем подручју. Из записа у појединим рукописима сазнаје се да су владике, које су често боравиле у приморју, са собом носиле рукописе, који се затим нису враћали на Цетиње. У записима се помињу манастили Градиште, Мајине и др. Средином XIX вијека ови рукописи су, посредством Вука Врчевића, Вука Поповића и Вука Карацића, продавани у Беч.

По добијању независности на Берлинском конгресу (1878) и стварању независне црногорске државе, књаз Никола Петровић је започео постепено

враћање рукописа на Цетиње, у жељи да обнови манастирску библиотеку. Тако је 1885. године и већи дио рукописа из Пиве пренијет на Цетиње.

Бројчано посматрано, ако се изузму пивски рукописи, као и два рукописа донијета 1961. године (Милешевски панегирик и Дивошево јеванђеље), цетињској колекцији припада педест један рукопис. Још најмање 30 рукописа неспорно је утврђено да су били преписани или да су у неком тренутку припадали Цетињском манастиру, што са оним који данас припадају манастиру, чини укупно 81 књигу. Узимајући у обзир историјске прилике и велике губитке и уништавања српских рукописа кроз историју, цетињски фонд могао би се убројати у сачуване збирке већег обима.

Састав рукописне збирке Цетињског манастира, узимајући у обзир и цетињску и пивску колекцију, ограничен је углавном на књиге које имају литургијску намјену. Рукописи који су настајали од XV па до средине XVIII вијека су устаљеног и уобичајеног састава. Код књига које садрже била какав мјесецословни дио, примјетно је интензивно уношење не само националних (српских) светаца, већ и светаца који припадају општем јужнословенском наслеђу нпр. Света Петка. Српска црква је тако, стално подсећајући на старо наслеђе и славну прошлост, водила борбу за очување и његовање националне свијести током тешких времена турске окупације српских земаља.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Мартиновић 1962: Н. С. Мартиновић, Каталог рукописних и штампаних књига Цетињског манастира, необјављена заоставштина, 1962 грађа. (приватна архива наследника)

Радојковић, Пејовић 1964: Б. Радојковић, Т. Пејовић, *Записник о инвентарисању покретних споменика културе Цетињског манастира*, 1964, необјављена документа, архива Цетињске митрополије.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

AJ = Архив Југославије 70/227 Цетиње 14 IV 1914; *Имовина династије Петровић Његош*, Зборник докумената 1918–1941, приредио: Милић, Ф. Петровић, Одјељење друштвених наука ЦАНУ, Подгорица 2012, 260–262,

ASV = *Secreta Consili rogatorum* Lib.XXIII, ch.15 Schafarik P.J. Acta archivi veneti, Гласнику Друштва српске словесности, Београд, 1862, књ. 15, 161–163

ASV Lib. XXII, ch. 100, Schafarick, 176–177.

ЛИТЕРАТУРА

Вуксан 1927: Д. Вуксан, *Једно рукописно јеванђеље Државног музеја цетињскога*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VII (1947) 219–223.

Вуксан 1930: Д. Вуксан, *Вјечнопамјатник и анатема*, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор X/2 (1930) 236–241.

- Вуксан 1936а:** Д. Вуксан, *Записи и натписи*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, књ. 1, Скопље 1936.
- Вуксан 1936б:** Д. Вуксан, *Рукописи Цетињског манастира*, Зборник за историју Јужне Србије и сусједних области, књ.1, Скопље 1936, 190–220.
- Вуксан 1939:** Д. Вуксан, *Историја србуља манастира Цетињског*, Записи XX (1939) 99–100.
- Вуксан 2007:** Д. Вуксан *Грађа за историју Црне Горе I* (избор), 1250–1850. Прир. Б. Павићевић, М.Миљић, Подгорица 2007.
- Драговић 1884–1885:** М. Драговић, *Старине црногорске – Црногорка*, 1884, књ. I, бр. 22, 29; XI, 256; II – 1885, бр. 7, 21.
- Dragović 1887:** М. Dragović, *Prilozi za istoriju Crne Gore iz vremena vladika iz različitih plemena*, Starine JAZU XIX (1887) 251–255.
- Драговић 1888:** М. Драговић, *Старине ризнице цетињске*, Старинар V (1888) 15–19.
- Јастребов 1879:** И. Јастребов *Препис хрисовуља на Цетињу о манастиру Св. Николе на Врањини*, Гласник Српског ученог друштва 47 (1879) 229–230.
- Јачов 1983:** М. Јачов, *Списи тајног ватиканског архива XVI–XVIII века*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књ. XXII Београд 1983.

Јачов 1986: М. Јачов, *Списи тајног ватиканског архива – списи конгрегације за пропаганду вере о Србима (1622–1644)*, I, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Друго одељење, књ. XXVI Београд 1986.

Јачов 1992: М. Јачов, *Le missioni cattoliche nei balcani durante la Guerra di candia 1645–1669*, Vol. 1, SOCG, vol. 176, f. 206v, Cita del Vaticano 1992.

Мayer 1951 I: А. Mayer, *Kotorski spomenici 1*, Zagreb 1951.

Мayer 1951 II: А. Mayer, *Kotorski spomenici 2*, Zagreb 1951.

Miklosich 1858: F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiae Serbiae, Bosnae, Ragusi, Viennae* 1858.

II Montenegro: *Montenegro da relazioni dei provveditori veneti 1687–1735*, Roma 1896.

Радичевић 1896: Ф. Радичевић, *Србуља молебник манастира цетињскога у Јерусалиму*, Просвета VII/12 (1896).

Радонић 1950: Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.

Радонић 1954: Ј. Радонић, *О Македонцу Мардарију, владици Цетињском у првој половини 17. века*, Историјски записи VII/10 (1954).

ЛИТЕРАТУРА

Милеуснић 1992: *Азбучник српске православне цркве*, Пр. С. Милеуснић, Београд 1992.

- Калезић 2015:** *Архијерејски чиновник црногорског владике Саве Очинића. Превео и приредио Д.Калезић, Гласник СПЦ, Службени лист Српске православне цркве бр.2 (Београд 2015); бр. 3 (Београд, 2015) 145–165.*
- Богдановић и др., 1968:** Д.Богдановић, М.Гроздановић-Пајић, Л.Цернић, *Још један рукопис Христифора Рачанина*, Библиотекар V (1968) 501–517.
- Богдановић 1971:** Д. Богдановић, *Историја Црне Горе*. Књ. 2, т.2, Титоград 1971, 370-396 (*Књижевност*).
- Богдановић 1982:** Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI - XVII века)*, САНУ, Београд 1982.
- Богдановић 1991:** Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Божих 1957:** И. Божих, *Село Богдашићи у средњем веку*, Историјски часопис VII (1957) 83-121.
- Божих 1967:** И.Божих, *О пропасти манастира св.Михаила на Превлаци*, *Анали Филолошког факултета VII (1967) 75-82.*
- Божих 1971:** И. Божих, *Зета у доба обласних господара*, *Историја Црне Горе*, књ. 2, т. 2, Титоград 1971, 112-370.
- Birkfellner 1975:** G. Birkfellner, *Glagolitische und kyrillische handschriften in Österreich*, *Osterreichische akademie der wissenschaften*,

philologisch-historische Klasse, Schriften der Balkankommission
Linguistische Abteilung XXIII, Wien 1975.

- Васиљев 1995:** Љ. Васиљев, *Непознати рукописи инок из Далше*, Проучавање српских рукописа, САНУ одјељење језика и књижевности. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989. Ур.П. Ивић Београд 1995, 463–467.
- Васиљев 2013:** Љ. Васиљев, *Три рукописне књиге писара Авакума из тридесетих година седамнаестог века*, Археографски прилози 35 (2013) 113–120.
- Витковић 1935:** Д. Витковић, *Један рукописни типик из 14. века*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 20 (8/1) (1935).
- Врана 1967:** Ј. Врана, *Вуканово јеванђеље*, Београд 1967.
- Вујошевић 1987:** Р. Вујошевић, *Цетињска преписивачка школа у 17. и првим деценијама 18. вијека*, Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори, Зборник радова са научног скупа одржаног 26. и 27. октобра 1987. године, Цетиње 1989, 171–181.
- Вуковић 1996:** С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадестог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996.
- Вуксан 1925:** Д. Вуксан, *Шудикова, један извјештај*, Ловћенски одјек 1 (1925) 46–51.
- Даничић 1867:** Ђ. Даничић, *Записи из неколико рукописа*, Rad JAZU I (1867)

- Драговић 1935:** М. Драговић, *Историја Црне Горе 1. Дио*, Подгорица 1935.
- Грицкат 1963:** И. Грицкат, *Дивошево јеванђеље*, Јужнословенски филолог XXV (1963) 227–293.
- Ђурђевић 1950а:** Б. Ђурђевић, *Црногорски дефтери из 1521 и 1523*, Прилози за орјенталну филологију 1 (1950).
- Ђурђевић 1951:** Б.Ђурђевић, *О одласку црногорског владике Пахомија у Цариград у другој половини 16. вијека*, Историјски часопис 2 (1949–1950) 135–142.
- Ђурђевић 1953:** Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори у 16. и 17. веку*, Сарајево 1953.
- Ђурђевић 1968:** Б. Ђурђевић, *Два дефтера из времена Скендер-бега Црнојевића*, Сарајево 1968.
- Ђурђевић:** Б. Ђурђевић, *Прилози проучавању турских извора за историју Црне Горе крајем 15. и у 16. веку*, Годишњак Историјског друштва БиХ 15 (1963).
- Ђурић, Вујошевић 1961:** Ј.Ђурић, Р.Вујошевић, *Јеванђеље Дивоша Тихорадића*, Зборник Византолошког института 7 (1961) 153–160.
- Зиројевић 1984:** О.Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984.
- Иванова 1988–1989:** К.Иванова, *Србска редакција на службама за императорица Теофана*, Археографски прилози 10–11 (1988–1989) 83–106.

- Иванова 2002:** К.Иванова, *Сборникът на Мара Лешева – неизвестен паметник на сръбската книжнина от 15. век*, Словенско средновековно наслеђе, Београд, 2002, 211–229.
- Jagić 1874:** V.Jagić, *Povička krmčija*, Starine JAZU VI (1874) 64–111.
- Јанковић 1985:** М.Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.
- Јанковић 1989:** М.Јанковић, *Саборне цркве Зетске епископије и митрополије у средњем веку*, Историјски часопис XXXI (1989) 199–204.
- Јанц 1968:** З.Јанц, *Илуминирани старословенски рукописи из збирке Павла Јосипа Шафарика*, Зборник Музеја примењене уметности 12 (1968) 7–27.
- Јанц 1969:** З.Јанц, *Анонимни мајстор цетињког требника*, Зборник Музеја примењене уметности 13 (1969) 97–103.
- Јовановић 1992:** Т.Јовановић, *Две посланице патријарха српског Пајсија*, Источник 1, св.3/4 (1992) 70–74.
- Јовановић 2005:** Т.Јовановић, *Апокрифи старозавјетни*. Прир. Т.Јовановић, Београд 2005.
- Кавелин 1893:** Л.Кавелин, *Систематическое описание славенороссийских рукописей собрания графа А. С. Уварова в четырех частях*. Составил архимандрит Леонид. Ч. вторая, Москва 1893.

- Костић 1980:** Ђ. С. Костић, *Лукијана Мушицког опис старина српских*, Археографски прилози 2 (1980) 327–343.
- Kuharski 1829:** A.Kuharski, *Liternizdravy z Dalmatska*, Časopis Společnosti Vlastenskeho musea v Čechach v Praze 1829.
- Максимовић 1976:** Ј. Максимовић, *Четворојеванђеље Старчеве Горице*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 12 (1976) 59–122.
- Максимовић 1983:** Ј. Максимовић, *Српске средњевјековне минијатуре*, Београд 1983.
- Мано-Зиси 1987:** К. Мано-Зиси, *Рукописне књиге цркве св. Николе у Заступу*, Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори, Цетиње 1989, 181–203.
- Мартиновић 1961:** Н. С. Мартиновић, *Закон Ивана Црнојевића*, Правни зборник, књ. 10, бр. 2 (Титоград 1961).
- Мартиновић 2002:** Д. Мартиновић, *160 година државне библиотеке Црне Горе*, ЦАНУ, Подгорица 2002.
- Мартиновић 2015:** М.Мартиновић, *Један заборављени рукопис који се чува у Народном музеју Црне Горе на Цетињу*, Археографски прилози 37 (2015) 271–287.
- Медаковић 1958:** Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига* 15–17. вијека, Београд 1958.
- Mikloshich 1886:** F. Mikloshich, *Die serbischen dynasten Crnoevic, Ein; Beitrag zur gescihte von Montenegro*, Wien 1886.

- Милутиновић 1835:** С. Милутиновић, *Историја Црне Горе од искона до новијег времена*, Београд 1835.
- Мирковић 1982:** Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве*. Први општи део, Београд 1982.
- Михајловић 1965:** Б. Михајловић, *Цетињски манастир*, Цетиње 1965.
- Момировић, Васиљев 1991:** П. Момировић, Ј. Васиљев, *Тирилске рукописне књиге Цетињског манастира 14–18. век*, Цетиње 1991.
- Мошин 1955:** V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Prvi dio. Zagreb 1955.
- Мошин 1956а:** V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Cetinjskog manastira*, Ljetopis JAZU 61 (1956) 280–284.
- Мошин, Тралјић 1956б:** V. Mošin et S. Traljić, *Philigranes das XIII et XIV as*. Zagreb, 1956.
- Мошин 1957:** В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия*, Византийский временник XVII (1957) 285–303.
- Мошин, Радека 1958а:** V. Mošin, M. Radeka, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji*, Starine Jugoslavenske akademije 48 (1958) 189–216.

- Мошин 1958б:** В. Мошин, *Ђирилски рукописи манастира Св, Тројице код Пљеваља*, Историсјки записи 14 (1958) 235–260.
- Мошин, Тралјић 1959:** V. Mošin – S. Traljić, *Ћirilski spomenici u Bosni i Hercegovini*, *Naše starine* VI (1959) 63–104.
- Мошин 1960:** В. Мошин, *Ђирилски рукописи манастира Мораче*, Историсјки записи 17/3 (1960) 553–565.
- Мошин 1961:** В. Мошин, *Ђирилски рукописи у манастиру Никољац код Бијелог Поља* Историсјки записи XVIII (1961) 681–708.
- Мошин 1964:** V. Mošin, *Ћirilski rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, *Radovi Staroslavenskog instituta* V (1964) 163–233.
- Немировски 1989:** Е. Немировски, *Црногорска библиографија*, т. 1, књ. 1, Издања Бурђа Црнојевића (1494–1496), Цетиње 1989.
- Немировски 1996а:** Е.Немировски, *Почеци штампарства у Црној Гори (1492–1496)*, Цетиње 1996.
- Немировски 1996б:** Е.Немировски, *Типографске особености и шрифтови изданих Дјурђа Црноевича*, Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличне књиге на словенском југу, Подгорица 1996,
- Љубић 1864:** S.Ljubić, *Opis sandžakata skadarskoga Kotoranina Marijana Bolice od godine 1614*, *Starine JAZU* XII (1864).
- Новаковић 1907:** Ст. Новаковић, *Синтагма Матије Властара*, Београд 1907.

Октоих петогласник. Издање Ђурђа Црнојевића. Прир. М. Убипарип, М. Лазић, М. Мартиновић, Цетиње – Београд – Дечани 2014.

Пантић 1991: М.Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке од 16.до 18. века*, Београд 1991.

Пејић 2014: С.Пејић, *Црква св. Николе у Никољцу код Бијелог поља*, Београд 2014.

Пекић 1985: М.Пекић, *Примјери одношења србуља из Црне Горе*, Историјски Записи XXXVIII (LVIII)/2 (1985) 151–163.

Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличне књиге на словенском југу, Подгорица 1996.

Петковић 1974: С. Петковић, *С. Манастир Св. Тројице код Пљеваља*, Београд 1974.

Петковић 1992: С. Петковић, *Сликар Андрија Раичевић, манастир Крушедол 1644*, Саопштења 24 (1992) 113 – 124.

Петровић 1754: В.Петровић, *История Черногории*, Москва 1754.

Петровић 1991: *Законоправило или номоканон Св. Саве*, Иловички препис. Прир. М. Петровић, Горњи Милановац 1991.

Пешикан 1994: М.Пешикан, *Лексикон српско-словенског штампарства, пет векова српског штампарства 1494–1994*, Београд 1994.

Пузовић 1966: Љ.Пузовић, М.Лазић, *Између традиције и иновације*, 520 година од прве ћирилске књиге штампане на српско-словенском језику. Каталог изложбе, Београд 2014, 11–20.

Предњегошевско доба. Приредили: Н. С. Мартиновић, Р. Ковијанић, С. Вуковић, Титоград 1966.

Радовић 1981: А.Радовић, *Синаити и њихов значај у животу Србије* Манастир Раваница, споменица о шестотој годишњици 1981, 123–137.

Радојковић 1963: Б.Радојковић, *Ризница Пивског манастира*, Старине Црне Горе, Годишњак Завода за заштиту споменика културе, Цетиње 1963, 54–77.

Радојичић 1941: Ђ.Сп.Радојичић, *О једној илустрованој српској инкунабули*, Уметнички преглед 1 (1941).

Радојичић 1950а: Ђ. Сп. Радојичић, *Извештај о раду на проучавању старих српских рукописних и штампаних књига као и других старина*, Гласник САНУ II (1949 – 1950) 327–348.

Радојичић 1950б: С. Радојичић, *Старе српске минијатуре*, Београд 1950.

Радојичић 1961: Ђ.Сп.Радојичић, *Творци и дела старе српске књижевности*, Београд 1964.

Радојичић: Ђ.Сп.Радојичић, *Библиотека на Цетињу 1638. године*, Историјски записи VII/10 (1954).

Радошевић 2004: Н.Радошевић, *Спис о стварању света Северијана епископа Гавале у српскословенском преводу*, Зборник зетске Свете

Горе, Никон Јерусалимац, Зборник радова са међународног научног симпозијума одржаног на Скадарском језеру 7–9 септембра 2000, Београд 2004, 167–185.

- Ровински 1988:** П.А.Ровински, *Црна Гора у прошлом и садашњем времену*, т. 1, Титоград 1988.
- Руварац 1892:** И. Руварац *Владике зетске и црногорске*, Просвета I (1892) 14–22.
- Руварац 1899:** И. Руварац, *Монтенегрина*, Земун 1899.
- Руварац 1902:** И.Руварац, *О Хумским епископима и херцеговачким митрополитима*, Шематизам Херцеговачко-хумске митрополије, Београд 1902, 15–21.
- Сковран 1980:** А. Сковран, *Уметничко благо манастира Пиве*, Цетиње – Београд 1980.
- Слијепчевић 1954:** И.Слијепчевић, Р. Ковијанић, *Неколико података о Рувиму Бољевићу*, Историјски записи VI (1953–1954).
- Слијепчевић 2002 I:** Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књ. 1, Београд 2002.
- Слијепчевић 2002 II:** Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књ. 2, Београд 2002.
- Соловјев 1935:** А. Соловјев, *Синђелије рашког митрополита Силвестра*, Гласник Скопског научног друштва 14 (1935) 224–227.

- Стојановић 1890:** Љ.Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и друго*, Споменик СКА VIII (1890).
- Стојановић 1901:** Љ.Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске краљевске академије*, Београд 1901.
- Стојановић 1903–1926:** Љ. Стојановић *Стари српски записи и натписи I–VI*, Сремски Карловци 1903–1926.
- Станојевић 1975:** Г. Станојевић, *Карактер турске врховне власти у Црној Гори*, Историја Црне Горе III, Титоград 1975.
- Суботин-Голубовић 1999:** Т. Суботин-Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557.до средине XVII века*, САНУ, Београд 1999.
- Суботин-Голубовић 2004:** Т.Суботин-Голубовић, *Диоптра Филипа Монотропа*, Зетске Свете Горе и Никон Јерусалимац, Београд 2004, 123–137.
- Суботин-Голубовић 2013:** Т.Суботин-Голубовић, *Синтагма Матије Властара*. Превод са коментарима. САНУ, Београд 2013.
- Томин 2007:** С.Томин, *Књигољубиве жене српског средњег века*, Нови Сад 2007.
- Томић 1901:** Ј. Томић, *Из историје Црне Горе*, Земун 1901.

- Томић 1903:** Ј.Томић, *О црногорском устанку, у почетку морејског рата*, Нови Сад 1903.
- Тричковић 1980:** Р.Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас СССХХ, Одељење историјских наука, књ. 2 (1980) 61–164.
- Трифунуовић 1982:** Ђ.Трифунуовић, *Две посланице Јелене Балшић и Никанова: повест о јерусалимским црквама и пустињским местима*, Књижевна историја XVIII (1982) 289–327.
- Thalloczy 1906:** L. Thalloczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja XVIII (1906).
- Турилов 2012:** А.А.Турилов, *Милешевский Панегирик и Гомиларий Михановича – к датировке и происхождению двух древнейших сербских списков Торжественника общего*, Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источниковедение истории и культуры славян, Москва 2012, 367–377.
- Харисијадис 1970:** М. Харисијадис, *Апостол кир Рувима, митрополита зетског и црногорског*, Зборник Народног музеја у Београду VI/6 (1970) 327–336.
- Харисијадис 1972–1973:** М. Харисијадис, *Илуминирани псалтир бр. 25, Збирка Р. Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду*, Зборник Музеја примењене уметности 16–17 (1972–1973) 99–105.
- Нршак, Рипкин 1959:** V.Hršak, T.Ripkin, *Restauriranje dva četverojevanđelja iz Cetinja*, Zbornik Historijskog instituta JA 2 (1959) 167–173.

- Цвијетић 1936:** Б. Цвијетић, *Записи у цркви Св. Николе у Никољцу код Бијелог Поља*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области 1, Скопље 1936, 223–250.
- Цернић 1987:** Л. Цернић, *Писари Сава и Јован*, Скрипторији и манастирске библиотеке, Цетиње 1987, 255– 259.
- Цонев 1923:** Б.Цонев, *Опис на славјанските рѣкописи в софийската народна библиотека*, том II, Софија 1923.
- Ћирковић 1964:** С.Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964.
- Шоћ 1940:** П. Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе*, Цетиње 1940.
- Штављанин–Ђорђевић 1986:** Љ. Штављанин Ђорђевић и др., *Опис ћириличких рукописа Народне библиотеке Србије*, т. 1, Београд 1986.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА РУКОПИСНИХ ЗБИРКИ

БАН, Софија = Библиотека Академије наука, Софија

БМС = Библиотека Матице српске, Нови Сад

Берлин – ВУК = Staatsbibliothek preussischer kulturbesitz, Вукова збирка, Берлин

Бистрица = Српска православна црква, Бистрица (Нова Варош)

ГИМ = Државни Историјски Музеј, Москва

Дечани = Манастир Дечани

ХАЗУ = Хрватска Академија знаности и умјетности, Загреб

МГП = Музеј и галерија, Подгорица

Морача = Манастир Морача

МСПЦ = Музеј Српске православне цркве, Београд

МСПЦ Грујић = Музеј Српске православне цркве. Збирка Радослава Грујића,
Београд

НМЦГ – Народни музеј Црне Горе, Цетиње

НБС = Народна Библиотека Србије, Београд

Никољац = Рукописна збирка цркве Св. Николе Бијело Поље

НСБ = Национална и свеучилишна библиотека, Загреб

ÖNB = Österreichische national bibliothek, Већ

Пећ = Манастир Пећка патријаршија

Пива = Манастир Пива

Пљевља = Манастир Св. Тројица, Пљевља

Савина = Манастир Савина, Херцег Нови

АСАНУ = Архив САНУ, Београд

СЦ = Стара православна Црква, Сарајево

Биографија

Милена Мартиновић је рођена 1965. године на Цетињу. Основну школу и гимназију завршила је у родном граду. Дипломирала је на Културолошком факултету на Цетињу 1988. године. У Народној библиотеци Србије положила је стручни испит из области конзервације и заштите (1989), те стекла звање конзерватора и рестауратора за стару и ретку књигу. Магистрирала је 1997. године на Факултету примењених уметности и дизајна у Београду. Од 1988. до 1997. г. радила је у Централној народној библиотеци „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу. Милена Мартиновић је недавно постављена за руководиоца службе превентивне конзервације Народног музеја Црне Горе.

Од 2003. г. ангажована је од стране Митрополије црногорско-приморске као волонтер-сарадник на заштити библиотеке Цетињског манастира, чији највреднији део представља управо рукописна збирка. Током свог десетогодишњег рада у рукописној збирци Цетињског манастира кандидаткиња је имала прилике да добро упозна тај фонд, и то не само са становишта конзервације и рестаурације. Кандидаткиња је постепено је улазила и у проблематику која припада домену археографије, чиме је у великој мери превазишла своја првобитна интересовања; у овом тренутку М.Мартиновић је особа која вероватно најбоље познаје састав збирке, садржај појединих рукописа и степен очуваности појединих рукописа.

М.Мартиновић је објавила више радова, међу којима се посебно истичу:

1. *Конзервација и рестаурација рукописне књиге „Апостол“ XVI вијек – манастир Никољаци*, Гласник Народног Музеја Црне Горе I (2004).

2. *Конзервација и рестаурација рукописа „Деспа“* - необјављени роман краља Николе I, Гласник Народног Музеја Црне Горе II (2005/6).

3. Библиотечки фондови Централне Народне Библиотеке,, Бурђе Црнојевић“ на Цетињу –превентивна заштита, саопштење на научном скупу II регионалне научно –стручне конференције ICOM SEE одржане у Нишу 23.05. 2012.г, RISK ASESMENT OF CULTURAL NATURAL HERITAGE IN THE REGION OF SOUTH EAST EUROPE, Second Regional Scientific Conference of ICOM SEE, 22-26 may 2012, Niš - Serbia, Београд 2012.

4. М.Мартиновић, *Један заборављени рукопис који се чува у Народном музеју Црне Горе на Цетињу*, Археографски прилози 37 (2015) 271–287.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Милена Мартиновић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, ___11. о4.2016. ___

Милена Мартиновић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора __Милена Мартиновић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада ____Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на
Цетињу _____

Ментор ____проф. др Татјана Суботин – Голубовић

Потписани/а __Милена Мартиновић_____

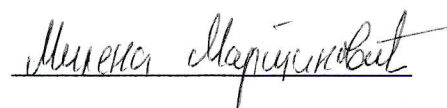
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _11. 04. 2016. __



Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, __11. 04. 2016. ____

